

VĚSTNÍK

Národopisné společnosti
československé
při ČSAV
a Slovenskej
národopisnej spoločnosti
pri SAV

Čís. 2 — 4 1964

VZPOMÍNÁME PAMÁTKY

Doc. dr. D. STRÁNSKÉ

V srpnu minulého roku opustila naše řady dr. Drahomíra Stránská. Je to pro nás ztráta tím bolestnější, že se tak stalo v době, kdy mnohé z toho, co docentka dr. D. Stránská po celý svůj život připravovala a zamýšlela, se začínalo realizovat. Týká se to zejména Národopisného atlasu ČSSR, který bude spjat navždycky s jejím jménem.

Líčit životní cestu dr. Drahomíry Stránské znamená psát o jejím nezměrném pracovním úsilí na poli národopisu. V mládí studium na pražské a bělehradské univerzitě, studijní cesty po Československu a po Balkáně, práce v Národopisném muzeu a bohatá činnost publikační. Mezníkem v jejím životě byl r. 1932; tehdy se stala dr. D. Stránská docentkou Karlovy univerzity a byla postavena do čela Národopisného muzea. Od té doby vyvinula nesmírně veliké úsilí pro rozvoj naší muzeální národopisné práce a vědecké práce v oboru etnografie a folkloristiky. Nesčetné akce výstavní, činnost přednášková, osvětová a publikační jsou toho důkazem.

Pro Národopisnou společnost československou je smrt této významné české etnografky zvlášť bolestnou ztrátou. Vždyť po dobu 11 let od r. 1933 byla jednatelkou společnosti, po válce její místopředsedkyní a později, když byla společnost přiřazena k Československé akademii věd, její vědeckou tajemnicí. Nešlo jí však o funkce samé, ve svých funkcích viděla především práci, kterou by se prohloubilo vědecké národopisné studium. Z toho důvodu také zorganizovala síť laických dopisovatelů a záslužnou akci dotazníkovou, nezbytnou jako základ kartografické práce v národopisu. S tím souvisela i činnost doc. Stránské jako redaktorky Věstníku NSČ, kde se snažila uplatnit nejlepší příspěvky spolupracovníků a vytvořit z tohoto orgánu společnosti pomocníka při zvládnutí vytčeného úkolu.

Doc. Stránská byla z těch, kteří nekonají jen své povolání, ale žijí jím. Takoví neodcházejí od lidí, ale zůstávají v nich, jsou s nimi v každodenní práci, úspěších i zklamáních. Není jistě krásnějšího naplnění života. Škoda jen, že památka doc. Stránské vešla až příliš brzo do srdcí jejích spolupracovníků a přátel, škoda, že tak předčasně byla odtržena od své plodné práce. Buď čest její památce!

J. Kramařík

Wayland D. Hand

FOLKLORISTIKA A ETNOGRAFIE V USA

(Přednáška proslovená dne 23. 10. 1963 pro NSČ.)

Jako ve většině evropských zemí spadají i v Americe počátky národopisného bádání do 19. století. Ačkoli American Folklore Society byla založena v oné době (1888), v níž vzniklo tolik jiných národopisných společností a bylo založeno tolik folkloristických časopisů, totiž v osmdesátých a devadesátých letech, datují se první podněty k této nové vědecké disciplíně přece jenom do časů daleko dřívějších.

Popud totiž nevzešel jako v mnoha jiných evropských zemích z bádání, které se v prvních desetiletích století zaměřilo na pohádku, nýbrž má kořeny v nadšení pro anglické a skotské balady, které na britských ostrovech pozvolna sílilo po roce 1750. Toto nadšení pro lidovou poezii a vůbec vynášení života lidu vyvrcholilo 1765 vydáním Percyho sbírky *Reliques of Ancient English Poetry*, poté co se někteří známí kritici a literáti vyslovili bez jakýchkoli vyhrad pro lidovou poezii. Tak například sir Philip Sidney jednou prohlásil, že by byl radši zbásnil krásnou baladu o Divé honbě (Chevy Chase), než aby se stal anglickým králem.

Témuž entusiasmu patrně také propadl citlivý Herder, který se nedlouho poté soustředil na svou sbírku *Stimmen der Völker in Liedern*, aby vzápětí vytvořil širší teoretickou základnu pro zkoumání života lidu, pro národopis vůbec.

Byl to Francis James Child (nar. 1825), kterému po více než osmdesáti letech, tedy kolem roku 1850 napadlo, aby si zajel do Evropy, získat si tu bližší vědomosti o lidové poezii. Když roku 1849 přijel do Berlína, zašel rovnou za bratry Grimmy, kteří sem mezitím přesídlili, aby poslouchal jejich přednášky. Ovládal už do té míry němčinu, že si psal poznámky jenom německy. Bratři mu darovali obraz, který zdobil jeho pracovnu na Harvardské universitě až do jeho smrti roku 1896.

V letech 1857—1859 vyšly jeho *English and Scottish Popular Ballads* v osmi oktávových svazcích a hned o rok později se dočkaly nového vydání. Dílo mělo vytvořit základ pro definitivní edici, která se ovšem uskutečnila až po dvaadvaceti letech. Třetí vydání o pěti velkých foliových svazcích (deseti dílech) vyšlo v Bostonu v letech 1882—1898. Posledního dílu se už Child nedožil. Korekturu provedl jeho žák a ná-

stupce na stoličce srovnávacího studia balad na Harvardské universitě George Lyman Kittredge.

Childovo dílo nebylo nikde na světě předstiženo co do učenosti, ačkoli pozdější badatelé měli po ruce bohatší pramenný materiál. V Childově době se nemyslelo na živou lidovou píseň, ale na básně, kterým se říkalo „Folk Poetry“, tedy toliko na slovesnou složku písní. Starší rukopisy a knihy, z nichž čerpal, neobsahovaly nápěvy, a ačkoli Child věděl o nápěvových variantech, které před dvěma sty padesáti lety byly přeneseny do Ameriky a byly stále ještě k nalezení v nejbližším sousedství Harvardské university, přece nepozměnil svůj výzkumný plán v tom smyslu, že by byl pátral také po nápěvech.

Tuto velkou práci museli podniknout až jeho nástupci a Bertrand H. Bronson z Kalifornské university v Berkeley usiluje nyní doplnit, pokud je to možné, hudební složku Childova velkého díla. Pokud jde o starší korpus Childův, může přitom postupovat jenom nepřímou cestou: v rozsáhlých komentářích a pramenných odkazech shledává pečlivě každou poznámku o nápěvu, k němuž patří určitý text, a potom se jej snaží nějak čistě mechanicky spojit s uvedenou melodií. Zato u balad, které byly na britských ostrovech a v Americe zaznamenány většinou po roce 1920 a obsahují text i nápěv, může pochopitelně postupovat zcela jinak. Zde řadí varianty k sobě a pak je třídí podle nápěvových typů. Tak například Childova balada č. 84, The Ballad of Bonny Barbara Allen, má sto devadesát osm variantů s nápěvy, které lze rozdělit do čtyř velkých skupin s řadou dalších podskupin. Z Bronsonova díla, které se učeností, jakož i bohatým vybavením vyrovná sbírce Childově, vyšly už dva statné foliové svazky, další tři se připravují.

Vraťme se však na chvíli k Childovi a malé skupině jeho spolupracovníků, která se kolem něho vytvořila. Jako první z nich zasluží zmínky Francis Barton Gummere (1855—1919), Childův žák, který se rovněž zdokonalil v Německu v anglické filologii. Byl-li Child především vydavatel a redaktor, platí Gummere za teoretika. Od roku 1894 až do smrti, tedy bezmála třicet let, zastával teorii o „pospolném vzniku“ balady. Jeho termín „communal composition“ či lépe „communal origins“ se stal téměř heslem a patřil po celou tu dobu k palčivým problémům americké filologie.

Při výstavbě své teorie cituje Gummere často oba Grimmy kromě jiných německých a evropských učenců 19. století. Mnohé, co má na mysli, vychází mezi jiným z výroku v článku J. Grimma Von Übereinstimmung der alten Sagen:¹⁾ „... neboť každý epos se musí básnit sám, nesmí jej napsat žádný básník.“ Z pojednání W. Grimma Altdänische Heldenlieder (1811) cituje Gummere obdobně v souvislosti s úvahou o vzniku balady Axel a Walburg: „Ptát se po skladateli se zdá také zbytečné, protože lidová píseň se básní sama“ (str. 541). Teorie byla vybudována s velkou šetlostí, jejíž hlavní projevy se najdou v knihách The Old English Ballads 1894, The Beginnings of Poetry 1901, The Popular Ballad, 1907.²⁾ Child, který byl příliš zaměstnán prací na svém díle, než aby se nějak zvláště zajímal o teorii vzniku balad, vyjádřil se k tomu v Johnsons's Universal Encyclopaedia, New Edition, 1898, sv. 1, str. 468 přece jenom velmi rezervovaně: „Ačkoli se balady neskládají samy, jak to tvrdil W. Grimm, a ačkoli je skládali jednotlivci, a nikoli lid, přece jenom na skladateli vůbec nezáleží, a není to tedy pouhá náhoda, nýbrž plně zdůvodněné, že se nám jeví jako anonymní.“ Kittredge, jak se zdá, souhlasil s názory Gummereho a velmi přispěl k jejich rozšíření svým jednosvazkovým vydáním Childových balad.³⁾ Ačkoli byly Gummereho teorie vyvrá-

1) Původně v Neuer Literarischer Anzeiger 1807, přetištěno v Kleinere Schriften sv. 4, str. 10, pozn. 4.

2) Ostatní literatura u D. K. Wilguse, Anglo-America Folksong Scholarship since 1898, New Brunswick, New Jersey 1959, str. 417 n, 424.

3) Introduction, English and Scottish Popular Ballads. Edited from the Collection of Francis James Child by Helen Child Sargent and George Lyman Kittredge, 1904, str. XVIII—XXI, passim.

cény Louistem Poundem (*Poetic Origins and the Ballad*, 1921), vystoupil přece ještě 1928 Reed Smith na obranu těchto zastaralých názorů.⁴⁾

Dalším členem harvardského kroužku byl George Lyman Kittredge (1860—1941), který byl znám především svou redakční činností a který své studenty vedl k tomu, aby se věnovali sběru lidových písní v rozličných krajích Spojených států. Zabýval se také středověkou a pozdější anglickou literaturou a utvrzoval své studenty ve filologii i v národopise.

Zatímco se Child a Kittredge zasloužili o studium staršího baladického fondu, zaměřil Phillips Barry (1880—1937) se vši energií svůj zájem na americkou složku anglo-americké tradice lidové písně a razil mu mistrovsky cestu ve svých monografických studiích. Jeho nejznámější kniha, *British Ballads from Maine*, poprvé dává tušit význam irské písně v Americe. Nehledíc na všechny ostatní jeho zásluhy získal si Barry největší pověst jako teoretik. V protikladu ke Gummereho teorii „communal origins“ staví svou tézi o „communal recreation“, to jest učení o pospolném obměňování, vybrušování folklórní písně. Dokazuje dále nerozlučné spojení melodie s textem a upozorňuje na to, že melodie ovlivňuje text ve smyslu jeho stabilnosti, ba že dokonce přispívá k restituci správnosti textu, byl-li při tradování porušen. Ve svém *Bulletin of the Folk-Song Society of the Northeast* (1930—1937) uveřejnil Barry řadu studií, které vesměs osvětlují evropský původ domněle čistě amerických lidových písní.

Až asi do roku 1925 se americký národopis omezoval prakticky na bádání o lidové písní a baladě a těch několik málo přednášek, které si studenti mohli zapsat na vyšších učilištích, se zabývalo téměř výhradně tímto odvětvím folkloristiky.

Kromě Childa, který se seznámil s mnoha evropskými učiteli, dále Thomase F. Craneho a Gordona Halla Geroulda, kteří byli už koncem století informováni o evropském bádání o pohádkách, už nikdo z Američanů vlastně nevěděl, jaký je skutečný stav evropského národopisu. Roku 1925 však zajel do Evropy Archer Taylor a seznámil se s Johannesem Boltem, Kaarle Krohnem a jinými vynikajícími folkloristy. Po něm brzy následoval Stith Thompson a oba tak vystavěli přes moře most, který se s lety stále upevnoval.

Taylor začal s příslovími, ale rozšířil své znalosti po všech oblastech folkloristiky tak, že ho s lety bylo možno považovat za druhého Bolteho. Jeho bádání o pohádkách se převážně upínalo k řetězovým (kumulativním) pohádkám, ale vyznal se dobře i v ostatních žánrech; napsal například historicko-geografickou studii *The Blade Ox*. Zabýval se i některými baladami, mezi jiným baladami Sven i Rosengard a *The Two Sisters*. Světovou pověst si ovšem získal především svými pracemi o příslovích a hádankách. Jako učitel vychoval Taylor řadu mladých badatelů, z nichž si zaslouží zmínky Boggs, Stegemeier, Broderius, Gallacher, Färml, Sobel, Hand a někteří další.

Thompson, který jak Taylor promoval na Harvardské universitě u Kittredgeho a napsal velmi zajímavou disertaci o evropských pohádkách, přejatých severoamerickými Indiány, podjal se z pověření Kaarle Krohna překladu a doplnění katalogu pohádkových typů, vydaného 1910 Antti Aarnem. Toto zpracování vyšlo 1928; zároveň pracoval na *Motif-Indexu*, který vyšel v prvním vydání o šesti svazcích v letech 1932—1936. Tato dvě díla rázem posunula Thompsona do popředí badatelů o pohádkách, a toto místo si uhájil až do svého vysokého stáří. Nedoceněna je podle mého mínění jeho kniha *The Folktale* z roku 1946, kterou je třeba počítat k nejlepšímu, co o pohádkách bylo vydáno v anglickém jazyce.

Ještě větší zásluha Thompsonova záleží v tom, že vytvořil národopisný program na universitě v Indianě, který zatím v Americe nebyl překonán. Roku 1942 vyvolal v život *Folklore Institute of America*, který se koná od té doby každé čtyři roky; 1950 byl zorganizován velký *International Congress at Mid-Century*.

Poté co Thompson napsal svou disertaci o evropských pohádkách, nezabýval se už

⁴⁾ *South Carolina Ballads. With a Study of the Traditional Ballad To-Day*, 1928.

nikdy vážně americkými pohádkami; vtěloval jenom odkazy na americký materiál do svých katalogů a indexů. Jako při bádání o baladách za časů Childových nevědělo se nic bližšího o stavu amerických pohádek grimmovského rázu.

Velkou sběratelskou činnost mezi černochoy rozvinuli Elsie Clews Parsonsová, Arthur Huff Fauset a někteří další. Rael, Mason, Espinosa a jiní příslušníci jejich generace nasbírali a uveřejnili množství španělských lidových povídek, které v čistě látkovém smyslu představují větší bohatství, než je žeň vypravěčského fondu kteréhokoli jiného etnika v Americe. Množství francouzských pohádek, nasbíraných na dolním toku Mississippi a na francouzských jazykových územích Kanady převyšuje počtem, nikoli ovšem bohatostí látkového a motivického rejstříku grimmovskou sbírku.

Kupodivu bylo v Americe zaznamenáno v německém jazyce jenom velmi málo grimmovských pohádek, ačkoli je ve státech Pennsylvania, Wisconsin, Minnesota, Texas i jiné silné německé osídlení, nemluvic ani o velkém počtu německých přistěhovalců v Milwaukee, Chicagu, St. Louis a Cincinnati. Příčinou toho je jednak to, že se Němci velmi brzy asimilovali, jednak to, že byla stále po ruce dobrá vydání grimmovské sbírky.⁵⁾

Se sbíráním slovanského a baltoslovanského folklórního materiálu se začalo teprve zcela nedávno. Většinou jej lze zachytit v New Yorku, New Jersey, Pennsylvanii, Illinois a Michiganu; něco bylo už zapsáno na západě, tj. v Kansasu a Nebrasce.

Jinak je tomu s americkými pohádkami grimmovského typu. Až do roku 1925 se vůbec nevědělo, zda takové pohádky existují v anglickém jazyce. Isabel Carterová však přece uveřejnila jejich velmi pěknou sbírečku v *Journal of American Folklore*. Jde o pohádky, které se vyprávěly v úzkém kruhu rodin Wardovy a Gentryovy v Severní Karolině. Později vydal jejich varianty a některé další texty Richard Chase ve své skvělé sbírce *Jock Tales*. Konečně se vyskytují některé grimmovské pohádky v souborech Vance Randolpha, Leonarda Robertse a Mary Campellové. Souhrnně třeba říci, že se sbíráním domácích pohádek začalo poměrně pozdě, že se však přesto našlo víc, než se dalo zprvu očekávat.

Ze všech žánrů vypravěčského umění jsou snad nejrozvinutější lhářské povídky. Tyto takzvané „tall tales“ mají své kořeny v době, kdy pionýři pronikali stále dál na západ, tedy v době okolo roku 1825. Tehdy existovaly veliké lesy, nebezpečná zvířata a všude vládl duch dobrodružnosti. Velké úspěchy v honbě a lovu, prudké střídání počasí, ať bylo horko či zima, ať byla bouře s hromem a bleskem -- všechny tyto přírodní jevy a činy lidské statečnosti dávaly podněty k vymýšlení četných příběhů, které se svého času pojily k jménu Daveye Crocketta. Mnohé činy této skutečné postavy, jakož i jejího současníka Mike Finka, doložených okolo roku 1840, byly potom přeneseny na jiné oblíbené lidové hrdiny a šprýmaře. Někteří z nich, jako Paul Bunyan a Febold Feboldson, také mají, jak se zdá, do jisté míry modely ve skutečných osobách. Naproti tomu jiné postavy jako Old Stormelong, Pecos Bill a Joe Magarac jsou čiré výmysly podle vzoru Paula Bunyana.

Právě pro tuto tendenci vymýšlet lidové hrdiny a psát o nich knížky razil Dorson trefný termín „Fakelore“, tj. asi tolik co zfalšovaný folklór.

Národopisné studium různých stavů a povolání, jako třeba námořníků, dřevorubců, cowboyů a horníků začalo také zkoumáním jejich písní. Byly pořizeny velké sbírky jejich repertoáru a je z nich patrné, jak se tato různá povolání navzájem ovlivňují, pokud jde o jejich etnografické i folklórní projevy.

Ve státech od Maine až po Michigan pracovali dřevaři v zimě v tamních velkých lesích. V létě však často sloužili jako lodníci, a to buď na Severoatlantickém oceánu nebo na velkých vnitrozemských jezerech. Naopak zase v krutých zimách opouštěli

⁵⁾ Srov. o tom studii W. D. Handa ve sborníku *Brüder Grimm Gedenken 1963* (Gedenkschrift zur hundertsten Wiederkehr des Todestages von Jacob Grimm) str. 525n. Sborník vyšel současně jako sv. 54 *Hessische Blätter für Volkskunde*. (K. D.)

mnozí lodníci plavidla a dávali se najímat do lesů jako dřevorubci. Tak docházelo k čilé výměně nejen písňového repertoáru, ale i všech ostatních folklórních žánrů.

Obdobně sloužili dřevorubci přes léto také jako cowboyové. Na jednotlivých písňích lze tak snadno poznat jejich přechod od jednoho povolání k druhému. Na mnoha křižovatkách velké západní roviny se protínaly severní dobytkařské cesty (cattle trails) s cestami na západ, po kterých se pohybovali havíři a pionýři.

Co se týče národopisu, je americká geografie vůbec zajímavá. Pohyb na západ, který začal 1825, pokračoval téměř padesát let, než první železniční trati překlenuly pevninu. Na velkých silnicích a cestách putovali pionýři a kolonisté stále dál na západ.

Už roku 1794 vznikla velká silnice napříč jižními Alleghanami. O deset let později pronikli na severu údolím Potomacu blízko Cumberlandu a plavili se dolů po toku Ohia. Ve středních státech mělo zvláštní význam Missouri, protože se tu scházeli odevšad lidé nejrůznějších povolání, aby potom pronikali na západ. Specialista v oboru folklórní písně je například s to zjistit, zda ta která píseň, jež se vyskytuje v Missou-ri, patří k jižní nebo severní tradici. Neliší se totiž jenom pokud jde o melodii a způsob přednesu, nýbrž i pokud jde o slovesnou složku: mají odlišnou slovní zásobu, odlišné lexikální detaily i výslovnost. Velká písňová sbírka z Missouri (1920), jejíž vydavatel Henry M. Belden je považován za nejlepšího novodobého editora písní, je neobyčejně důležitá, protože umožňuje závěry o šíření folklórních jevů v 19. století. Neboť co platí o vzniku, migraci a proměnách písňové tradice, platí obdobně o všech ostatních žánrech.

Bohužel pojednává odborná literatura téměř výhradně o písňovém repertoáru. Výjimkou jsou mé práce o hornících v Kalifornii, Montaně a Utahu. Teprve v poslední době se pokoušíme napravit, co tu bylo zanedbáno. Proto se vážně zabýváme pověstmi, pověrami a zvykoslovím. Ústav, který řídím, vytkl si přímo za úkol studium právě těchto jevů. V mnoha případech musíme vůbec teprv začínat se sběrem. Současně shledáváme historické údaje. Domnívám se, že budeme mít mnoho co zaznamenat, i když se patrně ukáže, že materiálu není tolik jako u vás v Evropě.

Jazykové bádání je na tom o něco lépe, zejména příslovnictví. Archer Taylor tu má ovšem náskok, ale druží se k němu dobří pracovníci, jako například Whiting, Bryant a Speroni. Pracuje se už dvacet let na slovníku amerických přísloví, ale až dosud se jenom sbíralo a třídilo, a nepřikročilo se k zpracování.

Ve srovnání s Anglií, kde se národopis vůbec nepovažuje za akademickou disciplínu, je situace v Americe mnohem příznivější. Už koncem minulého století se na amerických universitách přednášelo o baladách, ale teprve ve dvacátých letech se začaly zavádět přednášky z obecné etnografie. Taylor a Thompson byli i v tomto oboru průkopníky. Dnes má ve svých učebních programech jednu nebo více přednášek z etnografie a folkloristiky přinejmenším dvě stě amerických universit a vyšších učilišť. Přednášky konají profesori a učitelé v anglických, německých a španělských odděleních, někdy také vyučující antropologie, hudby a tělesné výchovy, kde se zabývají lidovým tancem.

Jak je vidět, pečuje se o zdatný dorost. Ten se ovšem nevychovává všude, nýbrž jenom na některých universitách. Z nich je třeba zvlášť jmenovat státní university v Pennsylvanii, Indianě a Kalifornii, kde byla vybudována velká badatelská střediska a ústavy. V Pennsylvanii se věnují převážně zkoumání balad a vůbec lidové písně, v Indianě se soustřeďují na výzkum lidové prózy, v Kalifornii se zabýváme hlavně pověstí, pověrami a zvykoslovím.

Jiná místa, kde se usilovně pracuje, jsou státní university ve Floridě, Severní Karolině, Kentucky, Texasu, Arizoně, Novém Mexiku a Ohio. Samostatných ústavů, které by nějak nebyly ve spojení s universitami, u nás není. Národopis také není zastoupen v různých akademiích.

Máme-li před některými evropskými státy jistý předstih co do výuky, jsme zase značně pozadu, pokud jde o bádání, které se tak dobře rozvíjí v mnoha ústavech, jako třeba zde v Praze.

Na závěr je třeba připojit několik slov o bádání v oblasti hmotné kultury v Americe. V této práci u nás velmi zaostáváme a tento neblahý stav je důsledkem toho, že se američtí etnografové vůbec nezajímají o hmotnou kulturu vlastní země. Veškerá jejich pozornost se upíná výhradně k Indiánům. Je to opravdu paradoxní, že se vědci vyznají v kulturách Asie a Afriky, že znají způsob života domorodců všude na světě, jakož i hmotnou kulturu amerických Indiánů, ale vůbec nechávají nepovšimnutou hmotnou kulturu lidí, kteří k nám přišli z Evropy. To je právě prokletí specialistů: znají a musí znát všechno ostatní, jenom ne to, co je jim nejbliže.

Je proto pochopitelné, že všechno, co se děje ve výzkumu hmotné kultury, spadá převážně na vrub pracovníků muzeí, nikoli odborných etnografů. Něco ovšem máme už i z jejich péra. Tak zejména Austin E. Fife napsal práci o zemědělském nářadí z etnografického hlediska. Pennsylvania German Folklore Society, která vydává státem subvencovanou řadu publikací, zasazuje se energicky o význam hmotné kultury. Třináctý svazek jejich Publications je například věnován popisu vyšíváných ložních pokrývek a reprodukuje v barvách mnoho vzorů.

Na universitě v Indianě začíná Warren Roberts, který se už zasloužil o zkoumání pohádek, přednášet o lidové architektuře. Snad tento začátek podnítl i ostatní etnografy, aby svůj zájem věnovali aspoň zčásti i hmotné kultuře.

Přeložil Karel Dvořák

Richard Jeřábek

PROJEKT RETROSPEKTIVNÍ BIBLIOGRAFIE ČESKÉ A MORAVSKÉ ETNOGRAFIE A FOLKLORISTIKY

Deset let je ve vědě hodně dlouhá doba. Odborná produkce se rozhojní o pár desítek knih, stovky studií a článků, tisíce recenzí, referátů, zpráv a jiných drobných sdělení. Mají-li vskutku sloužit další vědecké práci, je k jejich registraci třeba buď fenomenální paměti badatelů nebo systematické bibliografické činnosti. Naše etnografie a folkloristika spoléhají už celá desetiletí spíš na první z těchto eventualit. Od vydání posledního projektu retrospektivní bibliografie (L. Kunz, Česká etnografie a folkloristika v letech 1945—1952, Praha 1954, str. 13—16) uplynulo právě deset let, ale z navrhovaného programu se nerealizovalo téměř nic.

Pokoušíme-li se nyní o nový, odlišný projekt retrospektivní bibliografie, vyplývá to jednak z toho, že předchozí byl za současného stavu neuskutečnitelný, jednak též z toho, že zdůrazňoval některá hlediska, jež jsou pro odbornou bibliografii tohoto druhu zcela nepodstatná, např. hledisko jazykové. Jsme si vědomi toho, že předkládaný projekt trpí mnoha nedostatky a nedůslednostmi, ba přísně vzato — je vcelku *provizorní*. Ale vychází ze skutečné situace, která v naší etnografii a folkloristice nastala a ustálila se a v dohledné době není naděje na její podstatnou změnu.

Bylo by jistě ideální, kdyby se mohla zpracovávat retrospektivní bibliografie velkorysým způsobem, nejlépe na půdě některého z velkých vědeckých ústavů. Jistě by se vyplatilo vyčlenit pro tuto práci několik školených pracovníků, například těch, od nichž ze zkušenosti nelze očekávat tvůrčí vědeckou práci. Bohužel však nemůžeme počítat ani s tímto opatřením, tím méně pak s uskutečněním utopického návrhu na zřízení produktivního střediska vědeckých informací. A tak nezbývá, než se smířit

s tím, že budeme pracovat svépomocí na bibliografii sice nedokonalé, ale přece jen přinášející jistý užitek.

Nepříznivou okolností pro realizaci tohoto projektu je to, že bibliografie nemohou vznikat na jednom pracovišti, kde by bylo možno všechny excerpované záznamy třídit podle vědeckých hledisek, tedy bezpochyby podle *systematiky* vědního oboru (pokud by ovšem byla v národopisu zpracována a obecně přijata). Tento projekt retrospektivní bibliografie navazuje na mladou tradici bibliografických příloh Zpráv a Věstníku NSČ (dosud vyšlo pět soupisů, další jsou v tisku) a přihlíží především k možnostem jejich dalšího vydávání ve formě volné příhody o různém rozsahu. Především tyto okolnosti ovlivňují koncepci projektu; způsobují atomizaci bibliografie do velkého počtu drobných soupisů, což je nejen nepřehledné, nýbrž i nepraktické a perspektivní opatření takové bibliografie společným rejstříkem může být jen polovičatým řešením nesnázi, které vznikají při používání tak detailizované příručky.

Retrospektivní bibliografie pojme všechny práce z etnografie a folkloristiky „jakož i práce z příbuzných oborů, pokud uzce souvisejí s národopisnou problematikou, a to vydané jak knižně, tak i ve sbornících a časopisech u nás i v zahraničí, bez ohledu na jazyk, v němž byly tyto práce vydány, a bez ohledu na národnost autorů. Navrhované rozdělení záznamů knižních a časopiseckých prací do různých soupisů nemá vědeckého opodstatnění; je jen důsledkem možností, za jakých vycházejí bibliografické přílohy Věstníku NSČ a za jakých bude patrně vycházet celá retrospektivní bibliografie: téměř všechny soupisy vyjdou v podobě sešitů, je dva až tři by měly být publikovány knižně pro svůj velký rozsah. Projekt nepočítá se zařazením národopisných příspěvků otištěných v novinách (denících, týdenících, čtrnáctidenících), v revuích, obrázkových časopisech apod., v cyklostylovaných neperiodických tiscích atd. Zvládnutí tohoto úkolu by bylo nad síly a možnosti redakce bibliografie. Pomíjíme též slovenskou produkci, protože se bibliograficky zpracovává systematictěji již delší dobu; vzhledem k přehlednějšímu vývoji slovenského národopisu je tato bibliografická práce již dále než v českých zemích. — Výběr záznamů v retrospektivní bibliografii je hodně extenzivní a v mnoha případech poněkud překračuje hranice etnografie a folkloristiky. Tato vlastnost soupisů je u vyčerpávající bibliografie nezbytná. Bližší zdůvodnění každého záznamu, pokud není zřejmé ze samotného názvu příspěvku, plyne z více nebo méně podrobné anotace, již jsou všechny záznamy opatřeny.

V názvu projektu i některých dílčích soupisů užíváme vedle pojmu „český“ též označení „moravský“, popřípadě „slezský“. Vyplývá to ze snahy vyjádřit míru, jakou se Morava se Slezskem podílely na vývoji našeho národopisu. V třídění regionálních bibliografií se přidržujeme v případě Čech větších uzemních celků, na Moravě přihlížíme k etnografické diferenciaci, tedy nikoliv k mladému a neustále se měnícímu územnímu rozdělení českých zemí do administrativních celků, aby totiž bibliografie nezastarala dřív než vyjde. Názvy jednotlivých soupisů, uvedené v projektu, jsou zatím; budou zpřesněny teprve v průběhu práce. Totéž platí o seznamu časopisů, připojeném k většině názvů soupisů; jejich výčet není vyčerpávající a je připojen hlavně pro názornost.

Jednotlivé sešity bibliografie budou zachovávat stejný formát a v podstatě i stejné zásady výběru a adjustace záznamů, takže po ukončení edice bude možno celý konvolut opatřit deskami, popřípadě svázat. Od roku 1965 se poněkud pozmění technika záznamu ve shodě s novou čs. státní normou 01 6904. Odkazy na literaturu (Bibliografické citace). Zachovávání určitých zásad umožní opírat se o tyto dílčí soupisy při eventuálním vydávání *dokonalejší bibliografie* v budoucnu, zlepšili-li se podmínky pro tuto práci a pro zveřejňování jejích výsledků. Zatím počítá tento projekt výhradně s dobrovolnou a zcela nehonorovanou spoluprací řady etnografů a folkloristů, hlavně pracovníků, absolventů a posluchačů katedry etnografie a folkloristiky University J. E. Purkyně v Brně.

Podle rozhodnutí redakční rady Věstníku NSČ bude nejméně jedna třetina rozsahu věnována bibliografiím. Každé číslo Věstníku, který má nadále vycházet čtyřikrát ročně, má být vybaveno bibliografickou přílohou. To znamená, že vydávání všech proponovaných soupisů by za těchto podmínek mělo trvat asi sedm až osm let, tedy asi do roku 1971—1972. Do té doby by mělo být v podstatě ukončeno vydávání retrospektivních soupisů a doplňků k nim, aby mohlo být kolem roku 1970 zahájeno paralelní vydávání běžných registrujících bibliografií za každý uplynulý rok. Tyto běžné bibliografie nahradí dosavadní soupisy knižní produkce z etnografie a folkloristiky i výběrové bibliografie, které otiskuje Český lid, a podstatně doplní přehled o veškeré národopisné produkci z českých zemí, pojatý dosud jen do obsahu referátového časopisu Demos.

Předkládáme tento projekt retrospektivní bibliografie naší národopisné veřejnosti s vědomím, že není propracován do důsledků, a budeme vděčni za věcné poznámky k jeho pojetí i náplni, popřípadě za návrhy na spolupráci.

PROJEKT RETROSPEKTIVNÍ BIBLIOGRAFIE:

I. *Soupisy národopisných bibliografií:*

- a) do roku 1944
- b) za léta 1945—1963 (připraveno do tisku)
- c) za léta 1964—1970

Tyto soupisy budou zahrnovat údaje o etnografii a folkloristice ve všeobecných bibliografiích, v bibliografiích příbuzných věd a v regionálních bibliografiích, údaje o speciálních národopisných bibliografiích ze všech odvětví národopisu, z jednoho nebo několika odvětví národopisu, personální, skryté aj. bibliografie, údaje o českém národopisu v bibliografiích slovanského, evropského a všeobecného národopisu.

II. *Soupis knižních prací z české a moravské etnografie a folkloristiky (od počátků vědeckého národopisu do současnosti).*

Tento soupis obsáhne všechny samostatné knižní publikace a příspěvky v jednorázových nebo neperiodických sbornících.

III. *Soupisy etnografických a folkloristických příspěvků v českých a moravských časopisech (od konce 18. století do současnosti).*

Tyto soupisy budou obsahovat všechny příspěvky z ukončených i vycházejících časopisů z oborů etnografie, folkloristiky a příbuzných věd se vztahem k národopisu do roku 1970.

1. *Národopisné příspěvky v časopisech do poloviny 19. století (např. Mährischer Wanderer, Vaterländischer Pilger, Hesperus, Moravia, Týdenník aj.).*
2. *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Časopise Českého muzea 1827—1940 (vyšlo tiskem).*
3. *Národopisné příspěvky v literárních aj. časopisech z konce 19. století a počátku 20. století (např. Zlatá Praha, Světozor, Květy, Koleda, Hlídka, Osvěta, Obzor, Komenský, Notizen-Blatt aj.).*
4. *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Časopise Matice Moravské 1869—1943 (v tisku).*
5. *Národopisné příspěvky v Časopise Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci a ve Sborníku SLUKO.*
6. *Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Museum Franciscum Annales a v Časopise Moravského musea 1895—1938 (vyšlo tiskem).*

7. *Národopisné příspěvky ve Slovanském sborníku a ve Slovanském přehledu.*
8. *Bibliografie Národopisného sborníku československého 1897—1905 a Národopisného věstníku československého 1906—1956.*
9. *Bibliografie Československé etnografie 1953—1962.*
10. *Etnografické příspěvky v časopisech antropologických a archeologických* (např. Zprávy Antropologické společnosti, Obzor prehistorický, Památky archeologické, Archeologické rozhledy aj.).
11. *Národopisné příspěvky v sociologických a národohospodářských časopisech* (např. Sociologická revue, Obzor národohospodářský).
12. *Národopisné příspěvky v historických časopisech* (např. Selský archiv, Časopis pro dějiny venkova, Časopis Společnosti přátel starožitností, Český časopis historický aj.).
13. *Národopisné příspěvky ve filologických časopisech* (např. Listy filologické, Slovo a slovesnost, Byzantinoslavica, Naše řeč, Český časopis filologický, Slavia).
14. *Národopisné příspěvky v literárních a divadelních časopisech* (např. Morava, Listy pro umění a kritiku, Tvar, Doba, Vyšehrad, Divadlo, Česká literatura aj.).
15. *Etnografické příspěvky v časopisech o výtvarném umění* (např. Nové směry, Umění, Zprávy památkové péče, Blok, Výtvarné umění aj.).
16. *Etnografické příspěvky v časopisech o uměleckých řemeslech a výrobě* (Drobné umění, Ornament, Naš směr, Tvar, Věci a lidé, Umění a řemesla Mitteilungen des Mähr. Gewerbemuseums a některé odb. časopisy sklářské a keramické).
17. *Soupis folkloristických příspěvků v hudebních časopisech ČSSR 1945—1959* (vyšlo tiskem).
18. *Národopisné příspěvky v časopisech o lidové umělecké tvořivosti* (např. Lidová tvořivost, Taneční listy aj.).
19. *Česká etnografie a folkloristika v zahraničních časopisech* (články a studie z různých oborů českého národopisu, zprávy o stavu vědy, o činnosti institucí, personalia apod.).
20. *Národopisné příspěvky v časopisech německé menšiny* (např. Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde, Karpathenland aj. časopisy, obsažené v Roubíkově Příručce vlastivědného pracovníka, Praha 1947, str. 145—148).
21. *Národopisné příspěvky v časopisech polské menšiny* (např. Zranie śląskie).
22. *Cizokrajná etnografie v českých časopisech* (např. Archiv orientální, Nový Orient, Zeměpisný magazín, Věda a život, Vesmír, Latinská Amerika aj.).
23. *Doplňky k soupisům etnografických a folkloristických příspěvků v českých časopisech od roku 1945 do roku 1970:*
 - a) Český lid 1946—1970
 - b) Časopis Národního muzea 1941—
 - c) Časopis Moravského muzea 1945—
 - d) Doplnky k ostatním soupisům časopisů za dobu od vydání soupisu do roku 1970

IV. *Soupisy etnografických a folkloristických příspěvků v českých, moravských a slezských regionálních časopisech.*

A. Čechy:

1. *Národopisné příspěvky ve vlastivědných časopisech středních Čech* (např. Boleslavan, Českobrodsko a Černokostecko, Krajem Horymírovým, Lounský kraj, Mělnicko, Mladoboleslavsko, Naše Polabí, Naše Praha, Od Stříbrných hor, Osvětový věstník Podbrdsko, Pod Blaníkem, Pod Lipany, Podbrdský (Berounský) kraj, Poděbradsko, Podřipský kraj, Podřipský musejník, Slánský obzor, Staroboleslavský věstník, Unhošťsko, V srdci Čech, Vlastivědný sborník okr. Lounského, Vlastivědný sborník okr. mladoboleslavského, Vlastivědný sborník okr. rakovnického, Vlastivědný sborník okr. slánského a novostrašeckého, Vlastivědný sborník Podřipska aj.).
2. *Národopisné příspěvky ve vlastivědných časopisech východních a severovýchodních Čech* (např. Český ráj, Bezděz, Broumovsko, Čáslavský kraj, Horské prameny, Krajem Pernštýnův, Královéhradecko, Krkonoše, Letopisy kraje a města Ústí n. O., Lomnicko nad Popelkou, Jitřenka, Jaroměřsko, Chlumecko, Metujský zpravodaj, Od Ještěda k Troskám, Od Kladského pomezí, Od Trstenické stezky, Pelclův kraj, Pod Zvičinou, Poorlická osvěta, Podoubraví, Pohoří, Polensko, Sborník okresu železnobrodského, Staré Třebechovice, Vesnice tkalců, Vlastivědný sborník od Orebu, Vlastivědný sborník východočeský, Žambersko aj.).
3. *Národopisné příspěvky ve vlastivědných časopisech severozápadních, západních a jihozápadních Čech* (např. Brdský kraj, Božeňsko, Chodsko, Krajem Lučanů, Mladá Stráž, Mladé Rokycansko, Od Hor Krušných, Od pramene Úhlavy, Plzeňsko, Pod Radyní, Pod Zelenou Horou, Strakonicko, Kraj pod Čerchovem, Od Dyleně aj.).
4. *Národopisné příspěvky ve vlastivědných časopisech jižních a jihovýchodních Čech* (např. Jihočeský kraj, Jihočeský přehled, Jihočeský sborník historický, Kraj Kalicha, Milevský kraj, Otavan, Staré i nové zvěsti ze Soběslavě a okolí, Tradice, Věstník jihočeských muzeí, Vlastivěda Jindřichohradecka, Vlastivědný sborník Českobudějovicka, Vlastivědný sborník českého jihovýchodu, Zálesí, Zlatá stezka aj.).
5. *Národopisné příspěvky v ročenkách, shornících, věstnicích a zprávách českých muzeí* (soupis viz např. v Roubíkové Příručce vlastivědného pracovníka, str. 142).

B. Morava:

1. *Národopisné příspěvky v časopisech západní a jihozápadní Moravy* (např. Časopis pro školní vlastivědu a nauku občanskou, Horácké besedy, Od Hráčka k Podyjí, Podyjí, Vlastivědný sborník kraje Jihlavského, Z kraje Pohádky máje, Zpravodaj Okresní osvětové rady v Třebíči aj.).
2. *Národopisné příspěvky ve vlastivědných časopisech střední a severní Moravy* (např. Bílovecko, Kravaňsko, Krnovsko, Litovelsko, Oderské hory, Od hradecké cesty, Osvětový věstník Brněnska, Jihlavská a Uh. Hradištska, Mojmírova říše, Vlastivěda střední a severní Moravy, Vlastivědné listy z Boskovicka, Vlastivědný sborník okr. vyškovského, Vlastivědný sborník pro mládež župy olomoucké, Vlastivědný sborník střední a severní Moravy, Vlastivědný věstník moravský, Záhorská kronika, Zálhotský sborník aj.).

3. *Bibliografie národopisných příspěvků v regionálních časopisech Moravského Slovácka* (Lidová tvorba, Malovaný kraj, Masarykovou stopou, Uprkúv kraj, Vlastivědný sborník Břeclavska, Vlastivědný sborník okresu Uh. Hradištského, Zahrada Moravy — v tisku).
4. *Národopisné příspěvky v časopisech z Moravského Valašska* (např. Dědina pod Beskydem, Dolina Urgatina, Naše Valašsko, Nová Lubina, Valašsko aj.).
5. *Národopisné příspěvky ve vlastivědných časopisech přechodné oblasti mezi Valašskem a Slováckem* (např. Lázně Luhačovice, Luhačovské lázeňské listy, Naše Bojkovsko, Podřevnicko).
6. *Národopisné příspěvky v ročenkách, sbornících, věstnících a zprávách moravských muzeí* (soupis viz např. v Roubíkové Příručce vlastivědného pracovníka, str. 143).

C. Slezsko:

1. *Etnografické a folkloristické příspěvky v časopisech slezské oblasti* (např. Časopis Slezského muzea, Černá země, Slezský sborník, Radostná země, Těšínsko, Věstník Matice opavské, Vlastivědná příloha Obrany Slezska, Zprávy SSÚ aj.).
2. *Národopisné příspěvky v ročenkách, sbornících, věstnících a zprávách slezských muzeí.*

D. Doplnky k soupisům národopisných příspěvků v regionálních časopisech z Čech, Moravy a Slezska do roku 1970.

V. Účelové bibliografie:

Výběrová bibliografie karpatské lidové kultury na Moravě a ve Slezsku do roku 1964.

VI. Svod (rejstřík rejstříků věcných a jmenných).

P. S.

Od napsání tohoto příspěvku uplynulo něco víc než půl roku a už se vyskytly některé potíže, jejichž překonání bohužel není v našich silách a možnostech. Prostředky věnované na tisk Věstníku NSČ a bibliografických příloh jsou víc než skrovné a jen stěží stačí krýt režii. Tento stav, nedůstojný vydávání odborných a vědeckých tiskovin, přímo katastrofálně zhoršilo uvalení 60% daně na tisk. Za těchto okolností nemůže Věstník s bibl. přílohou vycházet čtyřikrát ročně, ba je otázka, podaří-li se ho vydat jedenkrát za rok.

S tímto číslem Věstníku dostávají členové NSČ do rukou bibl. přílohy č. 7 a 8. V rukopise je připraveno dalších pět soupisů, registrujících národopisné příspěvky z 18 časopisů, a soupis národopisných bibliografií vydaných v letech 1945—1963. Protože máme eminentní zájem na tom, aby dohotovené bibliografie nezahálely, nýbrž sloužily co nejdříve všem vědeckým pracovníkům, budeme usilovat o jejich vydávání i v jiných tiskovinách, například v muzejních věstnících a zprávách. Členy NSČ budeme příležitostně informovat o tom, kde byly bibliografie otištěny.

Nepříjemná změna nastala ve formátu a úpravě posledních tří soupisů. Vyplynula z nutnosti zadat výrobu jiné tiskárně, která nemá možnost dodržet původní vzhled a formu bibl. příloh.

A konečně změna, k níž nedošlo: citovaná čs. státní norma, ač byla vydána tiskem a distribuována, nevstoupila v platnost. Proto zatím zůstává technika bibliografického záznamu nezměněna.

R. J.

MATERIÁLY

Miloš Oldřich Růžička

KOŠÍKÁŘSKÁ A PLETAŘSKÁ VÝROBA NA ZBRASLAVSKU

Tato práce je vybudována na výsledcích terénního etnografického výzkumu na Zbraslavsku, podniknutého v rámci autorova studia sezónních lidových zaměstnání. Je použito literatury, která se již problémem pletařské a košíkářské výroby v kraji zabývala. K objasnění situace košíkářství a pletařství v minulosti posloužil materiál z bývalého zbraslavského Zemědělsko-lesnického archivu, uloženého nyní v Benešově. Mimo krátkého článku J. K. Zbraslavského a rovněž velmi stručného a krátkého nástinu historie košíkářské výroby v kraji, podaného Zdenou Nyplovou, neexistuje žádná větší přehledná práce, která by se šířeji zajímavým problémem pletařské výroby v kraji zabývala.¹⁾

S košíkářstvím se v kraji setkáváme jako s jedním z nejrozšířenějších lidových řemesel, které zde má svou rozvinutou tradici. Objevuje se zde ještě s jinými starými řemesly a zaměstnáními, jako je plavectví, ledaření a pískaření, jejichž existenci v kraji odedávna zaručovala řeka. Vltava a Berounka zajišťovaly nejen možnost obživy obyvatelům, usazeným v obcích při jejich březích, ale daly možnost i k pěstování proutí, základní surovině pletařské a košíkářské výroby vůbec.

V nejbližším okolí obou řek je převážně vlhká, písčitá půda, postihovaná častými záplavami, která se právě pro tyto uvedené vlastnosti dobře hodila k pěstování a zakládání „prutníků“. „Prutníky“, „vrbové place“, neboli „nagle“, rozkládají se v okolí zbraslavském ponejvíce v tzv. „náklich“ při březích řek. Při Vltavě rostly „prutníky“ už od Velké Chuchle, kde končí pole chuchelských rolníků, nyní Státní statek Slivenec, ve starém, vyschlém korytě řeky až k Lahovicům. Od Lahovic byly pěstovány podél Berounky směrem k Radotínu a Černošicům, a po modřanské straně Vltavy se táhly až ke Skochovicům a k Vranému. V minulosti, jak uvádí J. K. Zbraslavský, se proutí v povodí Vltavy pěstovalo i za Prahou, u Roztok, Dolan, Nelahozevsi a Brandejsa, kde se prý ponejvíce pěstovala vrba, zv. „konopina“. Směrem k Berounu a hlavně v okolí samotného města se pěstovala košíkáři nejoblíbenější vrba, „rakovice“.

Zmiňuji se o pěstování vrbin v povodí obou řek, Vltavy i Berounky. Proto je důležité v této souvislosti uvést základní druhy vrbin, které se zde pěstovaly. Vrba má totiž, jak je známo, celou řadu druhů a odrůd. „Botanikové (rostlinozpytci), třídí vrbu na 12 hlavních druhů a odrůd. 340“.²⁾ Z toho na Zbraslavsku se ponejvíce pěstovala vrba košařská, (*Salix viminalis*), zvaná v kraji „konopina“, vrba bílá, (*Salix alba*), zvaná „rakovice“, dále „zelnice“, čili „mandlovka“, vrba „plotovina“, „houšenina“, neboli „hloušina“, „topolka“ a „vlaška“.³⁾

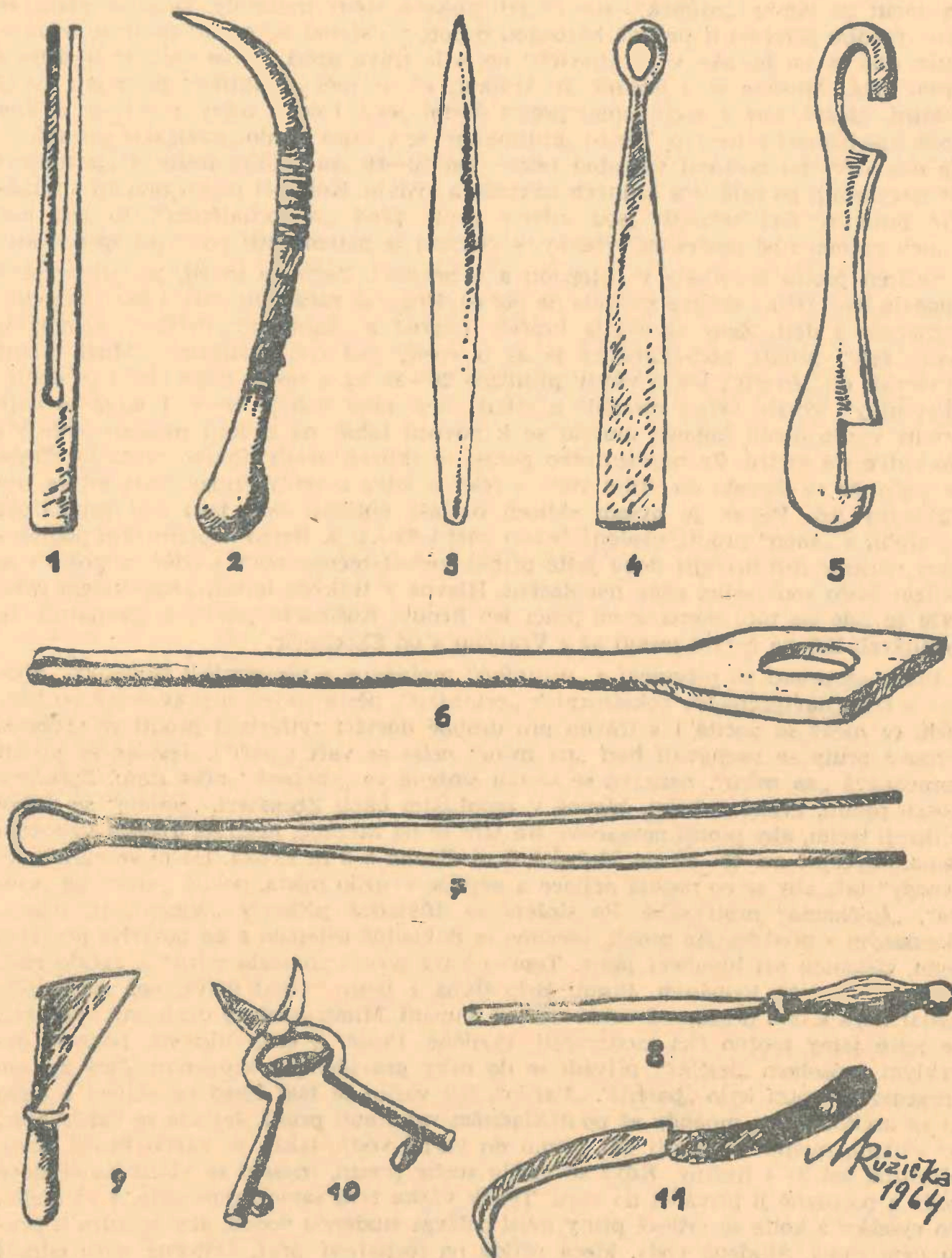
Vrbové proutí se sázelo jenom tehdy, když se zakládala nová „vrbová place“, což nebývalo často, nebo když se doplňovala část staré vyhynulé plantáže, čili „prutníku“, a to vždy na jaře, v březnu a květnu. Proutí se nařeže na tzv. „zdůbky“, čili „odřezky“, dlouhé 30–40 cm, jejichž délka závisí na půdě, do které se sázejí (do písčité se zpravidla dávají delší). Jelikož se připravuje vždy velké množství „zdůbků“, používá se k řezání proutí sekáček tvaru páky opatřený nožem, na jednom konci připravený volným šroubem k dřevěné destičce. Při sázení v písčité půdě, což bylo ve vyschlém korytě Vltavy nejobvyklejší, bylo třeba vskutku zručnosti. Užívalo se delší kovové „špice“, opatřené stupačkou na levou nebo pravou nohu, aby se mohl lépe udělat do země otvor. Když se „špice“ vytahovala, musel se velmi rychle a obratně

zasunout do jamky „zdúbek“, aby se její pískové stěny nezbořily. Dnes se plantáže pro výsadbu připravují pečlivě hlubokou orbou, po sázení se proutí ošetřuje a plečkuje, dbá se na to, aby v „prutnicích“ nerostla tráva apod. Dříve však byla situace úplně jiná. Musíme si uvědomit, že košíkář, ať už měl „prutníky“ pronajaté nebo vlastní, hleděl, aby z nich mimo proutí dostal ještě trochu trávy pro kozy a jiné drobnější domácí zvířectvo. Těmto „prutníkům“ se v kraji říkalo „navigační prutníky“. Za dva roky po zasazení vyrostou pěkné, asi 50—60 cm vysoké pruty a „prutníky“ již nevyžadují po celá léta žádných nákladů a výdajů. Košíkáři raději pracují s mladším proutím. Nejvhodnější jsou vrbové pruty před „rozsochatěním“, to jest než z nich začnou růst postranní větévky, s kterými je potom větší potíž při zpracování.

Sklizeň proutí probíhala v listopadu a v prosinci. Začínala ihned, jakmile vrboví opadalo listí. Délka sklizně závisela na počasí. Práce se zúčastnili muži i ženy, mnohdy pomáhaly i děti. Ženy zpravidla kráčely napřed a „žabkami“, delšími srpovitými noži „žaly“ proutí, podsekávající je až u země, nad tzv. „babkami“. Muži proutí svazovali do „snopů“, které vážily přibližně 20—30 kg a nosili nebo vozili je domů. „Prutníky“ bývaly velmi rozsáhlé a nikdy mezi nimi nebyly cesty. I když se tedy proutí vozilo domů koňmo, muselo se k povozu tahat na zádech mnohdy dobrých sto i dvě stě metrů. Za nepříznivého počasí se sklizeň někdy dlouho protáhla. Často se stalo, že se dostala do vrbin voda z řeky a když uhodily mrazy, vytvořil se zde důkladný led. Potom je ovšem sklizeň ozvlášť obtížná, lidé jsou celí promáčení a zkřehlí a „snop“ proutí, obalený ledem váží i 60 kg. K těmto nepříznivým podmínkám musíme pro dřívější dobu ještě přičíst nedostatečnou obuv i oděv, a proto i se sklizní často související silná nachlazení. Hlavně v těžkých letech krize kolem roku 1930 se lidé na tuto namáhavou práci jen hrnuli. Košíkářští mistři se pamatují, že sjednávali lidi na řezání proutí až z Vraného a od Skochovic.

Doma se proutí po přivezení z „prutníků“ prohlédne a pocházejí-li přivezené „snopy“ z tzv. „navigačních“, nekulturních „prutníků“, pěstovaných nepravdělně po březích, (v nichž se počítá i s trávou pro drobné domácí zvířectvo) proutí se přebere. Vrbové pruty se nechávají buď „na mízu“ nebo se vaří („paří“). Jestliže se proutí zpracovává „na mízu“, nechává se venku složené ve „snopech“ přes zimu. Zařezané konce proutí, zvané v kraji, hlavně v nejbližším okolí Zbraslavi, „prdele“ se dobře přikryjí lýčím, aby proutí nevyschlo. Na jaře se na zahradě, nebo na dvorku vykopala jáma, obyčejně asi 40—50 cm hluboká, 5 m dlouhá a 3 m široká. Do ní se narovnaly „snopy“ tak, aby se co možná nejvíce a nejlépe využilo místa, pěkně „snop“ ke „snopu“, „špičkama“ proti sobě. Po složení se důkladně přikryly „lejčím“, tj. lýkem, sloupaným z předchozího proutí, všechno se důkladně ušlapalo a na povrchu překrylo zemí, získanou při hloubení jámy. Teprve když proutí „dostalo mízu“ a začalo růst, počalo se s jeho loupáním. Proutí bylo třeba z jámy vybrat dřívě, než začne přirůstat kůra k tělu prutu, což velmi ztěžuje loupání. Mimo uvedený druh jam vyskytují se ještě jámy možno říci modernější, vyzděné. Proutí v nich uložené, pokryté obvyklým způsobem „lejčím“, přivádí se do mízy pravidelným kropením. Jiný způsob zpracování proutí bylo „paření“. „Pařilo“, čili vařilo se buď hned po sklizni a nebo až za určitou dobu, mnohdy až po důkladném vyschnutí prutů. Jestliže se vařilo hned po sklizni, mohlo se proutí dát přímo do vařicí vody, takže se vařilo kratší dobu, přibližně asi 3—4 hodiny. Když se vařilo suché proutí, muselo se vložit do studené vody a postupně ji přivádět do varu. Tehdy várka trvá samozřejmě déle, 4—5 hodin. Po vyndání z kotle se vrbové pruty musí polévat studenou vodou, aby se kůra k prutu nepřilepila. Studená voda, která přijde na rozpařený prut, částečně kůru odpaří a tak zabrání přilepení, čímž se ulehčí loupání.

Proutí se vařilo vždy v kovových kotlích, ponejvíce měděných, které měli košíkáři na dvoře nebo na zahradě při svém stavení, jako např. v Lahovicích Josef Kadeřábek a Jan Stehlík, nebo se vařilo v kotli společném. Společný kotel na vaření proutí byl v košíkářských vesnicích a osadách obvyklý a jeho časté užívání košíkáři v kraji je

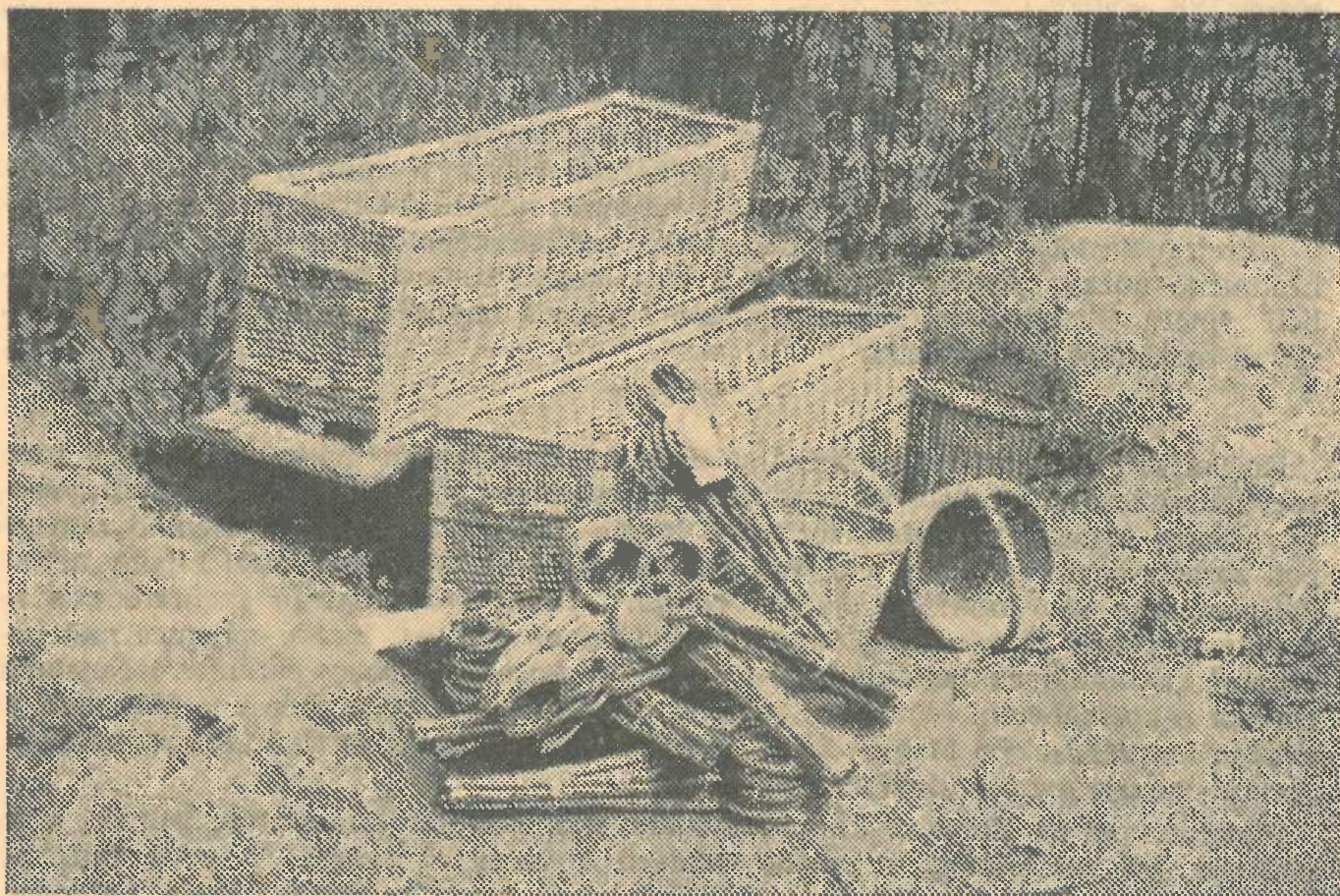
Košikářské a pletařské náčiní:

1. dřevěná dračka — 2. nožovitý košíkářský srp — 3. špic k roztahování pletené osnovy — 4. stloukací železo — 5. kovový ohýbač — 6. doma vyrobený dřevěný ohýbač — 7. kovová dračka — 8. špic k roztahování pletené osnovy v násadě — 9. „austrechr“, čili vyřezávač — 10. nůžky — 11. zahnutý pletařský nůž

M. Růžička
1964

známo odedávna. Na Zbraslavsku vedle prutnic vrchnost pronajímala také měděnou pánev, čili kotel, sloužící k vaření proutí. Roku 1794 byla tato pánev již hodně děravá, a proto ji musel spravit pražský mistr mědikovec Franz Rienghoffer, který na ni obětoval čtyři nové pláty. Za správkou si napočítal 132 zl. 30 kr. Po dvou letech byl kotel, který vážil 400 liber čisté mědi, licitačně prodán židovi. Zbraslavská obec si pořídila potom novou, vlastní pánev. Byla později pronajímána za poplatek 90 zl. ročně pachtýři, který vybíral za jednu várku 6 až 6,5 kr. Kotel byl prý umístěn kdesi na ná-
břeží a z místa, které zabíral, platila obec vrchnostenskému důchodu 35 kr.⁴⁾ Také v Lahovicích se vařilo ve společném kotli, vyrobeném v r. 1839 a umístěném při cestě na Zbraslav, přibližně v místech, kde se v současné době buduje dálnice. V tomto kotli vařili proutí nejen místní košíkáři, ale dokonce až z Řevnic a Modřan, kde sice měli kotel svůj, ale malý, ze Skochovic, Vraného, Žabovřesk a Radotína. V poslední době, jako např. v košíkářství U Stehlíků v Lahovicích, používalo se k vaření proutí prostorných kovových van, zabudovaných ve zděných pecích, ve kterých bylo ohniště umístěno přímo pod úrovní dvora nebo zahrady a ke kterému byl přístup po schůdkách. Schody k topeništi jsou u většiny košíkářských pánví, novějších i starších. J. K. Zbraslavský uvádí, že prohlubeň, ve které je umístěno topeniště, byla dříve v kraji nazývána „kotlina“.

Košíky na česání ovoce, košíky na brambory a podobné zboží se plete z neloupaného proutí. Většina zboží se však vyráběla z proutí loupaného. Loupaný prut po vaření nemá nikdy bílou barvu. Kůra prut obarví. Pokud se setkáváme s výrobky ze svítivě bílého proutí, jsou vždy uměle běleny. Světlé proutí, (ovšem opět nikdy ne úplně bílé) může se získat i z prutů oloupaných „za zelena“, tj. ještě v míze. Proutí se i barvilo: „indigem“ modře, „indigem“ smíchaným s kurkumem“ zeleně, „prisurou“ červeně. K některým barvivám se přidával „vitriol“. Loupe se „dračkou“, a to dřě-

Současná výroba zbraslavských košíkářů. (Okresní průmyslový podnik Praha — Západ; Košíkářství Zbraslav nad Vltavou). Foto Růžička 1962

věnou, nebo kovovou. Dřevěná je plochá delší laťka, s hluboko podélně vykrojeným ostrým V, do kterého se zavede prut a táhnutím zbaví kůry. Kovová „dračka“ je částečně pérující kulatina, opět ohnutá do tvaru ostrého V. Při loupání se postupuje tím samým způsobem, jako u dřevěné. K čtvrcení prutu na tři nebo čtyři díly se používá „štípátko“. Je to dřevěný váleček, jehož délka nikdy nepřesahuje 10 cm. Na jedné straně je rozštípnutý do tvaru „hvězdy“ nebo „kříže“ a to na tři nebo čtyři ostré hrany. Prut se na silnějším konci, na tzv. „prdeli“ nařízne nožem podle druhu „štípátka“ (do „hvězdy“ nebo „kříže“). Do naříznuté „hvězdice“ se ostrými hranami vtlačí „štípátko“ a projede se jím celý prut, který se rozdělí na několik dílů, zvaných „šlemy“, „šemy“, neboli „šény“. Z těchto čtvrcených „šlemů“, pokud se z nich neplete, se vyrábějí na tzv. košíkářském „hoblíku“ dlouhé hoblinovité pásy, jimiž jsou oplétány např. rukověti košíků. Tomuto „hoblování“ se v kraji říká „struhování“. Základní nástroj na výrobu „šlemů“ je košíkářský „hoblík“. Je to dřevěné ploché prkénko, nahoře z části pokryté železným plátkem, k němuž je připevněn ostrý nožík zapuštěný do dřevěného špalíku se šroubem a maticí, kterým se reguluje výška nože.

K vlastnímu pletení se dříve používaly dřevěné košíkářské „lavice“, Dnes se plete na „prkně“, čili jakémisi pracovním stole. Pletařská lavice měla tvar obyčejné dřevěné lavice k sezení, samozřejmě bez opěradla. Košíkář do ní vrtal kolmé otvory k zasazení „osnovy“, tj. pro „posazení“ tzv. „dýnek“, „roubíků“ nebo „kolků“, které se potom proplétaly proutím. Pro každý kolek vrtal pletař novou díru. Dnes se k pletení užívá „prkna“. Je to dřevěná, obdélníková deska, formátu 1,80×0,75 m. Na jeho konci při užší straně jsou upevněny dvě latě, mezi které se svírá pletený výrobek a kde se také „zakládá osnova“. Na protější straně „prkna“ je otvor pro „šroub“, kterým se připevní na „prkno“ výrobek tak, aby se jím, je-li třeba, nechalo i otáčet. Při práci košíkář sedí na dřevěné stoličce, vysoké asi 40 cm, vypletené rákosovou „šenou“, formátu 50×35 cm. Pracovní „prkno“ drží na kolenou, což je namáhavé, nebo je má podložené dřevěnou „kozičkou“. Ze dřeva vyrobené „kozy“ se dříve podkládaly i pod dřevěné základní rámy velkých pletařských výrobků, jako např. košatin na vozy místních povozníků — „furberkářů“. Do těchto dřevěných rámu se „posazovaly“ „osnovy“, které se potom obvyklým způsobem, jako u jiných výrobků, proplétaly proutím. Místní košíkářské nářadí a způsoby pletení se dnes, až na několik výjimek v názvosloví, již nikterak neliší od nářadí a způsobů výroby v jiných oblastech. Používá se základního košíkářského (pletařského) nářadí: zahradnické nůžky, „špičky“ a „špíce“ k roztahování osnovy proutí, „stloukadla“ neboli „špičí“, čili stloukací železa, dřevěné i kovové ohýbače, vyřezávače („austrechry“) a rozmanité druhy kleští.

— ☆ —

Košikářství a pletařství proutěného zboží na Zbraslavsku má v celém kraji svou rozvinutou tradici. Zbraslavští usedlíci si již odedávna pronajímali od panství „vrbový proutní place, čili nágle“, rozložené kolem Krňova, tj. mrtvého říčního ramene pod zbraslavským zámekem, a u Bud, tj. v okolí dvora, který leží mezi Lipany a Radotínem, kde se říkalo „ve starých řekách“. Pacht byl uzavírán rychtářem, a to v plnomocenství za všechny účastníky, obvykle na šest let. Každý nájemce měl povinnost „ty nákle na nejlepší hledět a vrbový kořen od zkázy chránit“.⁵⁾ Nejstarší zmínka o košíkářském řemesle v kraji je ve zbraslavské berní rule z r. 1654, kde je uveden košíkář, jakýsi Matouš Liška, který v chalupě, které se říká „Snopáčkovská“, „proutí kupuje a nůše plete“.⁶⁾

Pletařství se na Zbraslavsku provozovalo jako řemeslo samostatné, jednak, a to většinou, při zaměstnání, v mnoha osadách a vesnicích v kraji. V první řadě je třeba jmenovat Zbraslav, kde byla r. 1880 založena první košíkářská škola, Lahovice, kde lze nalézt dodnes pracujícího, dnes již devadesátiletého mistra Jana Stehlíka,

dále Modřany, Skochovice, Radotín, Horní a Dolní Černošice, Černolice, Horní a Dolní Mokropsy, Řevnice, Žabovřesky, Vrané aj.⁷⁾

O některých osadách, a těch nebylo v kraji málo, se dalo s klidem říci, že to byly v pravém slova smyslu „košíkářské (pletařské) osady“. V minulosti, kterou dobře pamatuje celá řada starších starousedlíků, pletlo se košíkářské zboží, hlavně v zimních měsících, skoro v každé chalupě. I zámožnější, jako např. majitelé větších hospodářských usedlostí, pletli v zimě košíkářské zboží. Pletení se vždy zúčastnila celá rodina, a to bez výjimky, staří i mladí, rodiče i děti. Ty totiž „čistily“ veškeré vyrobené zboží, to jest zařezávaly proutí, které přesahovalo přes okraje výrobků. Děti, které chodily do školy, měly mimo neděli prázdnou také ve čtvrtek. To byl den, kdy na ně doma čekaly důkladné „haldy“ zboží k „čištění“. Nejvíce se dětská práce uplatnila zvláště v době, kdy se ještě vyráběly pletené „rohože“ na lisování cukrové šňávy do cukrovarů. Není mi třeba zvlášť mluvit o nezdravém prostředí, ve kterém žili košíkáři, i jejich v práci jim pomáhající děti. V létě se pracovalo venku, na zahradě nebo na dvoře, kde byl zřízen jakýsi přístřešek — letní dílna, jako např. v lahovickém košíkářství U Stehlíků. V zimě se však pracovalo doma a to mnohdy v obytné místnosti, kde se vařilo a často i spalo. Zde, ve vydýchané světnici, ve výparech proutí, seděli košíkáři celý den, shrbeni nad svou prací. Zvláštní místnost pro pletení neexistovala. Takový „přepych“ vzhledem k tehdejším podmínkám si nikdo nedovedl ani představit.

Zmínil jsem se o prvním z dochovaných pramenů nám známém zbraslavském košíkáři z r. 1654. Vzhledem k úkolu této práce, to jest podat přehledný obraz košíkářské výroby v kraji, a to jak z hlediska etnografického, tak i historického, je nutné rozhlédnout se trochu více po tradici a historii košíkářské výroby v kraji. Zbraslavští košíkáři např. nezapomněli ani v době napoleonských válek. Z června roku 1809 máme zachovanou zprávu, že bylo vyrobeno na celém zbraslavském panství fortifikační pletivo za celkovou hodnotu 1400 zl. Místními košíkáři bylo dodáno 195 košů pro dělostřeleckou artilerii, šest stop vysokých a tři stopy širokých. Mimo to bylo vyrobeno 400 kusů „fašin“, dvanáctkrát „vázaných“, dvanáct stop dlouhých a jednu stopu silných.⁸⁾ Z května roku 1820 se zachovala zpráva o rozkazu podkrajského hejtmana Platzera, který nařizoval, aby Zbraslav vyslala zručného pletaře, který by zhotovil koš k balónu, který měl být vypuštěn v přítomnosti samotného rakouského mocnáře Františka I. Koš měl být upleten z loupaného vrbového proutí, měl být půl druhého lokte vysoký a zrovna tak široký. Zakázku provedl košíkář Václav Malý, a to jak ze zprávy vyznívá, k naprosté spokojenosti jak podkrajského Platzera, tak i vzduchoplavců.⁹⁾ Roku 1833 vykonal rakouský císař návštěvu v knížecím cukrovaru v Chuchli. Při této příležitosti byl upozorněn na práci zbraslavských pletařů a císařovna si odvezla na památku proutěný košíček.¹⁰⁾ Při korunovaci Ferdinanda V. v září roku 1836 v Praze, byly do Prahy vyslány zbraslavským panstvím zdobené alegorické vozy, na nichž bylo zbraslavskými dívkami předváděno pletařské řemeslo. Na průmyslové expozici, konané při korunovaci, vystavovali své výrobky i zbraslavští košíkáři. V seznamu byly uvedeny různé druhy ozdobných košíčků, koše nákupní, prádelní, koše na trávu, kolébky, čtyřkolový vozík apod. Těmto výrobkům se dostalo pochvaly i pražského purkrabího, hr. Chotka.¹¹⁾

Bohatá tradice pletařské výroby na Zbraslavsku vedla r. 1880 k založení košíkářské školy na Zbraslavi. Je důležité uvést, že se nezachovaly bližší písemné údaje o situaci v košíkářské výrobě v kraji v osmdesátých letech minulého století, kdy prodělávala výroba proutěného zboží vskutku velice dobrou konjunkturu. V objasnění této situace nám tedy mohou pomoci jen stručné zprávy a záznamy, které najdeme v již citovaném sborníku Smíchovsko a Zbraslavsko a v bývalém zbraslavském Zemědělsko-lesnickém archivu. „Školou odbornou je pletařská státní škola na Zbraslavi, která otevřena r. 1880. Řízena zvláštním kuratoriem tří delegátů vládních a tří delegátů místní obce, dostává státní podpory 240 zl. na vydržování učitelské síly

(tou dobou svěřeno vyučování sl. M. Bolartové): kn. Karel z Oettingen-Walleršteina poskytuje zdarma dílny a skladiště, obec Zbraslavská opatřuje osvětlení, topení a čištění místností. Průměrně má škola 7 mužských a 5 ženských učňů.¹² Pletařská škola byla umístěna v domě čp. 28, který pro školu propůjčil tehdejší majitel velkostatku, kn. Oettingen-Wallerstein. V r. 1884 byl ve škole učitelem J. Weidinger. Zmínku o ní najdeme i v relaci Hospodářské společnosti pro království České, leden 1887. Zde se dozvídáme z prací řed. Stárka, že žáci, kteří navštěvovali pletařskou školu, vyráběli výrobky nejen vkusné a jemné, ale i takové, které se vyrovnají a které konkurují zboží bavorskému. K výrobě jemnějších druhů proutěného zboží se mimo loupaného vrbového proutí používalo i rákosu a slaměného materiálu. Z uvedené zprávy se také dozvídáme, že učení ve škole trvalo půl roku. V tom čase, tj. okolo roku 1887, navštěvovalo školu 22 žáků, mezi nimi 3 Bulhaři. V únoru r. 1887 bylo ústředí pletařské výroby přemístěno do Klárova ústavu a na Zbraslavi byla ponechána jen filiálka.¹³

Košikářského zboží na Zbraslavsku se pletlo jednak pro potřebu vlastní vesnice a nejbližšího okolí anebo pro vývoz a různé zakázky. Mezi výrobky, pletené pro vlastní potřebu a potřebu nejbližšího okolí patří např. „řepáky“, koše na řípu, která se v kraji spolu se zelím vždy hojně pěstovala. Pro vlastní potřebu byly pleteny i vrše, neb košíkáři, pokud žili u vody, byli vždy zároveň rybáři. V minulosti se doma pletly dokonce i dětské kolébky. Tyto měly tvar přibližně dnešních dětských kočárků. Už tentokrát se místo dřevěných kolébadel přidělala k pletené kolébce kolečka a byl vyroben dětský kočárek. V košíkářských rodinách v kraji bylo zvykem, že nevěsta dostala věnem do svatby určitý počet otepí proutí a pletenou kolébku a ženich dostal vrbové proutí jako „přídavek“. Z vrby „plotoviny“, neloupané, se pletly ploty ke stavením a zahradám. Z téhož materiálu, opět neloupaného, byly vyráběny i košatiny do „furberkářských“, čili povoznických a formanských vozů. V kraji nebylo totiž zvykem vozy „bednit prkynkama“. Do bryček se košatiny pletly zásadně z proutí loupaného. Na povoznické i selské vozy se pletly také „lucernáky“, kulaté košíky, které si vozkové připevňují k žebřinám a posazují do nich při setmění lucerny. Tyto košíky, jak uvádí J. K. Zbraslavský, byly používány i materialisty na různé druhy koření a železníky k přípravě a skladování hřebíků. Pro děti se vyráběly „špejlovky“, dětské nůšky, ozdobené kolem dokola na délku barevně natřenými špejlemi. Do pokojů se vyráběly „dřeváky“, čtyřhranné koše na dříví, opatřené víkem. Stavěly se obyčejně poblíž kamen. Pro hospodyně do trhu se dělaly koše s uchem, tzv. „masáky“, které se nechaly pohodlně navlést na ruku. Na trakaře byla zvykem plést koše, zv. „trakařky“, hospodyním se pletly na prádlo „ušáky“, neboli „pradláky“. Kromě toho vyráběli košíkáři i „vaničky“, čtyřhranné podlouhlé koše, nízké, s příčkou uprostřed na lžice a vidličky, bez příčky na dětské prádlo. Tyto koše bývaly někdy kulaté, jednoduše, nebo „po německu“, (tj. opletení pěti pruty najednou) pletené. Podobné košíčky se pracovaly i v malém, na peníze a jiné drobnosti. Mimo velkých nůší obvyklých rozměrů se vyráběly ještě nůše menší, zvané „vrkočky“, z drobnějšího proutí, které byly pěkněji propracovány a byly na třech místech na způsob ženského copu — vrkoče přeplétány do výšky silnějším proutím. Konečně je třeba jmenovat různé druhy dětských, čili tzv. „krejcarových košíčků“, „mošny“, proutěné „rabuše“, neboli košíky kravám a dobytku vůbec na tlamy, aby se dobytek požitím nevhodných travin tzv. „nenafoukl“, což se stává např. po požití vojtěšky, ohrady pro drůbež i jiné domácí zvířectvo, těch nejrůznějších tvarů a užití, kukaně pro slepice a obyčejně asi jeden až jeden a půl metru vysoké pletené ochrany pro mladé stromy proti napadení hlodavci v zimních měsících.

Mimo uvedené nejzákladnější zboží domácí potřeby pracovalo se ponejvíce na objednávky různých firem a jednotlivých podnikatelů. Za života otce dnes již devadesátiletého košíkáře Jana Stehlíka z Lahovic se vyráběly „lísky“, tj. rohože na lisování cukrové šťávy, rozměrů 60×40 cm, pro modřanský cukrovar a cukrovary

ostatní. Také továrna podnikatelů Barty a Tichého na šamotové zboží v Lahovicích měla práci pro lahovické košíkáře. Opletali pro firmu proutím „retorty“, nádoby sloužící k výrobě plynu. Pro Waltrovo zahradnictví ve Velké Chuchli byly vyráběny koše pro květiny a stromky. Byly to jednak kulaté, nízké košíky pro „koniferie“, okrasné květiny, které se do nich sázely a posílaly hlavně do ciziny, jednak pletené košíky na okrasné stromky do parků, které se sázely celé se stromkem do země. Mnohdy byly dopravovány prázdné košíky jiným, většinou zahraničním firmám, které v nich posílaly zpátky objednané rostliny. Košíky tohoto druhu se pletly i pro zahradnictví Strnadovo ve Veleslavíně a Dietrichovo v Košířích, kam je z Lahovic dopravovali košíkáři pěšky buď v ručních vozících, ovšem samozřejmě zase s pletenou „korbou“, nebo v nůších na zádech. V Lahovicích vyráběli proutěné obaly pro dlaždice a jiné kameninové zboží továrny „Na Strnadech“ u Záběhlic. Ve starší době se pletly koše dokonce i pro firmu Liebick ve Svárově. Množství práce pro lahovické košíkáře zajistil průmysl uzenářský, a to v první řadě firma uzenáře Chmela v Praze na Vinohradech, jejíž výrobky se svého času prodávaly po celé Evropě jen v koších, vyrobených lahovickými košíkáři. Firmě Jílek do Poličky se zaslaly poštovní koše a koše se pletly i pro libušskou husí farmu, kam se dodávaly koše dvojích rozměrů, a to pro uskladnění dvaceti a padesáti husí. V novější době se pletly dokonce i koše k vozíkům na motocykly.

Ve třicátých letech první republiky, v těžkých letech všeobecné hospodářské krize, byly postiženy i košíkářské výroby v kraji. Tuto zoufalou situaci, které byly nuceny se podrobit všechny pletařské dílny, si nejlépe představíme na mzdách samotných košíkářů. Košíkářský mistr prodal velkou košatinu na jeden metrický cent masa za pouhých devět korun. Stačí si tedy už jenom představit, jaké minimum dostal košíkářský dělník (pletač) za košatinu od mistra. Ten na tom mnohdy nebyl o nic lépe, nežli dělník. Získané peníze totiž nestačily ani na nejnужnější výdaje umožňující provoz pletařské dílny. Mzda za práci na košatině, kolem roku 1930, kdy byla situace nejhorší, činila jen 90 hal. I když se zoufale napjatá situace alespoň trochu zlepšila, mzda za upletení košatiny nepřestoupila 1,40 Kčs. Podobné platové podmínky byly i při loupání proutí, které se měřilo „na funty“, čili „hrstě“. Kolem roku 1930 všichni lahovičtí košíkáři, Malík, Pecka, Tomášek aj. mimo Jos. Kadeřábka a Jana Stehlíka, kteří s vypětím všech sil a s velkými obtížemi přetrvali, byli nuceni zanechat řemesla.

— ☆ —

Teprve dnes je s úspěchem navazováno na vskutku bohaté místní tradice tohoto starého řemesla. Je samozřejmé, že řada starých, dříve v kraji tradičních výrobků ztratila v dnešní době, ve které už mnohé nemají své odůvodněné upotřebení, svůj význam. Práce v dnešních dílnách dostala proto nový ráz. Na Zbraslavi najdeme dnes okresní průmyslový podnik Praha-Západ Košíkářství Zbraslav nad Vltavou, kde se vyrábí z tradičního místního i dovezeného materiálu. Poslední dobou se zde pracuje převážně na různých druzích košů, od těch nejmenších košíků a košíčků „na ruku“, přes koše „papíráky“ až po velké a dlouhé tzv. „průmyslové koše“. Mimo uvedené zboží se vyrábějí i jiné druhy, jako klepadla atp. V Řevnicích např. mistr Kohák pracuje pro košíkářství Mělník. Na staré tradice bylo navázáno i v nejklassičtější košíkářské vesnici v kraji, v Lahovicích u Zbraslavě. Zde po krátkém přerušení práce v košíkářství U Kadeřábků pokračuje výroba novým způsobem od r. 1962. Mistr Josef Kadeřábek nyní pracuje pro ÚIUV v Praze. Jako materiál slouží zde na rozdíl od zbraslavské provozovny rákos. Vyrábějí se zde vkusná, moderní a pohodlná, výtvarníky-návrháři připravená křesla nejmodernějších tvarů a nejrozličnějších druhů. Pracuje se na výrobě lehátek a jiných druhů pleteného nábytku i na vkusných, čistě dekoračních doplňcích, sloužících k dořešení moderního bytového interiéru.

Poznámky:

- 1) J. K. Zbraslavský, Názvosloví pletařské na Zbraslavsku 1847, Č. L. XXII, 1913, Zdena Nyplová, Košíkářství, Zbraslavské noviny roč. 1960.
- 2) J. Příklad, Morkovické košíkářství, Vlastivědný sborník pro mládež župy olomoucké, IV, 1925, str. 7.
- 3) Smíchovsko a Zbraslavsko, Smíchov 1899, str. 105.
- 4) Býv. zbraslavský Zemědělsko-lesnický archiv, B III. 13/1794, B III. 66/1795.
- 5) Zbr. arch. B. III.9/1794.
- 6) Tamtéž.
- 7) Smíchovsko a Zbraslavsko, Smíchov 1899, str. 192, 191, 302, 303.
- 8) Zbr. arch. B XVI.35/1809.
- 9) Zbr. arch. B II.34/1820.
- 10) Zbr. arch. B II.167-169/1833.
- 11) Zbr. arch. B II.130/1836.
- 12) Sm. a Zbr. Smíchov 1899, str. 585.
- 13) Zbr. arch. 44/1884 - 10/1887.

Za pomoc při výzkumu v terénu děkuji mistru Josefu Kadeřábkovi, ved. dílny ÚLUV v Lahovicích a lahovickému mistru Janu Stehlíkovi, dnes již devadesát let starému. Díky jsem povinen i Rudolfu Kovrzkovi, zámečníku-autoklempíři, nar. r. 1913, Lahovice čp. 55, 79 let staré pletařce pí Bertě Koubkové, Lahovice čp. 5, pracovníkům okresního průmyslového podniku Praha-Západ Košíkářství Zbraslav nad Vltavou, pletařům s. Paškovi Jiřímu, 57 let starému, Zbraslav I, č. 298, Karlu Neumanovi, 69 let starému, Lahovičky č. 12, mladému košíkářskému vyučenci z Morkovic na Moravě, 22 let starému Josefu Lébloví z Klince čp. 10 a konečně ved. zbraslavské provozny s. Janu Holubovi, Zbraslav II, ul. Boženy Němcové č. 274, a všem ostatním, kdož mi byli nápomocni.

VZNIK A VÝVOJ HYGIENICKÝCH ZAŘÍZENÍ JAKO SOUČÁST LIDOVÉHO BYDLENÍ VE SLOVENSKÝCH OBCÍCH POD JAVORNÍKY

V dnešní době se v pracích o lidovém domě už nelze omezovat jen na „lidovou architekturu“ ve starém slova smyslu. Je třeba studovat nejen obytný dům a případně i hospodářská stavení, to jest jejich vzhled, konstrukci, výzdobní prvky atd., jak tomu nejčastěji bývalo, ale všimnout si i lehkých přístavků a drobných stavbiček, k hospodářství a k domu patřících, jež se mění, vznikají a mizejí čas od času buď vlivem pokroku nebo změny, pramenící z odlišných hmotných nebo společenských poměrů rodiny a hospodářství. To, co je však nejzajímavější v problematice lidových domů a co nás nejvíc poučí, je realistické vykreslování obrazu života obyvatel v domě v minulosti, toho skutečného života se vši jeho bídou, nepohodlím a nedostatečnou hygienou. Je nesprávné vidět jen esteticky působivé a výtvarně vyvážené stavby, jejich krásné zasazení v krajině a jejich prajednoduché, ale harmonické interiéry upravené jako po svátečním úklidu, interiéry přímo výstavní, v nichž se však v té formě nikdy nebydlilo a bydlet nemohlo, a nekorigovat obecně panující laické a romantické, avšak mylné domněnky o idylickém způsobu života v nich. Mezi širokými vrstvami stále tradovaná nepravda, že lidová obydlí v minulosti byla sice chudá, ale čistá a že v nich sídlila spokojenost a soulad, je hrubým omylem. Naopak, při tak špatných hospodářských podmínkách, negramotnosti a zaostalosti, v níž byl lid v kraji, vzdáleném kulturních vlivů a hospodářského a sociálního pokroku, který je předmětem mého výzkumu, dále než jinde udržován, v kraji, kde ještě začátkem a někde i během první třetiny dvacátého století přežíval způsob velkorodinného života, kde byly jizby plné dýmu a sazí z otevřeného ohně doslova přecpány lidmi (i třicet jich obývalo jednu místnost), kteří se o ni i v zimě ještě dělili se zvířecími mláďaty, nelze podobnou idylu očekávat.

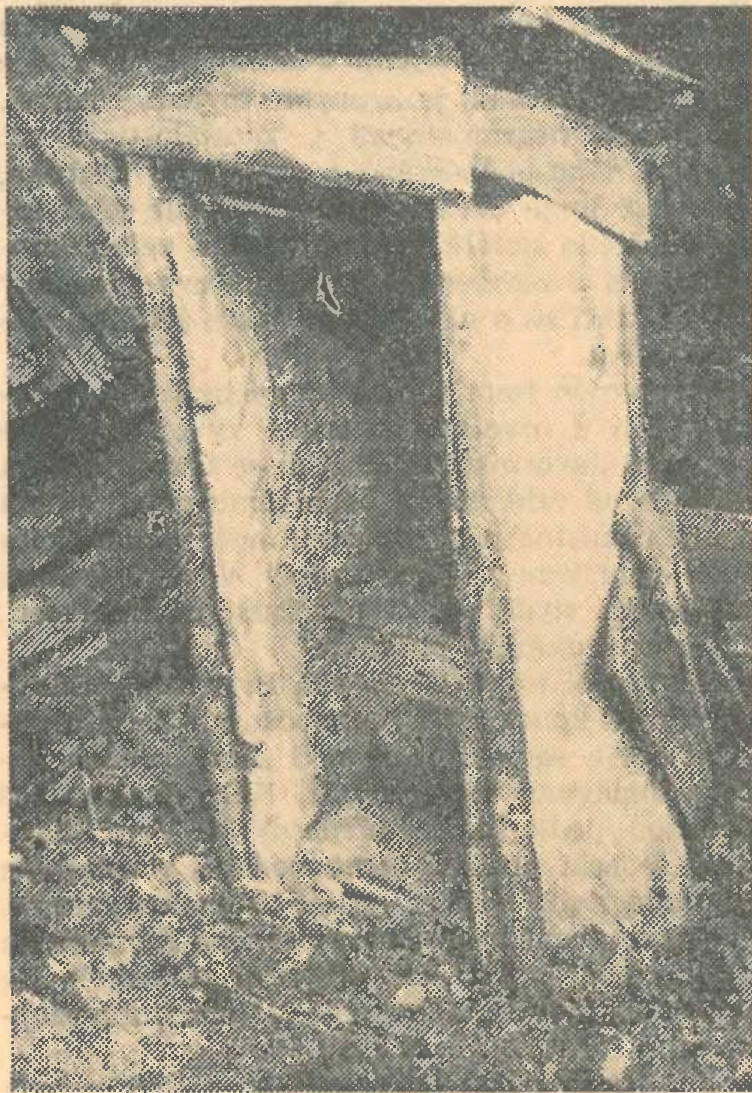
Skutečný stav bydlení a dynamiku jeho proměn jsem se snažila zachytit a zdůraznit ve všech dílčích kapitolách, přispívajících k utvoření obrazu o vývoji lidového bydlení a interiéru ve slovenských obcích pod Javorníky.¹⁾ Nebojím se ukázat ani na tu stránku v lidovém bydlení, jež byla až dosud vzhledem k celkovému pojetí studia lidových staveb a pak z určité konvence a nemístné pruderie zcela opomíjena. Nelze přece stále zavírat oči, abychom neviděli nepříjemný, ale pravdivý stav věcí. Není třeba výsledky tohoto výzkumu skrývat anebo stydět se za ně. Patří už minulosti. Jsou však velmi důležité a cenné pro názorné ukázání pokroku.

V Papradnu, Brvništi, Dolní a Horní Maríkové (okres Považská Bystrica) a Štiavniku (okres Žilina), velkých obcích, ležících na koncích tří rovnoběžných dolin a dosahujících svými vysoko položenými osadami a samotami až pod samý hřeben Javorníků, jsou hygienická zařízení teprve nedávnou vymožeností. Kolem roku 1900 bylo jen velmi málo domů, u nichž byl záchod; podle sdělení předsedy MNV ve Štiavniku s. Hraboše jež ještě před třiceti lety šedesát procent domů nemělo, v ostatních vesnicích byla situace obdobná. I v usedlostech, ležících přímo v centru vesnic, chodili lidé zcela volně na dvůr na kraj neupraveného a neohrazeného hnojiště na dvoře, aniž prý — zejména starší — pocífovali stud („šak sú šecci rovnakí“). Za nějaký čas vždy exkrementy vidlemi naházeli do středu hnojiště. Minimálním zlepšením bylo prkno položené na jeho okraji.

Dříve obecně, ale v některých rodinách ještě začátkem dvacátého století nebyly malé děti poměrně dlouho vedeny k čistotě. Nádoby na způsob nočníků neexistovaly. Dítě — batole prý udělalo potřebu na hliněnou zem jizby či síně a starší sourozenec nebo matka vyhodili exkrementy lopatou na hnůj a místo koštětem umet-

li. Musela-li matka, již neměl děti kdo ohlídat, odejít za prací, kam nemohla vzít děti s sebou, zavírala je v jizbě. Po návratu prý vždy musela část jizby před prahem do síně — „pitvoru“ — uklízet.³⁾ Takovému znečišťování jediné obytné prostory v domě dětmi se nevěnovala zvláštní pozornost, protože v zimě a v chladnějším počasí vůbec tam byla i zvířecí mláďata, ba i telátka, někde dokonce i prasnice se selaty, jehňata, kozlata a drůbež běžně — a muselo se po nich poklízet a jim podestýlat. Obyvatelé takové jizby proto nebyli v těchto věcech úzkostliví a pokládali je za přirozené. Je pochopitelné, že naprostý nedostatek hygieny vyvolával častá a nepříjemná epidemická onemocnění a byl příčinou, že v jizbách byl cizopasný hmyz a v domě i na dvoře plno much.³⁾

Absenci záchodů si začali místní obyvatelé uvědomovat, stydět se za ni před cizími příchozími, např. řemeslníky ap., a dokonce ji i skrývat až později, asi v letech 1925 až 1940, když už se jejich stavění i ve zdejším kraji rozšířilo. Tak např. uprostřed Dolní Maríkové v čp. 418, v nápadně rozložitém roubeném stavení s patrovou komorou — „povláčkou“ —, jež prý bylo původně stavěno pro školu a obýval je starosta, rodiny čtyř gazdů, později dvě rodiny, společně tam žijící, až asi do roku 1940 chodily na hnůj nebo na pole.⁴⁾ Lidé vypravují, že se chodilo také do chléva, i když mnohem méně než na hnůj, kolem domu, za dům, případně do pole, do sadu nebo do keřů a do lesa. Tento stav znají hlavně občané, narození kolem roku 1900, z doby

Záchod bez dveří z kmene stromu. Horná Maríková — Hlboké. Archiv NSČ — foto J. Vařeka 1954

svého mládí. Mnozí to ovšem zapírají a líčí situaci daleko příznivěji, tvrdí dokonce, že u nich záchody byly vždy, ale u sousedů anebo ve vedlejší obci je neměli apod. Nedá se jistě generalizovat, záleželo na pokrokovosti a snaze rodiny udržovat pořádek a zlepšovat své životní prostředí. „Starí ľudzjá ňedbaľi“, zní stereotypní vysvětlení dřívější situace. V osadách a samotách na horách byl tento stav zcela samozřejmý ještě delší dobu. Chodili buď „na hnoj“ nebo „do poľa“, „do krúžija“ — do keřů, protože dům stává v pasece nedaleko lesíka. I v údolních vesnicích byly před rokem 1900 záchody jen u „lepších“ lidí, tj. obchodníků, učitelů, na faře, u židů — krčmářů ap. Po nich si je nejprve zřizovali „amerikáňi“ a „drotári“, kteří prošli kus světa. Dvašedesátiletá M. Levčíková z Papradna čp. 480 o tom říká: „U nás bol hajzeľ veždi. Ale boli to len tri deski daté a bolo. Ale kerísi chodzievali len tak na hnoj. U nás to ňebolo, strikovja boli drotári, pochodziľi svet. Na kopcoch — ve horách aj kedz tam bývali aj v zime, ňemali veru ňišť.“ — To potvrzuje také vypravování O. Badače, čtyřicetiletého pracovníka MNV z Papradna, narozeného v Podjavorníku, v osadě Grúnik: až do roku 1933, kdy jej jako

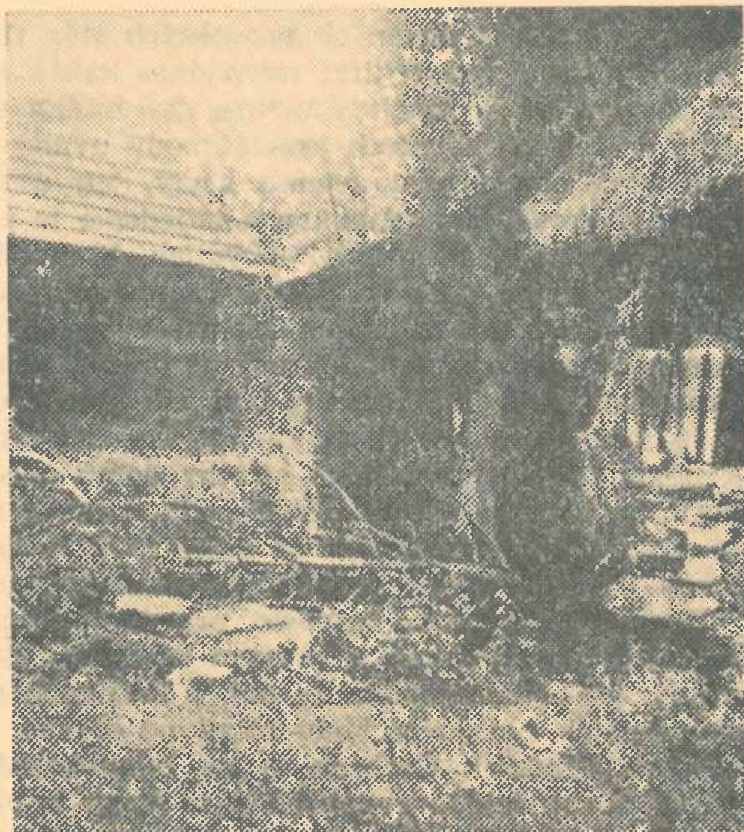
dvanáctiletý chlapec postavil, byli bez záchodu. V domě žila „veliká rodina“, čtyři úzce spřízněné rodiny se sedmi dospělými členy a jedenácti dětmi; chodili na hnůj a kolem domu. — V Horní Maríkové v Ráztoce postavil záchod až syn, který se roku 1936 vrátil z vojny; u sousedů jej pořídily také dospělé děti o rok později po návratu ze sezónní práce v Čechách.⁵⁾ Na horách i ve stálých obydlích byla tato situace tehdy všeobecná. Najdeme tam, byť i zřídka, domy bez tohoto zařízení dodnes, na bačovech nebývalo nikdy — zmodernizovaly se až po roce 1945, ale ani zdaleka ne všude, většina bačovů je stále bez záchodu nebo mají udělanu pouze improvizovanou zástěnu z několika větví jehličnatých stromů, případně k nim přidaných prken, sedací deska však chybí.

I když výjimečně, existují dosud domy bez záchodů i v údolních středech dědin, ale je to obvykle u starých nebo jinak nemohoucích, případně podivínských, tělesně nebo duševně vadných anebo zvláště nedbalých lidí. Zcela namátkově jsem na tyto případy přišla jak v centru Dolní Maríkové (např. u Š. se chodí do vrbin u potoka — hnůj nemají, protože nechovají krávu, tak v Papradnu i ve Štiavniku (např. v č. 348, kde je dosud dymná jizba, chodí za dům). Překvapuje, že jsou to domy těsně sousedící s ostatními a že to sousedé tedy trpí. Na MNV v Papradnu odhadují, že je dosud asi deset procent domů bez záchodů, v Dolní Maríkové dokonce asi dvacet procent, v Horní Maríkové je toto procento vyšší, ve Štiavniku napočítali asi deset až dvacet případů. Ovšem rychlé zlepšení, jehož výsledkem je současný stav, nastalo až v posledních dvou desetiletích. Procento obydlí bez hygienického zařízení přirozeně zvyšují domy dále od centra dědiny položené.

Obrat k lepšímu nelze vidět jen v tom, že zbytek obyvatel, kteří dosud záchody neměli, je postavili, ale hlavně ve stavu těchto zařízení, v jejich vzhledu a čistotě.

Starší záchody nebyly dnešní dřevěné budky; někde měli na kraji hnojiště zapíchnuto několik jehličnatých větví, nebo to bylo jen nedbale, neúplně a nízko ohranzené místo na kraji hnojiště, často nejméně s jednou stěnou volnou, bez dveří a bez střechy. Sedací deska chyběla. Uvnitř bylo pouze prkno, na němž se stálo. Některé záchody byly částečně z desek, částečně z velkých jehličnatých větví. Užívali jich prý nezřídka dva až tři sousedé dohromady.

V dnešní době nejčastěji najdeme záchody postavené na hnojišti — dosud málokdy ohrančeném — nebo těsně vedle něho; někde bývají záchody situovány mimo hnojiště na konci dvora, ale obvykle na protilehlé straně domu, a stojí buď samostatně nebo u některé hospodářské stavby.⁶⁾ Bývají to z prken sbité budky s pultovou stříškou, někdy bez dveří — tedy s volnou stěnou, často do určité míry chráněnou domem, nebo s polovičními dveřmi a uvnitř jsou pouze vodorovně přepaženy tyčkou nebo úzkým prknem. Celkem výjimečně bývá záchod zhotoven z dutého kmene velkého stromu⁷⁾ krytého stříškou, ale bez dveří (např. Horná Maríková —

Na hnojišti postavený záchod sloupkové konstrukce se stěnami pletenými z proutí. Klieština č. 23. Archiv NSČ — foto J. Vařeka 1956

Hlboké) anebo z pletených proutěných stěn (Klieština v maríkovské dolině, čp. 23). Žijí-li v domě dvě rodiny, mívá dnes každá u své části rozděleného hnojiště vlastní záchod, takže mnohdy vidíme dvě budky vedle sebe, ale není to pravidlem. Jedině v „lepších“ domech jsou záchody uvnitř bedněné, poklop nemají nikde. Většinou však cdpad není zvenku krytý, jen u novostaveb je uzavřen vždy. Záchody přímo v domě jsou výjimkou a najedeme je pouze v některých veřejných budovách a v několika málo zděných obydlích. V mnoha novostavbách na způsob předměstských zděných vilek se počítá s prostorem uvnitř domu (často v jedné místnosti s koupelnou), kde si časem záchod vybudují. Překážkou v tom jsou prý zatím finanční prostředky, ale i konzervativnost a neznalost moderního bydlení v tom dosud hraje velkou úlohu. Staví si tedy většinou dřevěnou budku nedaleko domu.

Je také překvapující, že se lidé nesnaží umístit záchod alespoň tak, aby přístup k němu byl kryt přesahem střechy domu nebo jej vyřešit přístavbou k síni — pitvoru, ke komoře nebo k „šopě“, odkud by se daly prorazit dveře ap. a nemuselo by se vycházet do nepohody. Za deště se k záchodům lidé brodí blátem dvora, a málokdy najdeme aspoň velké ploché kameny nebo prkna, usnadňující komunikaci.

Dnes se nám toto naprosto pravdivé líčení nesmírně primitivních poměrů zdá nemožné a pokládáme je právem za doklad dřívější bídy a zaostalosti v kraji. Nesmíme však zapomenout, že ani v krajinách mnohem pokročilejších a hospodářsky vyspělejších nejsou záchody relativně dlouho. Tak např. v poměrně bohatých statcích ve středních Čechách — na Mladoboleslavsku — nebyly ještě v padesátých letech devatnáctého století, lidé se tomu bránili a pokládali je za projev zpanštělosti. I tam se chodilo kolem statku nebo do sadu a na pole.⁸⁾ Z terénních výzkumů v Čechách mám zprávy a doklady o nepříliš utěšeném stavu hygienických zařízení nejen z ústní tradice, ale i z dokladů dosud existujících (např. v chudých chalupách bývalých podruhů na Doudlebsku, v nichž žijí staří nebo nemohoucí lidé, výjimečně i dnes najdeme primitivní záchod bez dveří a v něm džber překrytý úzkým prkénkem (např. Brloh č. 10, okr. Český Krumlov).

V literatuře o lidovém obydlí o záchodech nebývá zmínka, a tak si nemůžeme udělat přehled o situaci v jiných krajích Slovenska a v přilehlých hornatých částech Moravy. V horských oblastech asi byl podobný stav jako pod Javorníky, i když snad náprava započala dříve. Na sousedním Valašsku byly také až donedávna záchody velmi primitivní.⁹⁾ Ze Slezska, z kraje podél řeky Morávky, z Ostravice a Starých Hamrů, to mohu potvrdit podle vlastních terénních výzkumů lidového bydlení. Na Hřčavě (okres Český Těšín), ležící na hranici slezsko-slovensko-polské, chudé horské dědině, jejíž hospodářské podmínky byly nejméně stejně kruté a také mnohé projevy lidové kultury velmi obdobné jako v obcích na severním Trenčansku, jež jsou předmětem mého studia, „záchody u chalup nebyly vůbec. Nahrazovala je buď hnojiště nebo jámy, jakési latriny, které si každý vykopal v části lesa, která byla nejbliž jeho stavení. Teprve v letech kolem první světové války se začaly jednotlivě stavět dosti daleko od stavení kryté dřevěné budky nad hnojištěm, původně bez sedací desky. Později se hnojiště a záchody zřizovaly stále blíže obytnému stavení. Záchody jsou vždy samostatné, nikdy nemají společnou stěnu s chalupou.“¹⁰⁾ V Dolní Porubě na Trenčansku před rokem 1927 záchody nebyly. D. Stránská¹¹⁾ o hygieně v této dědině píše: „Čistoty bytu ani těla nikdo nedbá... záchodů vůbec není a před domem je stále roztaháno hnojiště.“ Také na východním Slovensku v Žakarovcích je i současný stav těchto hygienických zařízení velmi špatný, i když se v poslední době už mnoho změnilo. Přesto, že je tam jiná situace a jiné podmínky k jejich řešení, najdou se také tam domy bez záchodů.¹²⁾

Ve slovenských obcích pod Javorníky zlepšení hygienických zařízení ovlivnil odchod lidí na práci mimo jejich životní prostředí, do Čech, ale hlavně do Německa a do Ameriky. Pokrokovějším živlem a faktorem, jako i v jiných sociálních zlepšeních, byli také dráteníci. Přesto však na sebe tento pokrok nechal dlouho čekat.

I v této otázce byli lidé velmi laxní v přijímání novot a v přetváření zaostalého způsobu bydlení. Právě to, že tolik lidí vidělo svět, by předpokládalo všeobecnou touhu po zavedení radikálnějších zlepšení doma. Je zvláštní, že většina z nich nepocítovala potřebu přizpůsobit své domovy těm, se kterými se na svých cestách za chlebem setkali. V poslední době, tj. od roku 1935, mělo rozhodující vliv na stavbu hygienických zařízení zaměstnání mnoha obyvatel v moderní nově postavené továrně v Považské Bystrici. Domnívám se, že to byl hlavně odchod mladých žen a děvčat do práce v městě, v továrně, jenž přispěl k zlepšení hygieny a způsobu bydlení. Také škola dává dětem dobrý příklad. Dnes jsou ve všech vesnicích, jimž jsem zde věnovala pozornost, moderní a velmi čisté školní budovy; podle sdělení učitelů si děti těchto vymožeností váží a šetří je.

1) Tyto kapitoly tvoří monografii nazvanou „*Vývoj lidového interiéru a bydlení ve slovenských obcích pod Javorníky*“, kterou jsem obhájila jako kandidátskou práci. Studie nyní publikovaná je doplňkem těchto už dříve otištěných statí:

A. Plessingerová, *Vývoj lidového interiéru a bydlení ve slovenských dědinách pod Javorníky*. Ludové stavitelstvo a bývanie na Slovensku. Sborník štúdií. Vyd. SAV, Bratislava 1963, str. 179—241.

Táž, *Otázka existence stolu, jeho vývoje a stolování ve slovenských dědinách pod Javorníky*. Slovenský národopis X, 1962, č. 2, str. 227—280.

Táž, *Vývoj svícení a osvětlovacích zařízení ve slovenských obcích pod Javorníky*. Sborník Národního muzea v Praze, řada A, historie, sv. XVI, 1962, č. 3, str. 164—183, 2 strany fotografické přílohy.

Táž, *Vývoj topeniště, jeho využívání a význam ve slovenských obcích pod Javorníky*. Příspěvek k poznání změn života lidu a lidového interiéru a k řešení otázky výskytu ohniště bez pece v našich zemích. Sborník Národního muzea v Praze, řada A, historie, sv. XVII, 1963, č. 4—5, str. 149—236, 1 mapa a 16 stran fotografické přílohy.

Táž, *Oheň v životě slovenských obcí pod Javorníky*. Staré způsoby rozněcování, užívání a udržování ohně a pověrečné obyčeje s ním spojené. Časopis Národního muzea, oddíl věd společenských, CXXXI, 1962, č. 3, str. 141—160.

Táž, *Získávání a užívání vody ve slovenských obcích pod Javorníky*. Příspěvek k problematice současných změn v životě lidu, hygieně prostředí a obydlí a názorech na ni, k lidovým obyčejům a pověrečnému léčení. Český lid 50, 1963, č. 4, str. 193—206, 4 strany fotografické přílohy.

Táž, *Bačování na papradských Kopanicích*. Český lid VI, 1951, čís. 5—6, str. 118 až 126.

Ostatní kapitoly z monografie autorky o vývoji lidového interiéru a bydlení z téže oblasti jsou v rukopise.

Srv. též J. Vařeka, *Hospodářské stavby v Brvništi, Dolní a Horní Maríkové, Papradnu a ve Štiavniku*. Slovenský národopis X, 1962, čís. 3, str. 449 an. Studii o materiálu, konstrukci a půdorysu lidových staveb v téže oblasti má J. Vařeka připravenou k otištění.

2) Srv. Paměti Františka Dědiny, *Bejvávalo*. Praha 1949, str. 25—26.

3) Hygieně bydlení věnuji samostatnou kapitolu: *Život v dymné jizbě, jizba jako pracovní prostora a hygiena bydlení v ní*. Rkp.

4) Sdělil Matuš Ondrišík, narozený r. 1894, který se do usedlosti Krivčických přiznal a dnes je jejím majitelem.

5) Sdělil Ján Riljak, Horná Maríková-Ráztoka Stolečné, nar. kolem r. 1900.

6) Srv. J. Vařeka, *Hospodářské stavby v Brvništi, Dolní a Horní Maríkové, Papradnu a ve Štiavniku*. C. d., str. 458. Srv. tamtéž i obr. 5 na str. 457.

7) Záchod z kadlubu velkých rozměrů s pultovou stříškou byl na jižním úpatí Soláně a prý i v Novém Hrozenkově. R. Jeřábek, *Příspěvek k studiu přežitků v zemědělském hospodářství na Valašsku*. Zvláštní otisk z Jubilejního sborníku Rodné zemi, vydaného k 70. výročí trvání Musejního spolku v Brně. Brno 1958, str. 6. O záchodu z dutého stromu na Kysucku píše I. Hálek v knize *Zápisky lékaře*. Praha 1955, str. 75 a R. Bednárik v práci *Hmotná kultura slovenského ľudu*. Bratislava 1943, str. 177 uvádí jako raritu záchody z lštvánové u Terchové, které jsou vtesány do stromu. Podotýká také všeobecně, že na Oravě „v kultúre zachodovej niet hygieny“.

8) Paměti Františka Dědiny. *Když si náš dědeček babičku bral...* K tisku připravil prof. dr. Václav Dědina. Praha 1942, str. 258–259.

9) V. Hilský, *Lidová architektura na Valašsku*. Dolina Urgatina V, 1951, str. 23: „Záchody jsou velmi primitivní na sloupkách a přičleněny k chlívkům, nebo volně situovány u hnojiště, které se zpravidla umísťovalo před vchodem do obytné budovy.“

10) I. Stolařík, *Hrčava*. Ostrava 1958, str. 108–109.

11) D. Stránská, *Dolná Poruba*. Sborník Matice Slovenskej, V, 1927, 1–2, str. 57.

12) J. Mjartan, *Ludové staviteľstvo*. Banická dedina Žakarovce. Bratislava 1956, str. 258–259.

POVĚRY O NAROZENÍ A SMRTI NA BRNĚNSKU

Pověry o narození a prvním roku života dítěte

V tomto příspěvku podáváme výsledek svých terénních výzkumů konaných jen v nejbližším okolí Brna v zimě 1958/59. Výzkum byl dosti obtížný; většina informátorů nechtěla o tomto tématu mluvit, protože pověry zavrhuje nebo se za ně stydí.

Stav zachycených a zaznamenaných pověr o narození a prvním roku života dítěte se vztahuje k období kolem r. 1900 a je z nich už daleko více setřeno než z pověr o smrti. Dodnes se nedochovalo v úplnosti takřka nic; a pokud ano, pak skryté a přetvořené k nepoznání. Vliv na tento stav měly hlavně změny způsobu života obyvatelstva v blízkosti průmyslového centra, zvýšené hygienické požadavky obyvatelstva a státem řízený výběr a vyškolení žen pro pomoc při porodech. Můžeme proto pozorovat, že někdejší pověrečné úkony se mění (pokud setrvávají) ve společenskou záležitost, ne již s pověrečným obsahem, ale se společenským dosahem, nenápadně, ale přece jen udržujícím staré vztahy na vesnici. Pověry spojené se smrtí a se hřbitovem, vyvolávané převážně strachem, jsou ukázkou starých animistických představ, udržujících se dlouho a tvrdošíjně bez ohledu na bezprostřední blízkost průmyslového centra a spíše přizpůsobující vymoženosti doby svým představám než představy novým vymoženostem. Přestože jde mnohdy o materiál známý na celé Moravě, přece bude vhodné publikovat jej v úplnosti, aby tak mohl být podán celkový obraz určitých, a to nejhrouževnatějších představ a pověr lidu v okolí Brna, udržujících se až do současnosti.

Jak se dostávají děti na svět. Dětem se na dotazy odpovídalo, že je nosí vrána. I dospělí se slovu „porod“, „roditi“ vyhýbali a raději užili opisů: *chetat vrano, vrana se k nim dobývá.* Když žena rodila, děti musely z domu nebo aspoň z místnosti, aby jim vrána nevyklovala oči. Proč matka po porodu leží, vysvětlovali dětem: *poklovala, poščípala jo vrana* a když vrány létaly, volali za nimi i patnáctiletí: *Vrano, vrano, k nám. / máme plinky a kolibky, / zlaté poviján!*

Hádání na pohlaví dítěte. Všeobecně s určitou dávkou rezignace se tvrdilo: *Co se naseje, to se sklídí*, totiž že nějakými pověrečnými praktikami nelze působit na pohlaví dítěte. Zkušené ženy se vždy snažily aspoň hádat: jestliže těhotnou ženu bolel zub, byla v obličejí hezká a *na bok padená*, pak se hádalo na chlapce. Jestliže byla *moc dopředu* a v obličejí ošklivá, hádalo se na děvče, to *prý všecko krásu pobere*. S děvčetem *prý se také svalí* (omdlí).

Zákazy pro těhotnou ženu směřovaly především k tomu, aby se zajistil lehký porod a zdravé potomstvo. Žena nesměla lícit, okna umývat, prádlo vysoko věšet, protože dítě by rostlo *do vrcho*. Měla jíst sladkosti, pít kořalku, hodně se smát, aby měla hezké dítě. Nesměla jíst tvarůžky, protože by měla *vokesany děcko*. Zakazovalo se jí chodit k mrtvému, protože by měla *bledé, slabé dítě*. Do poloviny času nesměla se zhlédnout, uleknout (např. ohně, chlupatého tvora, zajíce atd.) a chytit se za obličej, aby ušetřila dítě tělesného poznamenání. Těhotná žena požívala zvláštní ochrany: když byla *zachtivá* a utrhla si ovoce, *hutař* (hlídač) jí nesměl nic říci.

Jel sem, do mlýna do Bedřichovic. Jela se mnó Dvořačka. Kobyla se mně najedno začne krótit, buch sebo, skočí. A vona tá Dvořačka začne křičet: Jane, Jane, já su v iným stavu! Sedla na pytle, obrátila se obličejem dozadu a kobyla se uzdravila. Kobyla se jí líbila — těhotná žena nesmí sedět za konima a dívat se na ně. (Brno-Tuřany.)

Pověry kolem narození dítěte. Děti se poslaly z domu, ale muž měl zůstat, aby

viděl, co žena zkusí, a vážil si jí. Mělo-li dítě skvrny v obličeji, narodilo-li se *s ohněm* nebo se *znamení*m, zbělelo, jestliže se utřelo placentou. Větší platnost mělo lůžko *od prvničky*. Potom se lůžko zakopalo do hnoje, kde všechno brzo zhnije, nebo se spálilo.

Porodní babička bývala starší zkušená, odborně školená žena, která měla už své děti. Lidé si jí velmi vážili. Když šla po vesnici, každý se jí vyptával, kde byla. Odpovídala: *Chetala sem vrano ho...* a uvedla jméno. V rodině rodičky měla důležitou funkci. Ošetřovala nejen rodičku i novorozené, ale i druhé děti, na křtiny upekla koláče i husu, obsluhovala kmotřenku, *popravila* (obstarala) i dobytek. Odměna se jí dávala *do vody*, tj. do koupele dítěte, byla to zlatka; později dostávala papírové peníze. Na dobré, bohaté jídlo pro ni se vždy dbalo. Byla udržovatelkou mnoha pověr a čím víc rostla její odbornost, tím víc starých škodlivých pověr ubývalo.

Dítě a kolektiv vesnice. Lidé z vesnice se tedy dověděli o dítěti od babičky, manžel to ohlašoval svým rodičům. O kmotrovství říkal také on, a to takto: *Prosím vás, podržela beste nám na rukách? Máme cero!* Do narození dítěte se o tom nemluvalo, ba často jako by se to tajilo. Kmotři byli dva, obyčejně manželé, když se zvolili svobodní, pak byl jeden nebo dva. Často se volívali z příbuzenstva z otcovy strany, ale ještě častěji bohatí sedláci, takže kromě příbuzenských také kmotrovské svazky pomáhají sešněrovávat vesnici a udržovat závislost chudých na bohatých. Někdy se brali ze soucitu bezdětní manželé, aby měli aspoň kmotřence, když neměli vlastních dětí. Kmotřenci měli povinnost hlásit se ke kmotrům, líbat jim ruku, navštěvovat je o velkých svátcích; na kmotřence se pamatovalo dárky, když se šlo z pouti. Čím kdo byl častěji kmotrem, tím větší vážnosti požíval.

Jméno si dítě obyčejně přineslo, tj. dalo se takové, jaké ten den bylo v kalendáři (druhé pak bylo po rodičích nebo po kmotrech). Když bylo jméno v kalendáři *vzado*, *dítě bude pomaly*. Nebo se jméno vybíralo podle kmotrů, a proto se stávalo, že se v rodině sešla i dvě stejná jména. Křest se konal po porodu pokud možno co nejdříve, za dva až tři dny. Zúčastnili se ho jen kmotři a babička. Do křtu mívalo dítě peřinku obráceně. Když se odcházelo z domu, říkalo se: *Bereme vám pohánka, doneseme Františka*, když se přišlo: *Donesli sme vám Františka*. Jako dárek se děvčeti dávaly náušnice, peníze, knížečka, růženec, chlapani peníze, vše se zasunovalo při ofěře za oltářem do peřinky. Křtiny nebyly tak slavnostní jako úvod a byly vlastně jen menším pohoštěním.

Šestinedělka v koutě byla obdarovávána potravinami. Kmotřenka nosila až třikrát. Tak např. v Ořechově bylo běžné dávat ihned po porodu — víno, kořalku, koblihy, podruhé před křtinami — dort, slepici, trdelníky, víno, potřetí před úvodem — krůtu, vepřovou pečení, párky, cukroví. V Troubsku vypadalo pohoštění do kouta takto: poprvé — slepice, kmínka, podruhé — koblihy, rosolka, potřetí — pecen chleba, kořalka. Jinde, zvláště v chudších rodinách, bylo obdarování skromnější. Také jiné ženy, přítelkyně, sestry a švagrové, nosily do kouta, ne však tak často a tak mnoho. Účelem bylo pomoci rodině v době, kdy žena byla vyřazena z práce.

Šestinedělí, zákazy. Do úvodu byla šestinedělka vystavena škodlivým vlivům a sama také škodila. Proto pro ni platilo mnoho zákazů. Především nesměla ven, protože *se za ňó tahly strašidla, čert vylizoval šlapky* a svolávala za sebou bouři.

Jedna byla v pšenici na trávě. A včil trhala trávo a vedli bylo žito, někdo po ní jako dyby hodil hrudo. Vona se zvihla, žádného neviděla, tak trhala zas. A vona povídá: A neblázni! Myslela, že po ní někdo hodil naschvál. A jak to vyřekla, tak se na ňó sypale hrudy jako dyšč. Vona se tak polekala, že leknutím nemohla dojít dom. (Troubsko.)

Zvláště nesměla slyšet venku zvon (ráno, v poledne a večer), protože by ji *hohra-nola polednica*, popřípadě podstrčila *podhodka*. V domě byla nebezpečným místem pec nebo místo pod otevřeným komínem a sklep:

Jedna pekla chleba. Udělala voheň v peci a včel naložila do tý pece a jak se vobrátila, tak ten voheň načisto velítl z pece za ňó. (Troubsko.) Jedna si dělala pod kominem na vohnisko vaječnico. A čert jo vetahl tém kominem a panáček jo mosel chetat na štolo. (Střelice.)

Jaký býval následek těchto pověr, vypráví jiná příhoda z Troubska:

Přišla kmotřenka, donesla do kóta. Když vodčšla, kótnica to nesla do sklepa. Jak vlezla do sklepa, tak za ňó praskle dveři. Vona se tak polekala, že zvostala ve sklepe mrtvá. Domáci přišli, hledali jo, a našli ju mrtvé. (Troubsko.)

Když se šla dívat k muzice, určitě se strhla rvačka. Jestliže jí tedy lidé viděli venku, vystavovala se všeobecné nenávisti, hrozili jí, násilím z hospody vyváděli atd. Proto se žena zdržovala ponejvíce jen v koutě světnice, který byl kryt dlouhými lněnými nebo konopnými plachtami se síťovanou vložkou. Do šesti neděl neudělala ani krok bez růžence, ten si dala do postele pod hlavu; už když rodila, měla ho na krku.

Úvod. Mnohé tyto zákazy byly pro ženu dobrodiním, zvláště když bydlela u manželových rodičů, protože nemusela okamžitě těžce pracovat. Vcelku se však snažila jít k úvodu co nejdříve. Úvod (vl. očišťování) byl velmi slavnostní a byl záležitostí čistě ženskou. Konal se za týden po porodu (u nemocné později) v neděli po ranní mši a zúčastnily se ho všechny ženy, které šestinedělce přinesly jídlo do kouta. Oblíbená a vážená byla ta žena, *za keró jich moc šlo* (která měla hodně úvodnic). Účastnice úvodu byly oblečeny ve svých nejlepších šatech. V starší době mívala matka úvodnici, později dostávala k tomuto účelu, zvláště když se jí narodil syn, drahý vlnák se zlatými vetkávanými nitmi. Dítě nesla babička, v kostele je předala matce. Úvod se konal vždy, i když šestinedělka zemřela; při pohřbu se před kostelem položila rakev a obvykle babička uváděla dítě kolem ní.

Hostina, která pak následovala, *trachta, úvodky*, byla slavností žen a podobala se bohatostí jídel svatbě, zvláště bylo-li první dítě chlapec.

Zákazy na ochranu dítěte. Šestinedělce se zakazovalo šít, protože dítě pak nebylo pokojné. Nesměla plakat, jít k mrtvému, aby jí dítě v noci nezlobilo. Dbalo se, aby pes neb o kočka neleželi pod kolébkou, protože by dítě mělo *zvířecí tažení*. Dítěti se nesmělo stát za hlavičkou, aby se mu neobrátily oči. Neukazovalo se mu zrcadlo, protože pak by dlouho nemluvalo. Nesmělo se líbat, říkat *to je dítě můj*, protože do roka je prý rodičům jen svěřeno. Do roka se ani vlasy nestříhaly, jen česaly, protože by se dítěti stříhal rozum. Nehty se jen okusovaly. Na déšť nesmělo, aby nemělo pihy. Do šesti neděl mělo dítě za povijanem růžence. Každé ráno po tuto dobu je musela matka pokřižovat. I cizí příchozí musel dítě přezehnout. Když pak cizí odešel, vylízala matka oči dítěte jazykem, vytřela plenou, nebo kotníky, protože bylo přehlédnuté. Poznalo se to podle toho, že chuť na jazyku byla hořká nebo slaná. O některých lidech se přímo říkalo, že má *slany voči*. Proti uřknutí otírali dítě také močí.

Nejvíce prý škodila dětem můra. Říkalo se: *Prsěčka má tvrdý, chodí na ně můra*. Můra byl člověk se srostlým obočím. Proti ní pomáhalo, když se za dveře nasypala krupice a přes metlu přehodila použitá plena. Přitom se říkávalo: *Muro morósi, / peklo horóci, / ščíté si tu krupicu*. Vzhledem k podvyživení dětí a špatným hygienickým podmínkám byla dětská úmrtnost vysoká, zvláště řádily nakažlivé nemoci, především záškrty.

Oblečení dítěte. Po narození dostalo dítě plátěnou čepičku, aby se mu stáhla hlava, košilka se šila ze starého plátna, nové se nesmělo používat (asi proto, že je drsnější). Ani čepička, ani košilka se mu nesměla měřit. Pod rameny se dítě ovinulo plenkou, aby nemělo křivé ruce. Když začalo chodit, dostalo sukénku na šlích, později *gandušek*, tj. sukénku se živůtkem v celku, u krku s malým krejzlíkem. Tak to nosilo třeba až do 6 let.

Strašení dětí. Když dítě plakalo a nedalo se utišit, strašili je dospělí, že přijde hadrář a dá je do pytle, že je dají kominíkovi, že přijde pro ně bubák. Když bylo

větší a rodiče nechtěli, aby dlouho do večera chodilo venku, strašili je klekánicí, aby nechodilo k vodě — hastrmanem.

Svobodná matka. Největším neštěstím pro dívku i její dítě bylo, když se stala svobodnou matkou. Příhodilo se to obvykle těm, které byly ve službě. Tresty, kterým se takové děvče muselo podrobit, tak silně působily na všechny, že ještě po více než 150 letech ženy vyprávějí, že počátkem 19. století musela dívka stát v sínce kostela po 6 neděl a říkat: *Vitám vás do kostela, já jsem se dopustila.* V Ořechově ještě: *Vitám já vás slovem božím, na koho já haňbu složím?* Svobodná matka byla vyřazena ze společenského života mládeže. Nesměla stát v kostele mezi děvčaty, nesměla jít k muzice. O ní zpívá píseň ze Střelic u Brna: *Všecke pane tancujó, / jedna pěkně za druhó, / jen já nebožátko, / kolíbám dětátko, / za tó našó stodoló, stodoló.* Při úvodě dostala krátkou svičku, zatím co *poctivá manželka šla z dlóhó svičkó.* Jejímu svůdci se ovšem nestalo nic.

Pověry o smrti.

Představa smrti. Smrt sama se personifikovala jako bíle oděná postava. Charakteristické je pro to vyprávění z Troubska:

Žena měla moc ráda muža. Já nechco vidět, dybys umřel. Já bech za tebe šla umřít. Najedno mu bylo špatně a dělal se, chcel jo zkóšet. Vona mo povidala, vlez do pece, deba tá smrt přišla, já bodo ležet na posteli a vona se vezme mně. Von to udál, ale přestrojil se celé bílé a potmě pomaličke lezl do tý seknice. Chcel vidět, co bude dělat. Vona povidá poticho: Je v peci! Smrt lezla furt dál, a vona povidá hlasitěš: Je v peci! A vona křikla už hlasitě: Je v peci! A von poznal, jak já má ráda.

Starý člověk očekával smrt bez bázně jako nutnost a předem vše v rodině zařídil a nachystal, jako by měl odcestovat. Domáci to také brali klidně, a dokud člověk žil, nebáli se ho. Strach měli až z mrtvého a z věcí, které s ním přišly do styku. Tu je také pramen pořekadla: *O mrtvéch jen dobře.* Neříkávalo se přímo: umírání, smrt, ale užívaly se opisy, z nichž nejčastější byly: *tá s kosó (Nepotkala ste tó s kosó?), tá zubatá (Už mně tahá za šos tá zubatá!), šťastná hodinka;* a pro animistické představy zvlášť charakteristické: *skonat, vyděchnót, vodejít, usnót (Usnul, pámbu mu dé lefky vodpočívání!), zesnulé, nebožtík.*

Oznamování smrti. Nejčastěji prý oznamovala smrt v domě zvířata, zvláště ptáci. Ťuhák (sýček) volal: *Pojď, pojď!*, vrabec kloval do okna, černá slepice kokrhala. *Tý patří zrovna uťat hlavo.* V Telnici se věřilo, že také čáp je zlověstným ptákem. Také pes cítí smrt, začne výt a nedá se tomu nijak zabránit, nelze ho utišit. Někdo umře, když se kolem člověka motá černý pes. Z rostlin je to myrta, o níž se říká: *Kde se myrta daří, tam se svatba maří!*, tj. místo svatby bude pohřeb. Hortensie obstarávané pro kostel nesměly se nechávat doma, protože přivolávají smrt.

Zlým znamením bylo dále, jestliže něco, např. obraz, spadne, a nerozbije se; zastaví se hodiny nebo v době neočekávaně něco bouchne. Zlé je, když někdo tluče třikrát na okno, a venku nikdo není. Když někdo venku někoho z domu třikrát volá jménem, nesmí se volaný ozývat, ať se stane, co se stane. Také sny prý oznamují smrt, hlavně když se zdá, že vypadne zub (když bolí, bude to někdo z příbuzných), nebo o svatbě, o bílých šatech, o otevřených hrobech, o splašených koních. Když je mrtvý v domě, nemá se líčit (malovat), protože se do roka volá smrt. Když mrtvý má jedno oko otevřeno, někoho vyhlíží. Když prší do hrobu, někdo do roka z rodiny umře. Když je svatba a zároveň pohřeb, znamená to neštěstí. Když po dlouhé době někdo umře, zemrou ještě dva ze vsi brzy za sebou.

Umírání. Umírající má mít úplný klid, nesmí se na něho volat, nesmí se ho vyptávat.

Malovi dědóšek, gdyž umírali, někdo se jich zeptal, jaká tá smrt je. Voni povidali:

Tak, jak se maluje. Voni nemohli umřít, až za koliknácť dní, protože to neměli prozradit. Tolik mosele zkosit. (Ořechov.)

Když někdo nemohl umřít, měl na svědomí buď něco hrozného (v takovém případě, jestliže to bylo možné, toho člověka zavolali, aby se vše srovnalo), nebo na někoho čekal, keré mo to ščasno hodinko přinese.

Moja sestra umírala. Všecky menovala, na koho si spomněla. A najedno třikrát: Jozefe, Jozefe, Jozefe! A má matka povídá: Nevozyvé se! A najedno tluče někdo na okno. A von to byl ten její muž, ten Jozef. Byl v noci pryč, protože bel ve dvoře hlídačem a seděl v maštale a nespál a najedno ho nekdo volal ménem třikrát. Divá se a nigde nigdo. Utikal dom a sestra rávo umřela. (Troubsko.)

To já sem měla švagra a ten furt volal take toho našeho (informátorčin muž padl za první války). Tak sem vzala fotografijo a dala sem mo jo za hlavo. Za pul hodine skonál. (Telnice.)

Těžko se umíralo na slepičím peří, a proto se polštář pod hlavou nenápadně vytahoval. Když byl umírající v agonii, dělal se nad ním třikrát kruh rozžatou hromničkou (*vobnáší se*). Názor na tuto pověru je dvojí: buď světlo představuje ochranu před ďáblem (na ochranu před ním se také hodně kropilo svícenou vodou), nebo má svítit na další cestu (novější názor). V Ořechově vtiskují umírajícímu nakonec hromničku do ruky a říkají: *Habe tě to svítlo, habes neměl tmo.*

Smrt. Když umírající vydechne, nejstarší jej třikrát obejde, za ním ostatní. Okno se má ihned otevřít (v Telnici všechny dvěře), aby duše nezůstala v domě a nevlezla do zvířete, ale brzy se má zavřít, aby se nevrátila nebo aby mrtvý pak neotekl. Proti tomu pomáhá žehlička, pilník, sekýra nebo jakékoli železo položené na holé tělo nebožtíka, nejčastěji na život. Po celé tři dny je takto okno uzavřeno a zabeďněno a svítí světlo. Zastře se také zrcadlo, aby se mrtvý nezhlédl. Smrt hospodáře se oznámí koním, včelám a psovi, smrt hospodyně drůbeží a dobytku, který opatrovala.

Opatření mrtvého. Mrtvý se umyje, učeše, obleče a položí na zem. Voda po umytí se vyleje pod okap nebo do potoka, aby ji tekoucí voda co nejdříve vzala. Nebo se vylíje tam, kde nic neroste.

Jedné ženské pré poradili, aby mrtvy dítě homela v gořalce a dala to svymo možovi, keré pil, pré se polepši. A vona to hoďála, ale von pil dál. (Troubsko.)

Vyčesané vlasy, hřeben i hadry od umytí se spálily. Rovněž tak slamník i sláma, ovšem na poli. Sláma se nesměla dát dobytku. Oči se zatlačí nejlépe penízem, ne palcem; *mrtvé se nesmi dívat, že be někoho vekořal.* Pak se obleče. Když byl příliš ztuhlý, stačilo říci: *Františka, povol, teti, povolte* — povolil a dal se obléci. *Mosi ten mrtvé trocho slešet.*

Dítě mělo do rakve dlouhou košilku s rukávy pošitou stužkami. Dávala se křticí košilka; jestliže byla malá, vzadu se rozstříhla. Svobodná děvčata měla v rakvi vše bílé: bílou sukni (šorec), bílou zástěru a rukávce s půlkou, později bílou kacabajku, na hlavě věnec jako nevěsta, bílé punčochy. Svobodní chlapci měli donedávna bílé vyšité košile a bílé plátěné rovněž vyšité kalhoty, bílé punčochy.

Tak bývali asi do r. 1885 oblečení do rakve i chudí starci, zatímco stařeny mívaly *rubáš*, tj. dlouhou košili po kotníky s dlouhými rukávy nabranými do manžetky, u krku stojatý límeček, se závazáním pod krkem a u manžet. Bohaté ženy z domo (ze statku) mívaly v té době drobně skládanou sukni z černého leštěného plátna, leštěnou nebo modrotiskovou zástěru, kabátek z drahého materiálu a modrý čepec, většinou svatební šaty. Později mívali muži do rakve černé šaty s bílou košilí. V Měnině bývaly i babičky oblečeny celé bíle, jestliže si to přály. Doposud v mnohých vesnicích platí názor, že žena v rakvi nemá být oblečena celá černě, aspoň šátek na hlavu nebo jupku má mít bílou nebo aspoň světlou. Stařeny mívají své pohřební šaty složeny v uzličcích a domácím je často připomínají. Jsou to většinou svatební šaty, jen košile je úplně nová.

Jedna babička byla nemocná. Než se domácí probudili, tak ležela v seknici na zemi, ruce složeny přes sebe, vohlečná do truhle a byla mrtvá. (Tvarožná.)

Oblečený mrtvý se pokládal na zem na bílou plachtu položenou na žitné slámě. Brala se mu míra na rakev a na hrob, svazovaly se mu sepjaté ruce a nohy, aby prý rovně ležel.

Mrtví byli na hrachu. Byla tam míra hrachu. Jeden měl svázaný palce a bel be take chtěl. A tak za nima poskakoval a říkál: A já take za vama s téma méma svázanéma. To dež mo te palce zapomněle rozvázat. (Troubsko.)

Rakev se přinesla třeba až třetí den. Vystlala se hoblinami, na které se kladla bílá plachta, svobodní se obložili květinami, všichni obrázky. Do rakve se dávalo každému, co kdo měl rád. Dítěti hračka, muži dýmka, šestinedělce nůžky, náprstek jehla a plátno, aby se k dítěti nemusela vracet. Manželé mívali odedávna připravené zvláštní stejné křížky. Starým lidem se dávaly do nohou kancionály. Zemřelo-li dítě zároveň se šestinedělkou, dávali je do jedné rakve.

Mrtvý a vesnický kolektiv. Lidé si obvykle všimnou otevřeného okna, protože vědí o těžce nemocném. Hlavním oznamovatelem je však umíráček. Zvoní se dvakrát: po oznámení, a to od klekání do klekání, v noci ne, a v poledne po pohřbu. Dítěti chvíli, dospělým déle (Ochoz); ženám stále stejně, mužům se třikrát zatrhne (Brno-Tuřany); ve Tvarožné se zatrhovalo jednou dítěti, dvakrát ženě, třikrát muži.

Před pohřbem se kolektivně modlívali. Na modlení, jakož i na pohřeb se chodilo zvát. V Tvarožné dvě děvčata bouchala na vrata a říkala: X. Y. (hospodář) *vás prosí, habeste přešli zetra po klekáňo na modlení a v osum hodin na pohřeb.* V této obci se modlení zúčastnili všichni bližší sousedé, kteří tvořili kolem domu kroužek, a celá rodina. Na stůl se dal bílý ubrus, *modlař* nebo *modlařka* sedli za stůl a ostatní posedali, kde bylo místo. V Tuřanech při té příležitosti dostávaly kostelní žebračky jídlo. Pamatovalo se na to, zvláště když zemřel hospodář. V Ořechově se po dva večery modlilo a žalmy zpívalo osm mužů. Byly to tytéž žalmy, jako se zpívaly při pohřbu, dokud mrtvého nevynesli z domu. Bývala to zvláštní organizace jen k pohřbům. Stačilo jen uvědomit jejich vedoucího a ten ostatní svolal. Dostávali také pohoštění (tvarůžky a pivo).

Pohřeb. Každý, kdo navštívil mrtvého, musel ho pokropit svěcenou vodou, a to třemi svázanými žitnými klásky. Pohřbu se měl zúčastnit z vesnice z každého domu aspoň jeden. Z domu zemřelého vynášeli nohama napřed, mezi dveřmi dělali rakví třikrát kříž, aby mrtvý měl klid a nevracel se. Bývalo různé, kdo ho vynášel: svobodného svobodní, řezníka řezníci, hospodáře hospodáři. Bývalo určeno dvanáct nosičů, kteří se střídali. Většinou to neměl být nikdo z rodiny.

Svobodní měli bílou rakev, na marách příkrov červený ozdobený myrťou nebo bílý vyšíváný, hrob vyložený bílým papírem a ozdobený květinami. Na pohřeb svobodným mívaly družičky zapleteny vlasy zvláštním způsobem, byly oblečeny v rukávce a půlku, později po r. 1900 v bílou sukni a černou kacabajku. V Tvarožné brávaly na pohřeb svobodným všechny účastnice pohřbu kromě rodiny bílý šátek na hlavu. Také v Moravanech se bílá plena brávala v době smutku. Jinak ale všeobecně, pokud informátorky pamatují, byla smuteční barvou barva černá. Pořadí pohřebního průvodu bylo toto: kříž, děti, muži, muzikanti, kněží, rakev, pozůstalí, ženy. Za účast na pohřbu děkoval nejstarší z rodiny. Také *modlařka*, než se začala modlit, prosila: *Jestli komu ublížila, odpusťte jí to.*

Nad mrtvým se mělo veřejně naříkat, ovšem ne příliš plakat, protože by pak mrtvý neměl pokoje. Naříkání mělo formu rozhovoru s mrtvým a mělo své ustálené obraty. Nad mrtvou matkou např.: *Co se naši maminka / nám nakrájeli krajíčků chleba / Co se na nás nadělaly / ty ručenky jejich!* Nebo nad manželem: *Můj bolavé, / do pěti ran ti poročim Pána Krista! / Komo zmně tade nechal / s téma dětima!*

Nesměl to tedy být každodenní rozhovor, i když měl formu individuální, protože jej kolektiv vesnice pozorně sledoval, a jestliže se někdo uřekl, měl z toho dlou-

ho posměch. Např. v Ořechové: *Milé tatinku, decke ste mně slibovali vapér a fčil vapér mám a vy néste!* Typické pro představu posmrtného života bylo např. *Mamin-ko, pozdravujte tam tatinka!* (Tuřany.)

Po pohřbu bývala v Tuřanech v hostinci *vénešná* pro nosiče rakve, která se skládala z pohoštění koláči, párky a pitím. *Trachta* po svobodných bývala vždy v hospodě. Jestliže rodiče byli chudí a neměli dost prostředků, složila se chasa sama na hostinu a na hudbu, protože se zpívalo i tancovalo. Pohoštění ve starší době tvořily tvarůžky, chléb a kořalka, později párky a rohlíky, pak káva a buchty. Pro ostatní (příbuzné, sousedy, přátelé, kmotry) byla pohřební *trachta* doma.

Smutek se nosil šest neděl, někde celý rok. Do kostela se chodilo v černém. Po pohřbu se nesmělo chodit na muziky a ani svatba se v těchto šesti nedělích nesměla uzavřít (např. zůstal-li vdovec s malými dětmi).

Jiné pověry o mrtvých: Hrobník nikdy nesměl kopat svým příbuzným hrob. Rozmarýn pro mrtvého se nesměl stříhat, protože by uschl jako mrtvý. Když prý se neudělá, co mrtvý chce, obrátí se mrtvý v hrobě. Ze hřbitova se nesmí nic brát, protože mrtvý by si pro to přišel. Na hřbitově se nemá čichat ke květnám, protože se ztratí čich.

Po svobodných děvčatech se stejně starým rozdávaly na památku šaty. Když se dávaly šaty z lásky, vydržely prý jako nové. Když se umírající nerozhodl, komu co dát, řekl: *Hále, hať to zhnije he se mnó.* Pak se to skutečně stalo, protože *tělo hnije, hadre hnijó.* Věřilo se také, že první v hrobě podlehne zkáze jazyk.

Jak se dříve zdobil hrob. Často byly hroby úplně neošetřované a hrobník si na ně vyséval lucerku. Nerad viděl, když někdo hrob upravoval. Z květin se sázely ty, které nepotřebovaly ošetření a dlouho kvetly (sedmikrásky, macešky, pivoňky, voňavé rostliny). Jen na Vše svaté děti zdobily hroby. Uplácávaly je, z bílého písku nebo z pámelníkových bobulí vyznačily na nich kříž, nebo k tomu účelu vzaly škváry od kováře. Hrob nalíčily vápnem. Později se hrob obkládal drnem a z proutí se dělávala dřevěná zahrádka. *Gryzantémy* neboli *dušičky* (chryzantémy) přišly do módy kolem první světové války. V hlavách hrobů stávaly litinové kříže, na nichž na Vše svaté visely věnce z chvojí a papírových růží vyrobených doma na vařečce. Přes rok byl ten věnec uschován na půdě v papírovém obalu. V Nebovidech dávali věnce z květin, z peří, méně časté byly z korálků. Ještě před první válkou se dávaly do věnců ze smrčí různé lesní bobule.

Proč se mrtví vraceli. Jestliže nedali šestinedělce vše, co jí patřilo (núžky, jehlu nit, náprstek a plátno), musela chodit k dítěti:

Jeden béval v Tróbsko ho kostela. Jedno šel vo pulnoce ven, viděl taková mlho, jak se tahla k Bosonohám. To bela tá šestinedělka, kery nedale do truhle, co mě'je. (Troubsko.)

Nebožce hraběnce to nedali. Porodní babičce Lajchmanové se zjevovala bílá pana. Když se jí mockrát zjevila, ptala se jí, co žádá. Vona jí vodpověděla. *To, co mně nedali. Řekla to v zámku, vodevřeli rakev, dali jí to tam. Pak to přestalo. Měla klid. To víte, hrabjata, voni temo nechcele věřit.* (Ořechov.)

Šestinedělka se starala o dítě i po smrti:

V seknici bévávale takový ráhna na sošení plínek. Když umřela šestinedělka, tak vona bela pochovaná, mrtvá. Pozustali to dítě vošetřuvale. Najedno pré take v tý seknici je světlo. To dítě začalo plakat. Podivajó se na plinke, te se třepale, jak dež je vetahoje. Ti pozustali povídali: Počke pré, maminka už de. Vtem pré se dítě hotišelo a spalo dál. (Telnice.)

Avšak také otec se po smrti staral o své děti:

Fčil vám povim něco ze Střelic. Jeden manžel byl nemocné, měl tři děti. Neviděl, že bude mnět maly, a umřel. Fčil se to maly dítě narodilo. On majetek rozdal, o kterých viděl. Dítě se narodilo a nemělo nic. Pak byla muzika. Chlapci stáli před hospodó a viděli je jít ze hřbitova dom. Přišel dom, a žádné mu nevotvíral. A sedl si

za stul a povídal jí: Ty jí dě Haneko (trať ve Střelcích — pozn. aut.). A vodošel pryč, vona to povídala. (Troubsko.)

Velmi často neměli po smrti pokoj ti, kteří uorali susedovi pole:

V noci, keré vodvorál sád, chodil a naříkal tak dlóho, až je z toho někdo vysvobodil. Když mu řekl: Kam je mám dat? Tam, kdes je vyvorál. A tak bel vysvoboděné. pryč, vona to povídala. (Troubsko.)

A také ti, kteří zemřeli neznámou nebo násilnou smrtí a nebyli řádně pohřbeni:

Jedno se jeden stratil. Jak se de do Siluvek pod Tikovicama, tam bévale lóke. Jedna chodila pro rajička, v poledně tam vždy před nó větr fukl, i když teda bylo ticho. Jedni židi měli v Tikovicích obchod a tá jejich cera měla z Brna fešáka. Dyž je v nedělu vyprovázeli na pulnočni, v tech místech chodil za něma pések se zvonečkem. Jen ty žensky je viděly, mužské né. Jak začale vodvodňovat te lóke, voralo se tam a vevorale kostro. Pohřbili jo v Tikovicích a pak bel klid.

SPÔSOBY CHOVU HOVÄDZIEHO DOBYTKA V ČIČMANOCH

(Poznámka: Uverejňovaný materiál je časťou materiálu z výskumu pastierstva v obci Čičmany, ktorý vykonala autorka v r. 1963 z prostriedkov Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV. Výskumný materiál je uložený v Archivnom fonde pod č. 179/63—V.)

Všeobecné údaje. V Čičmanoch sa najlepšie darí *pinzgavskému dobytku*, pre *ctementárky* sú tu veľmi drsné podmienky. Dobytok sa do prenájmu nedával, len v ojedinelých prípadoch, keď *mal niekto pohromu*. Vtedy si dal kravu prezimovať k inému. Potom teľa, čo *vyprodukoval cez zimu*, bolo jeho. Ak mal niekto dosť *chôvy* a nemal peniaze na kúpenie kravy, vzal si na chovanie dve teľatá; jedno odrastené vrátil, to druhé mu už patrilo, za to nemusel platiť.

Dedilo sa podľa toho, aké bolo bohatstvo. Dĺžoba sa rozpočítala medzi všetkých. Dievka dostala menej a *tú výbavu*.

Oplodňovanie a množenie. Gazdovia zriedkakedy chovali plemenných býkov. Obec mala 3 plemenníkov, o ktoré sa staral pastier. Kým ich v obecnej maštali obecným krmom. Obec mala role, ktoré obrábali všetci občania, *šli pomôcť pre tých býkov*.

Kravy vodili k býkom. Prv pri pripúšťaní se kravy nechali *len tak*. Keď sa krava nechcela *behať*, priviazala sa a býk sa na ňu pustil. Keď bolo kravu treba vodiť k býkovi viackrát, hovorilo sa tomu *navracať*. Platilo sa len od prvého *behania*.

I na JDR majú býkov, lebo pri umelom oplodňovaní *sa kravy kazili, smrdelo z nich a ani sa hneď nechytli*. Keď sa krava telila, *gazda si bol pri nej*. Ak to šlo ťažko, zavolať si suseda. Motúzik sa uviazal teľafu na predné nohy alebo papušu a fahalo sa. Teľafu sa potom umyla hlava a papuša vodou, uviazalo sa ku krave alebo zvlášť. Žrat sa mu dáva 6 týždňov mlieko najprv pomocou prstov, ktoré sa pchajú do mlieka, a potom už pije samo. Do litra mlieka kravy prvý raz otelenej sa dávalo vajco aj so škrapinou, *aby to bolo silnejšie*. Po 6 týždňoch sa teľafu dáva *zápara*, múka, voda a jeden liter mlieka. Odstavenému sa varí *ďatelina* a odvar z nej sa dáva teľafu.

Kastrovanie. Okrem miestneho občana, čo vedel vyrezávať, chodili do Čičmian aj *učení miškári*. Zväčša sa im dávalo 5—10 korún. Vyplácali ich tak, *kto sa ako vládol, odvdáčiť, dali ho nocovať, nachovali ho*. Chlapi býčka poviazali, keď mal okolo týždňa (*na staršieho by už musel byť zverolekár*). Chytili mu prirodzenie, krivým nožom rozrezali, guľky vysypali, žilou podviazali, a to *mu zrástlo*. Cez deň sa mu nedalo piť, *aby mu to nevyšlo ven, a takto sa to robilo*.

Chovali sa *junci*. Keď mali rok—dva, už sa s nimi šlo na jarmok. Na pofah sa voly využívali málo. *Ak dvaja gazdovia mali, to bolo veľa*.

Dobytčie jarmoky bývali v Rajci, Martine, Púchove, Nemeckom Pravne, Nitre, Ilave, Prievidzi, Žiline. Hovorilo sa im *statkové jarmoky*. Deň pred jarmokom sa šlo s kravkou tak, aby tam na noc došli. Po ceste sa ukradlo *ďateliny* i križov obilia a dali to krave. Večer pred odchodom ju podojili, ale ráno, na obed i večer už nie, aby mala veľké *vemä*. Keď krava kopala, kúpilo sa jej kvitu, pálenky, aby prestala kopat. Keď sa nažrala *ďateliny* a napila vody, bola plná, to bola *odpredajná krava*. Keď jej *boky pracovali*, tak to bola *hermína stará, tak povedali a každý vedel, že sa šlo klamať*.

Kupci krave prezerali pod bachorom žily od vemena. Tam bola jamka, ktorá ak bola veľká a hlboká, krava dobre dojila. Prezerali sa jej rohy, či je stará a koľkokrát vytelená. Ak si kupec žiadal, aby sa vydojilo na jarmoku, predávajúci tak musel spraviť. Ak kravu nepredal, musel ju vydojiť, aby jej vemeno neprasklo, a mlieko tam predal. Kupec sa najprv opýtal na cenu, zjednali sa, prepísal sa pas, lebo majiteľ,

keď šiel na jarmok, musel od úradu *vytiahnuť* pas, ktorý úradník na jarmočnisku prepísal. Cena na pase nebola napísaná, len meno. Keď kupec vyplatil, krava bola jeho. Potom si sadli na *oldomáš*. Ak kupec nemal dosť peňazí, dal len polovičku ako *závdavok*, ak kravu nechcel, musel *závdavok* vyplatiť *dupľovaný*. Dohodli sa tiež, kedy mu ostatok vyplatí.

Názvy. Malé 6-týždňové teľa je *ceckové*, odstavené je *bujaček* (samček), *teliatko*, *telina* (samička). Jednoročnému sa hovorí *jalovička*, *junček*. Vymiškovaný je *vól*. Jalová krava je *jalová*.

Kravy dostávajú svoje mená podľa farby kože a iných znakov: Jahoda, Malina, Ružena — červená koža, Brezuľa, Kvetuľa — brezavá, červená s bielymi fľakmi, Peršena — viac biela, Rohuľa — so zahnutými rohami, Bystrena — tá, čo drží hlavu hore, Mica — s dlhým lalokom.

Podľa miesta priahania sa hovädzí dobytok názvami neodlišuje. Povie sa len, že je priahajú na náručnej (ľavej) a na sedlovej (pravej) strane.

Ak gazda chce, aby šli kravy rýchlejšie, volá: *vió a hajs*. Ak majú stáť, volá *hó, ha*, ak majú ísť naľavo, *k sebe*, ak napravo, volá *od seba*.

Choroby. V obci boli ľudia, ktorí sa vyznali v *chorobách*. Boli i takí, čo vedeli dobytku naprávať zlomené nohy. Ak krave vyskočila noha, zvalili ju, zahlbili do zeme kôl, dali naň koleso z voza, na to natiahli štránok, ktorý priviazali krave o nohu, tak jej to fahali.

Kulhačka: Kravám i ovciam sa od suchoty i vtedy, ak ich niečo pichne, rozpadnú paznechty. Na to bol dobrý borovičkový olej z natlačených borovičiek, ktorým sa im to zalievalo. Dobré sa to liečilo aj starým bravčovým sadlom: soľ vypálila, masť liečila. *Slintavka*. Pevní chlapi chytili kravu, papulu jej vytrelí páleným a masťou. Nieкто to nechal len tak. Krava vyschla a nedojila. Dnes sa volá zvelolekár. *Uhry na chrbte*. Krava má hrubé biele červíky od muchy. Chlapi ju chytili a vytískali jej ich von. Rany jej potom natreli kvitom alebo octom. *Zdutie* sa liečilo tak, že sa namočilo slamené povrieslo do hnojovky a jedným koncom sa jej strčilo do papule, druhý koniec sa omotal okolo rohov. Krava mala tak papulu otvorenú. Dávala sa jej vápenná voda, naháňali ju, treli.

Poverý: Mnohokrát sa stalo, že ľudia pripisovali ochorenie urieknutiu, porobeniu. Človek so zrasteným obočím mohol tak porobiť, že krava aj zdochla. V roku sú *4 suché dni*: týždeň pred Veľkou nocou, pred Duchom, Michalom a Vianocami. *Križne dni* sú zas týždeň po Veľkej noci. V tieto dni chodili staré ženy-bosorky čarovať.

Okrem toho v noc pred Jánom bosorky, veštice, chodili zbierať zeliny. Chodili tiež polomahé po dvoroch a zbierali rosu. Potom okiadzali všelijakými trávami a odobrali mlieko. Jedna odobrala mlieko, druhá zas vyňala z hnoja kôl a tým tupým ho dala dolu a ostrým hore, a tak si to vracali. Bosorky mali jedna na druhú jed a ničili sa. Istú bosorku chytili. „Bol pohreb a ona, čo mala nepriateľa, z cintora vzala hlíny a obsýpala jeho dom, škrábala z prahu a spravila tak, že krava krvou došla a cecky jej odpadávali“.

„Keď sa ide čarovať, má bosorka hadov, otvorí izbu a tam má koryto a hadisko v ňom, ona ho odokryje, začne sipieť. Had si ju pozná. Čo potom vypráva a čo nie, ja neviem“.

„Do maštale chodila žaba, vždy som ju vyhodil, no kým som prišiel domov, bola nazad. Napichol som ju na klinec medzi šindľami a zaniesol až dole k potoku, a kým som prišiel domov, už tam bola. Rozpálil som železo, že jej ho na hlavu priložím, a zmizla celkom“.

„Mojej mamy stará mať chytila žabu, ktorá jej šla odobierať mlieko. Zasekla ju do palice a v izbe opálila hlavu uhlíkmi. Na druhý deň prišla istá žena, hlavu mala zakrútenú a hovorí: Čo si mi len vykonala. Až potom si spomenuli, že to jej táto bosorovala, a bola nám to rodina“. — „Krava sa mi otelila a istá suseda sa ma pýta, ako sa mi má krava, A tá za týždeň pristala dojif. Isto porobila. Cez svadobný

prsteň som za svitania dojila, *kedila* a nič“. — „Istá veštica prevesila rohovú plachtu na prehradu v maštali a začala dojiť. Rohy jej to dojili a tak odoberala kravám mlieko“. — „Boli dvaja gazdovia, kravy i kone im padal ako *dešť*. Šiel nebohý Polisk za istým veštcom a ten mu povedal, že kým príde domov, skape mu kôň, a toho aby dal tam, kde sa tri chotáre spájajú. A ozaj se tak stalo. Zakrátko mu prišiel priateľ povedať, aby si už prestali takto robiť. Keď človek dostane *návratku*, musí takto robiť. Hneď sa dozvie, kto čo porobil“. Keď sa nestalo po vôli zlým ľuďom, pomstili sa porobením na statku, aby sa neprichovalo mladé.

„Keď si frajerka hľadá ženatého, ide k bosorka a počará. Všetelijaké prípady sa stávajú v živote. Odriekalo sa zelinami: čistcom, čisticou a úrečníkom. Tieto zeliny sa uvarili a do odvaru sa dávalo deväť uhlíkov. „Čítali spiatky: 9, 8, 7, ... 1. Potom to prelievali cez prútenú metlu do riadiku a dali piť tomu, čo mu z očí prišlo. Verte, že to tak bolo. To bol ten doktor“.

Dnešní ľudia už neveria poverám, ale keď ktosi začne hovoriť také príhody, už im to tiež nedá. Aby sa zabránilo bosorkám zle robiť a aby sa dobytko nechytalo čarodejstvo, robili sa na suché dni cesnakom krížiky na dvere. (Človek sa bránil pred bosorkami aj sám, robil si kríže cesnakom *na obojku* na kroji.) Na Vianoce sa robili *cipolčeky*, do nakysnutého cesta tvaru parenice se dala oblátka a *čačina*, a to sa dalo statku. Vzali lyžicu, vyhodili ju do vzduchu a hovorili deťom: „Vidíš zlatý krov?“ (slovná hračka z *laty krov*). Dievčatám treli čelá, aby ich *lúbili chlapci*. Cipolčeky sa dávali dobytku, aby sa ho bosorstvo nechytalo. Omrvinky zo stola sa odkladali pre prípad, že by bol oheň; omrvinky hodené do ohňa hneď hasia. Hrach sa dával sliepkam, aby *dobře niesli*.

Letný chov. Prvého mája, ešte pred suchými dňami, musel byť dobytok vonku, lebo ak šiel po nich, už nemal šťastie. Kravy sa nepásli nikdy spoločne pre celú obec, každý gazda si ich pásol sám. Každý, čo mal viac poľa, mal tam maštaľ aj kolibu a kravy i ovce mal cez leto hore. Tí, čo mali málo poľa, mali dobytok doma. V oboch prípadoch, ak gazda nemal deti, najal si pásť chlapca alebo dievča. Napr. gazda Čecho vyhnal kravy na Strážov na lúky a celé leto tam boli. Trikrát denne ich chodil dojiť. Na vodu nemuseli chodiť, lebo ráno sú rosy. Záhumienkári si ich teraz pasú každý sám, alebo se dohodnú 5—6 a pasú spolu.

Dojné kravy JRD sa pasú na Javorinke; družstvo im nemalo čo dať žrať už na jar, nieto v lete, a tak museli chodiť na pašu. „Starie ti krava nebude žrať, ona sa rada po mladom popása, po tom popravenom“.

Jalovice. Družstevné jalovice pasie pastier z Tižiny, ktorý chodí na noc do dediny. Jalovice zostávajú zavreté v ohrade, *rajšuli*. Navštívila som pastierov jaloviny ŠM Rajec. Jalovinu pasú občania z Čičmian. Kolibu majú spravenú z domu v opustenej osade Malé Čičmany. Hneď za domom je *rajšula* s *postrešnikom*, priestor so strechou z térového papiera na koloch, kde sa jalovina uchýli, keď je veľmi teplo alebo prší. Pasie sa od 5. hod. ráno do 10. hod. Cez obed, ak veľmi páli slnko, sa jalovice nechcú pásť. Potom sa pasú od 15 hod. do 20. hod., *nebo slniečko musí najprv ochlaanúť, aby nám nestrečkovali*. Pasú dvaja, muž i žena (asi 60-roč.). Pri pasení im pomáha pes *pasák*, ktorý má na krku drevený kríž, *aby ho hájnik nezastrelil*. Je to znak toho, že je *hajčiar*. Na pasienku treba ísť popred jalovice, lebo keby sa nepristavovali, *zašli by až do Žiliny*. Jalovice se počítajú každý večer, keď idú pokojne. Ráta sa do 100 a zas od 1. Jalovice, čo sa pripúšťali, boli *pripustené*, dovtedy to bolo len *jaloviča, tela*. Pripúšťajú sa v marci a v aprili; *vtedy sa aj mlieko najlepšie využije*.

Hospodárska úžitkovosť hovädzieho dobytko.

Mäso: Prv hovädzí dobytok gazdovia doma nezabíjali, len keď sa mu stala škoda, keď si krava zlomila nohu, či zdochla pri otelení. Vtedy poroznášali tú škodu po kile po rodine. Túto gazdovia zaplatili, menej síce ako mäsiar, ale aj tak lepšie, aby si mohol nadobudnúť nový statok. Ak sa predal hovädzí dobytok, hlavne býček, tak len živý mäsiarovi či na jarmoku.

Na mlieko sú najlepšie *tie plavé kravy*, ale v Čičmanoch sú len *tie červené*. Ak je krava mäkká, ak má mäkké vemeno, to je dobrá dojka. Pred dojením sa krave dávajú zemiakové šupky s vodou, aby sa pri dojení netrepala. Niektorá ani mlieko nepustí, keď nemá pri dojení čo žrať. *Ako si kto kravu naučí*. Obvykle dojí žena, chlap len v núdzi, ak vie. Ku krave sa sadá z pravého boku na drevený *stolec*. Medzi nohy si na zem položia *hrotek*. Hrotku sú teraz smaltované, prv bývali drevené s jedným uchom, ktoré vyrábali debnár v Rajci. Vemeno sa umyje. suchou handrou sa utrie, prežehná sa a začne sa dojíť. Nieкто prvé *cvírky* vydojí mimo hrotka, lebo sú vraj riedke. Doja sa najprve predné dva, potom zadné *cecky*. V zadných je viac mlieka. Treba sa 3—4 razy vracaf. Priemerne sa nadojí 8—10 litrov. Aj na JRD sa dojí ručne, aj to len dvakrát denne: ráno a o 17. hod. Kravy pasú družstevníci po domoch *sporiadky*. Keď krava kope, dá sa na válov *šťranek*, naň slučka a do nej sa dá *vrlina* (žrd) tak, aby ju mala tesne pri nohách. Potom krava nemôže dvíhať vysoko nohy. Chvost sa krave priväzoval o nohu. Prvé mlieko po otelení sa vylialo do pomyjí, len $\frac{1}{2}$ litra sa dalo teľafu, aby ho prečistilo. Nadojené mlieko sa precedí cez handru do hlinených *cedáčikov*. Tieto chodili predávať *odkiaľsi zdola* od Topoľčian na vozoch, na ktorých ženy vykrikovali, či nieкто nekúpi. Najlepšie boli širšie a rovné *cedáčiky* s uchami. Cedáčiky s úzkym dnom sa ľahko prekotili.

Výroba masla. Vrchná vrstva usadená na mlieku je *smatanka*. Zoberie sa a odloží sa na maslo do *benky*. Veľkosť zbenky bola podľa potreby domácnosti. Vyrábali ju *bednár* v Rajci. Časti sú: *spodok* — *benka*, *vrchnák*, *topárka*. Keď sa nazbieralo dosť smotánky, *mútilo* sa maslo. Po vybratí masla ostalo v banke *kyslé mlieko*. Maslo sa odložilo do hrnčeka a nechávalo sa cez zimu. Zaprážalo sa ním v pôstne dni, v stredu, piatok a sobotu. Tvaroh sa robí zo sadnutého mlieka, z *kýšky*. Dva dni musí postáť, ohreje sa, tvaroh vyjde na povrch, precedí sa a nechá odtiecť v malej *hrudovníčke*. Vyberie sa *hrudka* tvarohu. Zostane *srvátka*, je to liek na *priedušky* a *TBC*; *prse omládnú*. Ženy si tvaroh na zimu sušievali. Dobré ho pomiesili so soľou, spravili *guľošky*, ktoré dali usušiť na povalu. Tieto guľočky nazývali *homälky*. Pri použití sa *postrúhali* na omastené *halušky*.

Z kravského mlieka sa robil *kľaganím* aj syr, ktorý bol však slabší ako ovčí. Často sa kravské mlieko miešalo s ovčím, to *bol už dobrý syr*. Kto mal viac mliečnych výrobkov, chodieval ich predávať na trh do Žiliny. Z Čičmian sa chodilo dosť málo, lebo sú ďaleko od centra. Zväčša si výrobky vymieňali len medzi sebou.

Hnoj. Pre celé hospodárstvo je spoločné hnojisko, kde sa všetok hnoj mieša. *Močovka* sa zväčša nezachytáva. V maštali sa podstiela slamou alebo *šarinou*. Hnoj sa zvykol vyvážať v zime na saniach, skladajúcich sa z dvoch *krivúl*. Každá mala dva *piesty*, na ktorých sa držali dve *križné drevá*, držiace sane pokope. V prednom križnom dreve bola diera na oje. Ročné dosky sa držali na *klaniciach* na križnom dreve. Spodná doska sa nazývala *hnojnica*. Hnoj sa vyvažal na kravách. Keď gazda nemal čo zapriaľnuť, nosil hnoj na chrbte v *krošničke* z lieskových *ličok*. Pod krošničku si dal starý kabát alebo vreco. Takto sa nosil starý hnoj, z ktorého netieklo. Hnoj sa nakladal a vykladal vidlami *štvaračkami*. Vozil sa pod kapustu, burgyňu a zemiaky. Ani *prachy* (umelé hnojivo) sa nekupovali, len na prielohy a pod jačmeň, kde nebolo dlho hnojené. Na sane sa kľadol *na ohreblu* do špica, aby sa nesypal na zem.

Priahanie. Na záprah sa v Čičmanoch používajú najviac kravy. Kone pomaly miznú; hlavný úpadok bol zaznamenaný po prvej svetovej vojne. Kravy sa priahajú do jarma i do chomúťov. Niektoré ani v jarme nevedeli ťahať. Jarmo sa skladá z vrchného dreva, obvykle dvakrát prehnutého, aby zapadlo obom kravám na krk, a zo spodného rovného dreva. Tieto sú na okrajoch spojené kovovými ihlicami. V strede jarma sú posuvné doštičky. Nebolo zvláštnosťou vidieť zapriaľnutého koňa s mladou kravou, ktorá rada behala. Takýto poťah sa priahal len v chomúťoch. Takto sa oralo i vozilo. Kravy sa tu podkúvali. Na furmanky ako zamestnanie sa nechodilo. Furmanili si len pre seba — do mlyna, s doskami na pilu, pre seno.

TRADIČNÉ ŠTĚDROVEČERNÉ JEDLÁ V ŤAHANOVCIACH (OKR. KOŠICE)

(Poznámka: Uverejňovaný materiál je odpoveďou na niekoľko otázok, ktoré v rámci národopisného a historického výskumu ľudovej stravy na území Slovenska rozoslala Východoslovenská odbočka SNS v Košiciach dopisujúcim členom, učiteľom a študentom niektorých vybraných škôl v Košiciach. Celý materiál zozbieraný touto akciou je uložený v Archívnom fonde SNS pod č. 226/64-Z.)

Názov pre vianočné sviatky, ktoré trvali tri dni, bol *Hodi* (vysl. Hody). Boli to sviatočné dni, nepracovalo sa ani na tretí deň. Pre 25. december, prvý sviatok vianočný, používal sa názov *Bože narodeňe*, 26. december, druhý sviatok vianočný, menovali *Štefana, na Štefana*, 27. december volali *Jana, na Jana*. Štedrý deň bol normálny pracovný deň pre chlapov i pre ženy, pracovne oveľa rušnejší ako iné. Volali ho *Vilija*. Pre štedrovečernú hostinu nebolo zvláštne pomenovanie, hovorilo sa jednoducho *večera na Viliju*.

Štedrý deň (*Vilija*) bol pôstným dňom. Do večere sa sotva dačo jedlo. Aj deťom sa radilo nejst. Hovorilo sa im, že uvidia *zlaté kolieska*, ak nebudú do večera nič jesť. Toto úslovie bolo však pravdepodobne len vyčítané z kníh; nebolo domáceho pôvodu. V najhoršom prípade na Štedrý deň ráno jedli pečené zemiaky bez masti, len osolené. Okolo poludnia jedli niektorí trochu z čerstvo upečených koláčov. Za obed sa to nepovažovalo, iba za čosi na odohnanie hladu alebo za *koštovanie*. Bolo to len akési maškrtenie, ženy sa na to obyčajne hnevali. Nenúkali koláčmi, iba so šomraním trpeli túto nedeľnosť. Štedrý deň zostal podnes pôstnym dňom, ale nie tak prísny ako kedysi. Celý deň bolo v dome rušno. Ženy zavčas vstávali. Bolo treba zaprávať na chlieb i na koláče. Chlieb sa piekol ako inokedy. Na koláče sa zaprávala biela múka s mliekom a droždím. Po vykysnutí zápravy hodne sa miesilo, aby bolo hodne cesta na *langoše, bobalky, makovníki, lekvarníki, orechovníki* a iné koláče.

Langoše sa pripravovali takto: kúsok cesta veľkosti päste sa rozvaľkoval na *loparu* (drevená okružla lopata s kratkou rúčkou obyčajne z jedného kusa dreva) a *naíreí* sa sladkým tvarohom alebo prosnou kašou v mlieku varenou a sladenou alebo *lekvarom*. Podľa toho, čím boli natrené, volali ich *tvarožníki, kašovníki, lekvarníki*. Okrem týchto piekli sa *langoše* — *kapušníki*. Sladká kapusta (na drobno krajaná hlávka kapusty sa dusila v masle a osladila, alebo sudová kapusta varená sa osladila) sa nenatierala na rozvaľkané cesto, ale vkladala sa do kúska cesta, a až potom sa cesto rozvaľkalo. *Langoše* sa piekli v peci a sádzali sa do nej lopárom. Napieklo sa ich veľa (aspoň 20 kusov). Jedli sa pri slávnostnej večeri i cez celé sviatky. Ďalej sa z nich dávalo *koledníkom i vinčovačom*. *Vinčovače* chodili so svojimi vinšami od rána do poludnia z domu do domu po celej dedine. Boli to vždy mužské osoby asi od 6 .roku každého veku, chudobní ľudia, prevažne Cigáni. Chodili po jednom, po dvoch aj po troch, najmä chlapci. Vinš hovoril jeden za všetky alebo každý za seba. Za vinš dostali koláč a peniaz. Často dostali iba koláč, lebo vinšovačov bolo veľa. Medzi vinšovačmi bol vždy aj obecný pastier. Ten pridal k vinšu i brezový prút. Tento prút bol asi 1.5 m dlhý, hrubší koniec bol na palec hrubý, bol okliesnený, iba na konci boli ponechané tenké vetvičky. Pod nimi bol prút ozdobený kyticou *barvienku* priviazanou k prútu lykom. Prút sa postavil v izbe do kúta. Týmto prútom sa vyhánal potom dobytok po prvý raz v roku na pašu, niekedy ho používali aj naďalej (ale aspoň na prvý raz). Ak boli v dome deti, vyšľahali sa týmto prútom hneď, keď ho pastier priniesol. Deti sa pritom, prirodzene, kryli, ale dali sa udrieť. Nepovažovali to za výprask, ale za čosi symbolického. Odtiaľ, hádam, pochodí aj prí-

slovie *Vilija — rada dzeci pobija*. Už dávno pred Štedrým dňom zvykli rodičia detí týmto úslovím napomínať, aby boli dobré Myslia to skôr žartom ako naozaj.

Treba tu pripomenúť, že na Štedrý deň bolo povinnosťou všetkých mužských osôb vinšovať, keď vošli do cudzieho domu, k susedom, príbuzným, známym. Práve preto posielali ženy z domu len chlapcov alebo dospelých chlapov s odkazom alebo niečo požičať, a pritom im nikdy nezubudli pripomenúť: *ale že zavínčuješ!* Dievčatá alebo ženy tam neposielali, lebo by sa vraj v tom dome rodili len samé dievčatá. Ak teda s pastierom, čo chodil po vinšovačke s prútmi, chodila žena a dievčatá, ktoré pomáhali nosiť prúty a prirodzene aj odmenu za vinšovanie, nevchádzali do domu, lebo to sa svedčilo iba chlapcom. Pastierovi se dával za vinšovania koláč, peniaz (obyčajne 1-korunová minca) a pohárik pálenky. Ak však už mal veľa vypité, dávala sa mu pálenka do *kulača*, ktorý nosil so sebou. V tomto kulači bola potom pálenka všelijakého druhu.

Najobvyklejší vinš bol takýto:

A ja vam vinčujem na totu svatu Viliju ten roček prežic a druhí dožic hojnejši, pri ščesciu, pri zdraviu a pri hojnim boskim požehnaňu. A žeby vas pamboh tak požehnal, jak kolo svateho Jana čarnu žem s hlebičkom žehnal. To ja vám viňčujem gazdiňi, gazdovi i calemu domovi. Pochvaleni Ježiš Kristus!

Niekedy bol vinš dlhší, vkladali sa doň ďalšie želania, ale vždy obsahoval vyššie uvedený vinš. Deti sa ľahšie naučili krátku rýmovačku:

Vinčujem, vinčujem, ... na pecu kolače šujem ... a na stole palenki, ... nalejce mi do sklenki!

Ťažko povedať, či uvedený vinš bol domáceho pôvodu. Jedno je isté: že bol starodávny, že ho používali aj starí ľudia a že každá jeho zmena, doplnok sa považoval za cudzí prínos. Tento vinš sa používal aj na Božie narodenie, na Štefana i na Jána, ďalej na Starý rok (Silvestra) i na Nový rok s patričným začiatkom: „*A ja vam vinčujem na toto Bože narodežne ... (na teho svateho Štefana ... na teho svateho Jana ... na ten Starý roček ..., na ten Noví roček ...) ...*

Štedrý deň prežíval sa v očakávaní slávnostnej večere, v dome bolo veselo, ale každý bol akosi príjemne vzrušený, nervózny. Platilo to najmä o deťoch, ktoré sa nevedeli dočkať večera. Príprava vianočného stromčeka nebola nijakou tajnosťou, ba dokonca deti ho samy zdobili. Vianočný stromček bol pred 40 rokmi takmer v každom dome, pravda, jeho veľkosť a bohatosť závisela od zámožnosti rodiny. Dávnejšie, pred prvou svetovou vojnou, bol vianočný stromček v dedine zriedkavý. Starý otec i otec rozprávali, že za ich detstva bol stromček len u pána farára a organistu. Za môjho detstva sa vianočný stromček priväzoval motúzkom na klinec vbitý do hrady na povale v izbe, visel voľnejšie a mohol sa dlho otáčať. V izbe zostával najmenej do Troch kráľov, ale často až do Hromníc. Vešali sa naň jabĺčka, orechy, orechy v pozlátku, figy, svättojánsky chlieb, cukríky, medovníky, salónky, sklenené gule, ale takmer nijaká čokoláda (lebo bola drahá). Už dávno pred Vianocami museli deti robiť dobrotu, lebo ináč by vianočný stromček *nebol býval*. Len čo nadišiel súmrak, začalo sa v dome chystať všetko pre slávnostnú večeru. Už za súmraku chodili pred dom skupinky dievčat a žien, prevažne Cigánok, zaspievať *koledu*, t. j. pieseň *Narodil sa Kristus pán*, pravda, v nárečí. Spievali predo dvermi. Po piesni niektorá povedala vinš, ktorý sme už uviedli. Do kuchyne nevkráčali, ale niektorá zo žien v dome vyniesla koláče a podelila ich. Takých skupiniek bolo veľa. Prichádzali jedna za druhou. Bolo treba sa im ponáhľať, lebo za chvíľu začali všade večerať.

Medzitým v kuchyni sa usilovne pracovalo. Varila sa *sceranka*, ktorá sa dávala do kapustnej polievky. Sceranka sa pripravila takto: Cesto zahnetené ako na rezance sa nevaľkalo, ale sa posekalo v korytku *šekačkou* nadrobno a uvarilo ako rezance. Takéto cesto volajú niekde *papcum*. Bola to cestovina do kapustnej polievky. V dneš-

ných časoch sa cesto pre sceranku už neseká, ale strúha na struhadle. Kapustnú polievku pripravovali takto: Kyslú vodu zo suda s kapustou dali prevariť s korením. Uvarili za priehrštie sušených húb a po uvarení ich posekali na drobno. Do vody, v ktorej vrela *sceranka*, priliali prevarenej kapustnice v takom pomere, aby polievka bola dosť kyslá, pridali uvarené sušené huby, omastili zápražkou z masla a osolili a polievka bola hotová. Takejto polievky pripravili za veľkú misu.

V inej mise pripravili *bobaľky s makom*. Bolo to drobné pečivo, ktoré sa obarilo horúcou vodou, nechalo zmäknúť, scedilo a zmiešalo so sladeným makom. Toto pečivo sa zhotovilo takto: z kúskov kysnutého cesta na langoše a iné koláče sa urobili tenké dlhé šúľky, ktoré sa potom porezali na kúsočky (veľké asi ako konce prstov) a lopárom sa sádzali do pece tak ako langoše. Po upečení sa vyberali a kládli do korytka alebo do misy, ale najčastejšie do riečice, a to najpravdepodobnejšie preto, aby sa mohli potriasť a aby z nich opadali zbytky popola a múky. Bobaľky sa jedia na Štedrý večer doposiaľ. Pečú sa však v rúre na pekáči.

Treba tu upozorniť na zvyk pri pečení bobalok. Dievky na vydaj i malé dievčatá striehli pri pečení bobalok v peci na prvé upečené bobaľky. Len čo sa upiekli, vybrali ich z pece a utekali s nimi von na ulicu. Verili, že ich budúci manžel bude mať také meno, aké má mužská osoba, ktorú uvidia na ulici, keď budú stáť s prvou bobaľkou v hrsti. Staršie ženy tvrdia, že je to svätá pravda a že sa im to aj splnilo. Vravia, že je to tak isto pravda ako s tými *pirohami*. Na Luciu varili dievčatá pirohy. Do pirohov vložili lístočky, na ktorých boli napísané mužské mená. Potom ich naraz hadzali do vriacej vody a striehli, ktorý piroh výjde prvý na povrch. Ten chytro vyberali a pozreli sa, aké meno bolo napísané na lístku v pirohu. Tak sa vraj bude menovať aj ich manžel.

Ďalší zvyk dievčat na Štedrý deň bol nasledujúci: Dievča vymetie izbu pred večerou a vynesie smeti na lopatke na hnojisko. Načúva pritom vonku, z ktorej strany zabreše pes. Z tej strany príde vraj aj jej ženich. Rovnako dievčatá verili, že ak v tom čase, keď vynášajú smeti, zagrúli brav v chlievku, že sa do roka vydajú. Táto povera bola už menej častá.

K večeri bolo treba langoše ohrievať, ktoré už od predpoludnia vychladli, a mastili ich maslom. Maslo sa rozpustilo v kastróli a natieralo sa zväzkom husacích biek na obe strany langošov. Takto omastené langoše kládli sa jeden na druhý na veľké drevené dienko. Chlapi ľúbili predovšetkým langoše s kapustou, tie neboli také sladké ako ostatné. Ďalej sa ohrieval v mištičke alebo na tanieri med na oblátky a napokon, ale nie v poslednom rade, chystalo sa hriate. Volali ho *zohrata s maslom*. Zohrata sa pripravovala nasledovne: Maslo sa v kastróli sprážilo na červeno, prisypal sa cukor a za cukrom sa dali malé kúsky pokrújeného cesnaku. Keď sa aj cukor sprážil na červeno, zalialo sa všetko pálenkou a kastról sa prikryl pokrývkou. Keď sa cukor úplne rozpustil a pálenka zovrela, skypela, odstavila sa a hriate bolo hotové.

Prv než sa chystalo na stôl, šiel gazda s gazdinou do maštale. Dobytok dostal k večeri na Štedrý deň ten najlepší krm. Dávalo sa mu vtedy najlepšie seno, a to dosýtosti, a iný výdatný krm. Gazda mu priniesol, prv než začal sám večerať, po kúsku osoleného chleba s cesnakom, po kúsku langoša a po jednej oblátke, v ktorej bola zapečená zelinka (volali ju *rutou*). Gazdina prišla do maštale a na ne dala svätené zelinky. Dymom týchto zeliniiek okiadzovala dobytok v maštali, aby bol uchránený pred bosorkami a zlými duchmi. Len keď bol dobytok nakrmený a ošetrený ako nikdy inokedy v roku, mohla rodina začať sama večerať.

Tesne pred večerou hlava rodiny alebo najstarší muž v rodine priniesol do izby trochu sena a slamy a v korytke z každého druhu obilia a strukovín po troche a napokon i otep slamy raže cepami mlátenej. Korytko s obilím sena a obyčajnej slamy sa postavilo na stôl. Otep slamy sa rozviazala a rozostrela na podlahu až po večeri pred spaním. Cez vianočné sviatky spávali dávnejšie ľudia na slame. Za môjho detstva zachovávali tento zvyk ešte v starších domoch, kde bola hlinená dlážka. U sta-

rého otca, kde som rástol takmer do svojho ôsmeho roku a kde mali drevenu podlahu, spávali na slame len chlapi, a aj to len cez noc po štedrej večeri. V novom dome sa už na slame nespávalo. Slama, na ktorej sa spávalo, zostala kedysi v izbe na celé sviatky. Na slamu sa hnevali dievčence, ktoré nechceli mať veľa upratávania ani prachu v nových domoch. Preto veľmi skoro tento zvyk zakapal.

Pod stôl položil gazda sekeru, refaz, plužné železo a napokon vedro s čerstvou vodou. Na stôl prinášali ženy nasledujúce veci: chlieb, dienko s langošmi, misu s bobalkami a makom, misu s kapustnou polievkou, korýtko s orechami, jabĺčkami, mištičku s medom, oblátky na tanieri a hriate buď v kastróli alebo už vo fľaši. Z každého jedla bolo hojne na stole, aby vraj bolo cez celý nasledujúci rok dost jedla a aby na budúce Vianoce bolo jedla ešte hojnejšie. Večeralo sa výnimočne v izbe a nie v kuchyni. Stávalo sa to iba niekoľko ráz za rok, že domáci jedli v izbe, a to na Veľkú noc, keď sa jedli jedlá svätené v kostole, na Štedrý večer a zriedkavo aj na Silvestra, keď sa akoby zopakovala večera zo Štedrého dňa (táto však už nebola ani zďaleka taká slávnostná). Ináč v izbe jedli len vzácní hostia a na slávnostné príležitosti.

Bezprostredne pred večerou sa v kuchyni dvere zamkli a svetlo sa buď zhaslo alebo prenieslo do izby. Svietilo sa petrolejovou lampou do r. 1948. Jednako sa začala svieca. Bola to tenká sviečka zvinutá do kotúča (*krucena švečka*), na spôsob náramku. Bola postavená na pecni chleba. Okrem nej horela ešte hrubá svieca. Všetko, čo bolo potrebné k večeri, muselo byť v izbe. Počas večere sa z izby nevychádzalo, ba ani len od stola sa nesmelo odísť. Zhasnuté svetlo v kuchyni bolo znamením, že sa už večerá a že sa už nesmie vyrušovať. Aj oneskorení koledníci odchádzali bez koledy, keď videli, že v kuchyni je tma. Keď sa všetci zhromaždili okolo stola, začal najstarší člen domácnosti modlitbu, čo znamenalo, že sa večera naozaj započala. Všetci sa modlili nahlas. Pri štedrovečernej večeri sa požívali jedlá v tomto poradí:

- a) Každý dospelý člen rodiny vypil najprv pohárik hriateho, aj deťom sa dalo, ale len okoštovať. Chlapi nezostávali pri jednom poháriku, ale vypili aj dva — tri poháriky. Hriate sa zajedalo kúskom langoša.
- b) Nato dostal každý pri stole po oblátke. Tie sa jedli tak, že sa polámali a väčšie — menšie kúsky sa máčali do mištičky alebo taniera s medom.
- c) Najviac sa zjedlo kapustnej polievky s hubami a so scerankou. Jedlo sa zo spoločnej misy. Nebolo to výnimočné, lebo zo spoločnej misy sa jedávalo vždy. Kapustná polievka sa zjedla takmer všetka, len zriedka z nej máličko zostalo.
- d) Ďalším chodom boli bobaľky s makom. Tie ľúbili najmä ženy, dievčatá a deti. Chlapi jedli málo bobalek. Obyčajne boli veľmi sladké. Bobaľky a kapustná polievka boli hlavnými chodmi štedrovečernej večere. Bobalek zostávalo po večeri ešte hodne v mise. Misa so zvyšnými bobaľkami však zostávala na stole cez celé sviatky alebo dotiaľ, kým sa všetky bobaľky nepojedli. Misa so zvyšnými bobaľkami na stole cez sviatky bola znakom hojnosti štedrovečernej večere. Bobaľkami sa ponúkali aj návštevníci, hostia cez sviatky, aby okoštovali, či sú sladšie ako tie, čo majú doma. A bobaľky boli naozaj sladké, lebo sa osladili aj medom, ktorý sa neminul pri jedení oblátok.
- e) Posledným chodom večera bolo ovocie, a to jabĺčka a orechy. Ovocie obľubovali najmä deti. Dospelí jedli menej ovocia, jedli radšej ešte langoše. Dakedy sa kládlo na stôl v korýtku i sušené ovocie, jabĺka a slivky. Pochutnávali si na ňom predovšetkým deti.

Večera sa zakončila spoločnou modlitbou. Len čo sa modlitba skončila, celá rodina sa hrnula ozlomkrky k peci. Hovorilo sa totiž, že kto prvý po večeri objíme zahriatu pec (kachľovú), bude taký hrubý a silný ako tá pec. Platilo to prirodzene

predovšetkým pre deti, a preto sa dospelí náročky nechali predbehnúť de(mi). Po večeri sa rodina ihneď nerozchádzala. Dobrú chvíľu sa spomínalo na minulé Štedré večery, veselo sa rozprávalo, obdivoval sa vianočný stromček a spievali sa vianočné pesničky. Potom odišli chlapi ešte dozrieť na dobytok a ženy čiastočne upratovali zo stola. Mnoho totiž zostalo na stole naďalej. Zostalo tam predovšetkým trocha sena a slamy, ktorá predstavovala seno a slamu z biblickej betlehemskej maštale, a korýtko s obilím a inými plodinami, ktoré symbolizovalo úrodu na poli, a tým vlastne aj celé gazdovstvo. Z jedál ostávala na stole misa s bobalkami, ovocie, langoše a peceň chleba. Zo stola sa pozbierali omrvinky, zbytky ovocia a škrupiny z orechov. Tieto sa pozhrňali do kôpky a kládli do korýtka, aby sa potom spálili. Zo stola sa ďalej zobrala prázdna misa po kapustnej polievke, príbor, taniere po mede a oblátkach, soľ a korenie. Spopod stola sa zobralo iba vedro s vodou. Zostala tam naďalej sekera, ktorá sa tam kiádla preto, aby bolo cez celý rok veľa dreva rúbať, plužné železo, aby bolo vraj čo orať, a reťaz, aby sa gazdovstvo držalo naďalej pohromade ako reťaz.

Rodina zostávala na Štedrý večer dlho hore. Dlho sa besedovalo. Čakalo sa na polnočnú omšu. Mladí sa porozchádzali, šli k susedom alebo príbuzným a známym, alebo sa zišla spoločnosť mladých ľudí doma, u nás. Vtedy bolo poriadne veselo. Žartovalo sa, hrali sa v karty, kým nezvonili na polnočnú. Starší podriemkávali sediačky, dávnejšie si políhali na slamu na podlahu, ale sa nezobliekali, lebo veď aj tak sa bolo treba za chvíľu pohrať do kostola. Na polnočnú šli z domu takmer všetci. Doma zostávali len malé deti a celkom starí ľudia, ale len preto, aby nezostal dom celkom prázdny. Do kostola sa šlo zavčasu, aby sa ušlo každému miesto, lebo na polnočnú chodievalo do kostola *všetko, čo malo nohy*. Cesta na polnočnú bola veselá. Mládež šantila. Starí boli tiež veselí a hluční. Aj v kostole bolo ináč ako inokedy. Skrúšená nálada akoby ustúpila veselosti, celý kostol znel veselým spevom vianočných piesní. Tesne pred započatím omše prišli do kostola *ješličkare* (betlehemci) a postavili sa celkom vpredu po stranách oltára. Stáli tam do konca omše a po odchode kňaza od oltára niekedy spievali vianočnú pieseň.

Na jasličkárov boli zvedaví predovšetkým chlapci. Obdivovali ich, akí sú parádni a šikovní. Jasličkármí bývali za môjho detstva mládenci (okolo 20-roční). Boli veľmi dobre maskovaní. Chlapci ich ťažko rozpoznali na prvý raz. Videli ich potom viac ráz, lebo jasličkári chodili cez sviatky na každú pobožnosť v kostole. Len po pobožnosti chodili predvádzať nacvičené hry. Ich prvou povinnosťou bolo ukázať svoje umenie na fare, potom u organistu, u richtára a iných vážených osobností v dedine. Všade boli dobre odmenení. Hry predviedli aj v krčmách, kde každý musel zaplatiť. Za peniaze mohli hry vidieť aj deti, čo do krčmy inokedy nesmeli. Chlapci, ktorí nemali potrebný peniaz, usilovali sa dostať aspoň blízko obloka, aby mohli potom nakukovať dnu. Jasličkári chodili potom so svojím umením do domov, kde ich volali. Za nimi šla, prirodzene, hĺba detí, najmä chlapcov, ktorí sa už s jasličkármí skamarátili a nebáli sa už ani nemotorného škaredého *Starého* a dobiedzali doň.

Chlapci bývali vždy zvedaví a veľa hovorili tajne o tých mládencoch, ktorí prichádzali na polnočnú so stolčekom, aby videli všetky bosorky z dediny. Tento *stolek, stolček*, čiže stoličku robil smelý mládenec *od Lucie do Viliže*, teda od 13. decembra, a to tak, že počínajúc dňom sv. Lucie urobili na tejto stoličke každý deň nejakú časť. Musel to, pravda, robiť tajne. S touto stoličkou mal mládenec prísť do kostola na polnočnú a sadnúť si na ňu tak, aby bol chrbkom k oltáru. Na pozdvihovanie mal zobrať zrkadielko a pozrieť doň. V zrkadielku uvidel vraj všetky bosorky z dediny, ktoré ináč bývali *utajené*. Do kostola si mal vraj zobrať aj vrecúško s makom. Po skončení omše musel sa ponáhľať prvý z kostola, lebo bosorky sa ho snažili dohoniť a roztrhať. Keď vraj boli príliš blízko, bolo mu treba sypať po troche maku, lebo bosorky mohli za ním iba vtedy, keď pozbierali všetky zrnká maku.

Bosorky v kostole na polnočnej mohol vidieť aj ten, kto vbíjal klinec do zárubne dverí od Lucie do Štedrého dňa každý deň potroške. Mal to tiež robiť tajne. Nesmel

o tom nikomu rozprávať. Tajnosť však nikdy nezostala tajnosťou a mládenci i chlapci si potom rozprávali, ktorý z mládencov to robil. Nie o jednom sa rozprávalo, že ho v tom čase, t. j. od Lucie do Štedrého dňa, zastavila istá žena (dakedy prezradili jej meno) a napomínala ho, aby nepokračoval v práci, ktorú začal, a presne opakovali, čo vravela, napr. *Prestaň, čo si začal*. Dotyčná žena bola zrejme jedna z bosoriek v dedine.

Všelijaké čary, bosoráctva, povery začínali už dňom Lucie, ba vlastne už počiatkom Adventu alebo presnejšie dňom sv. Ondreja. V tento deň večer zvykla mládež liať olovo. Kúsok olova roztopili v nádobe a liali do vody v umyvadle alebo v mise alebo aj do jamky vyrezanej v repe. Z tvaru opäť stuhnutého olova usudzovali na budúcnosť, zamestanie, ženícha atď. Tento zvyk bol už za môjho detstva zriedkavý.

Donedávna sa udržal zvyk, že na Ondreja alebo v nasledujúcu nedeľu skupina dievčat, rovesníčok, robili *skladanku*. Každé dievča zo skupiny donieslo z domu veci potrebné k napečeniu koláčov: múku, cukor, vajíčka, maslo atď., ba dokonca aj drevo na oheň. Ďalej pozbierali určitý obnos peňazí a kúpili víno alebo pálenku a urobili si menšiu hostinu. Na hostinu pozývali i mládencov. Mládenci sa však o takýchto skupinkách už prv dozvedeli a prišli na hostinu, aj keď neboli pozvaní. Volili však takú skupinu dievčat, o ktorej vedeli, že jej nebudú nemilí. Podobnú *hostinu* robila i školopovinná mládež. Ta sa zmohla aspoň nato, že si pripravila (často za pomoci mamičiek) z cukru, maku, orechov makové a orechové cukríky.

Na deň sv. Mikuláša chodil večer *Mikulaj*. Mládenci zamaskovaní za čerta a biskupa alebo len za akéhosi strašiaka chodili *strašiť* deti, ale predovšetkým dievčence, ktoré sa poschádzali večer na priadky. V ten večer dievčence veľa nepriadli, lebo *Mikolajov* bolo niekoľko. Rovnako aj večer na Luciu chodila *strašic Luca*. Dievčence v bielej plachte s maskou alebo aj mládenci preoblečení za Luciu strašili deti alebo dievčence na priadkach. Takéto chodenie, ako *Mikulaj* alebo *Luca*, boli veľmi zábavné. Nesmeli však presahovať mieru zábavy a žartov. Stávalo sa, že Mikulaj alebo aj Luca dostala na chrbát, ak veľmi vydesila deti, ktoré boli v neskorých večerných hodinách aj tak ospalé.

Vyprávaniu o strašidlách, bosorkách a mátochách nebolo v adventné večery koncraja najmä na priadkach, kde boli dievčatá. Staršie ženy i mládenci, ktorí sa tam poschádzali, rozprávali náročky také hrôzostrašné historky, aby sa dievčatá báli ísť samy domov a nechali sa od nich domov doprevádzať. Priadky trvali dlho do noci. Každý večer sa skupina dievčat schádzala s kúdeľami v inom dome. Na priadkach bývalo hlučno a veselo. Za môjho detstva ešte bývali priadky. Postupom času pestovanie konopí a ľanu v dedine prestávalo, nebolo potom ani priadok. Už v 30-tych rokoch bolo pestovanie ľanu a konopí veľmi zriedkavé, ba možno povedať, že úplne vymizlo. V rokoch maďarskej okupácie pestovanie konopí a ľanu znovu ožilo, ale v menšej miere ako predtým. Po oslobodení kúdele, vretená, krosná a iné náradie zas putovalo na povaly alebo do kôlní. S miznutím priadok mizli aj vyprávania o strašidlách, bosorkách, ďalej mnohé povery a zvyky a ak sa aj uchovali naďalej, dostali novú náplň. Dnes už niet liatia olova na Ondreja. *Skladanky* sa ešte zachovali; nie sú však tak časté, ani tak zábavné, ale akosi moderné. *Mikulaj* sa tiež zmodernizoval. Zostalo z neho obdarovanie detí. Tento zvyk bol už za môjho detstva moderný. Pravda, svätý *Mikulaj* nevchodil do domu večer, ale v noci, keď sme my, deti, spali, a zvonku nám nakládol do topánok alebo čižiem cukríky, orechy, jablká, ak sme boli dobré. Keby sme neboli bývali dobré, boli by sme dostali surové zemiaky, cibuľu a pod. Najhlavnejšie však bolo, že topánky museli byť čisté a pekne vyleštené. Večer sme teda čistili topánky oveľa starostlivejšie ako inokedy. *Luca* tiež prestala strašiť. Vymizla viera v bosorky. Niet dôvodu pre robenie čarovných stoličiek, ani pre čarovné nabíjanie klinca do dverí. Jednako zostal deň sv. Lucie ešte magickým dňom aspoň pre starších ľudí. Od Lucie do Štedrého dňa je dvanásť dní, teda práve toľko, koľko je mesiacov v roku. Preto sa starostlivo pozoruje a zaznačuje

počasie v týchto dňoch, lebo vraj také bude počasie v jednotlivých mesiacoch nasledujúceho roku, aké je v dňoch od *Luci do Viliji*. Ďalej sa na Luciu podľa starodávneho zvyku dáva klíčiť obilie na tanierikoch, aby bolo na Štedrý deň a na vianočné sviatky už pekne zelené. Na tanieriky sa nasype tenká vrstva obilia a zaleje sa vodou. Tanieriky sa položia na okenný rám, aby malo obilie dost svetla. Obilie rýchlo vyklíči a rastie, ak sa zalieva vodou. V teplej izbe vyrastie do Štedrého dňa na niekoľko centimetrov a zostáva v izbe nielen cez vianočné sviatky, ale aj naďalej, kým je pekne zelené. Ak je príliš vysoké, obstrihuje sa na rovno.

Taktiež podľa starodávneho zvyku bolo treba jesť cesnak v predvečer Lucie. Vtedy sa pripravili k večeri hrianky s cesnakom. Okrem hrianok natrených cesnakom a maslom jedli sa aj kúsky cesnaku. Defom sa prikazoval jesť cesnak, lebo vraj *Luca* príde v noci *popahac ricku* a beda tomu, u koho zistí, že cesnak nejedol, potrestá ho. Dodnes sa na tento zvyk žartovne spomína a prirodzene, hrianky s cesnakom sa tradične jedia aj v ten večer. Zdá sa, že sa v minulosti požíval cesnak vo väčšej miere ako dnes. Nechýbal nikdy v domácej slanine, v údeninách a bez cesnaku sa nevarili nijaké lušteniny, ktoré sa jedávali oveľa častejšie ako dnes. Cesnak sa používal ako liek a pripisovalo sa mu aj čarovná moc. Svedectvom toho je, že k sviecam, ktoré sa svätili v kostole na Hromnice, priväzovala sa v kúsku plátna niekoľko hlávok cesnaku, pár kúskov tymiánu a kúsok kriedy. Tento cesnak, pravda, počas roka úplne vyschol. Aj keď bol úplne suchý, kladlo sa z neho na žeravé uhlie pri *okurovaňu* (okiadzaní) maštale. Spomenuté okiadzanie v maštali vykonalo sa nielen na Štedrý večer, na Luciu, ale aj inokedy, ak bol dobytok chorý, ak sa krava otelila, ak z *neznámej* príčiny stratila odrazu mlieko a pod. Do starého hrnca položili sa žeravé uhličky zo sporáka a trošku tymiánu (*boža mera*) a na to posvätené zelinky, bazičky svätené na Kvetnú nedeľu a prirodzene aj cesnak svätený na Hromnice. V tomto okiadzaní nevideli, pravda, nijaké bosoráctvo, záklínanie, ale práve naopak, odháňanie bosoriek a ochranu proti nim, lebo bosorky nemôžu do takto okadenej maštale a proti vôni svätených zelín, cesnaku a tymiánu nič nezmôžu. So zánikom individuálneho hospodarenia na dedine pominuli aj všelijaké ochranné opatrenia proti zlým duchom, bosorkám pomocou zeliniek, cesnaku, svätenej kriedy, vody, bazičiek a iných vetvičiek a či vecí svätených v niektoré kresťanské sviatky v roku,

FOLKLÓRNY MATERIÁL Z VÝCHODNÉHO SLOVENSKA

(Poznámka: Ukážky F' totej. Mala ja frajira, Šofere, šofere sú z folklórneho materiálu, ktorý autorka zozbierala v obci Terňa a Uzovský Šalgov. Celý materiál je uložený v Archívnom fonde SNS pod č 155/63-Z. Ďalšie ukážky sú z folklórneho materiálu tej istej autorky uložené v Archívnom fonde SNS pod č. 160/63-Z.)

F' totej Terňi f každom domku

1. F' totej Terňi f každom domku
varia ludze samohonku.
A žandari se čuduju,
zač gadžove mulatuju.
2. A mi taki pristroj mam!
harčok na mašinu dame.
Tri ras vođu prelejeme
a paľenku vipijeme.
3. Melasova a cukrova
dzevecdzešat percentova
a zo repi ľem pecdzešat
a z bandurkoch ľem šescdzešat.
4. Koštuj, Hančo, koštuj naša,
či to budze perša klasa.
Či ju varic po druhi ras,
či ňepřidze dajaki fras.
5. Paľenečka, samohonka,
co se krije fšadze vonky
Poza pľevi, poza humňe
a ten liter ľem fše pri mňe.

Mala ja frajira

14

1. Mala ja frajira tučneho jak diňa.
Spad mi do šafflika, zožrala ho sviňa.
Tri hvizdečki na ňebe, povedala ja tebe,
nechoď, Ďuri, do nas, bo ja ňe pre tebe.
Tri hvizdečki šviciľi, mi še dvoje ľubili,
kec hvizdečka zašla, ľubošč še rozešla.
2. Mala ja frajira, tučneho jak paľec,
zežrala ho mačka, misľela, že šmalec.
Tri hvizdečki ...
3. Mal som frajiročku pri bistrom jarečku,
vzala voda lavku, vzala i frajirku.
Tri hvizdečki ...
4. Ňebudzem, ňebudzem jak muj ocec robic,
za drevnim pluhom ta po poľu chodzic.
Tri hvizdečki ...

5. Sednem ši za traktor, ta budzem kerovac,
Po Šalgovskum poļu medze rozoravac.
Tri hvizdečki...
6. Šalgovske gadžove, ja vašeho frasa,
ñbudzem ja vecej chodzic vam odrabac.
Tri hvizdečki...
7. Čo medze zoreme, budzeme uš spolu.
Gadžo i čelėdñnik na drustevñim poļu.
Tri hvizdečki...
8. Vijdu nove stroje na drustevne poļa,
Pujdzeme mi na ne, frajirečka moja.
Tri hvizdečki...

Šofere, šofere, dze vaše motore

22

1. Šofere, šofere, dze vaše motore,
(: f Prešove v garažu i na štacijoñe :).
2. Šofer še opije a plano keruje,
(: na každej zakruce dzifče pomiluje :).
3. Šofer še opije, zavozñika bije,
(: po Prešofskej cesce dzifki rozrucuje :),
alebo (: Po Prešofskej cesce babi rozrucuje :).
4. Šofere, šofere, ñeznace kerovac,
(: voļaši bi sce isc babom gruļe škrobac :).
5. Šicke sce mi braca, šicke sce mi sestri,
(: zostala ja sama, šicke sce mi pošli :)
6. Cigañi, cigañi, čarna zem pod vami.
(: Šicke sce cigañi i ja medzi vami :).

Pred našimi vrati

21

1. Pred našimi vrati stojī kamiñ zlati
(: i ta nova komora :).
A f tej komorečki leži Jañik chori,
žimnej vodi pic žada, na oca še ohļada.
Ocec koli kreše, koli ñezañecha,
(: Janičkovi pic ñeda :).
2. Pred našimi vrati stoji kamiñ zlati
(: i ta nova komora :).
A ftej komorečki leži Jañik chori,
žimnej vodi pic žada, na maci še ohļada.
A mac piedzu predze. predzu ñezañecha,
(: Janičkovi pic ñeda :).
3. Pred našimi vrati stoji kamiñ zlati
(: i ta nova komora :).
A ŗ tej komorečki leži Jañik chori,
žimnej vodi pic žada, na brata še ohļada.
A brat drevo rube, drevo ñezañecha,
(: Janičkovi pic ñeda :).

51

4. Pred našimi vrati stoji kamiň zlati
(: i ta nova komora :).
A f tej komorečki leži Jaňik chori,
zimnej vodi pic žada, na sestru še ohlada.
Sestra šice šije, šice ňezaňecha,
(: Jaňičkovi pic ňeda :).
5. Pred našimi vrati stoji kamiň zlati
(: i ta nova komora :).
A f tej komorečki leži Jaňik chori,
zimnej vodi pic žada, na milú še ohlada.
Mila šati prala, šati zaňechala
(: Janičkovi pic dala :).
6. Milša mi je mila jak cela rodzina.
Jaki ocec taka mac, jaka sestra taki brat.

A večar v rozkaže

23

1. A večar v rozkaže sme dostali,
abi sme sa už do boja chistali.
Mi sme domu odkazali, s milime še rozlučili,
a tak sme si šablički brušili.
2. A jak prišla po pulnoci, višla jasna hviezdečka,
f tedi prišla do kasarňi ta moje frajirečka.
Stanula ku mej posceli, obidvoje zarmuceni,
Iem sme sebe par slovička uprimňe premluviŕi.
3. A jak prišlo druhe rano, prišol už sam kapitan.
Stavaj hore, mladi vojak, a chitro še obfikaj.
Mi sme fšetci postavili, koňički sme napajali,
a tak sme si svoj listoček do kupki poskladali.
4. A kec šidma uďerila, už tu major na koňi
ze šabličku vistavenu a ostro nam zaveŕi.
Mi koňički osedlali, všetke na ňich posedali,
a tak sme si za majorem cvalali.
5. Ked sme prešli paru mile, major znova zaveŕi:
Hura, chlapci, ňeprafel je pred nami.
Mi šabličku viťazili (vyťasili), ňeprateľa rozplašili,
a tak sme si na tej vojňe odichli.

(Vojenská. Spievali chlapci, ktorí sa vrátili z vojenčiny. Prvá svetová vojna.)

Americki tren

21

1. Americki tren robi každi dzeň,
keľo zašporuje, ta felo prepíje,
ta feli prepíje na tidzeň.
2. Mam kalap stari a potarhani,
kupim sebe novi, jak budze hotovi,
jak budze hotovi na pedu.
3. Šati mojo, šati, Iem sce same plati,
kupim sebe nove, jak budu hotove,
jak bude hotove na pedu.

Ňit najlepši jak babom u kraju

1. Ňit najlepši jak babom u kraju,
nič Ňerobia, lem še dohvaraju,
(: a muš robi, voch majŇe nocuje
a do kraju peŇazi šikuje :).
2. Šikuje on jak dobrej gazdiŇi,
bi kupela u kraju ošmini,
(:aŇe ona na ošmini Ňedba,
hej lem ona vŇe nove Ňati ma :).
3. Ňati, Ňati, rancovane buti,
a tak ona svojho muža lupi,
(: a ket hudak vof karčme zahraje,
ona perša si do šoru staŇe :).
4. Perša, perša jak dajaka dzifka,
tak s očami na parobkoch bliska,
(: ten budze muj, co ma hrube nohi
a na butoch cerkace ostrochi :).
5. A vi, dzeci, ice do susedi
Ňit tu na vas Ňijakej potrebi,
(: ice, ice, obnocujce sami,
bo tu pridu dzifki s paropkami :).
6. A jak dzeci rano postavali
a chtože nam ten frištik navari,
(: ja Ňehodna, bo me boŇi hlava,
viŇubena jak ta stara krava :).
7. Dzeci plaču, na oca volaju,
ach, tatičku, f tim dalekim kraju,
(: poce, poce, frištiček nam dace,
uvidzice, jaku ženu mace :)

Tri ročki minuli

1. (: Tri ročki minuli, na forti bula ja :),
(:jak so ce Ňevidzel, ženo moja mlada, ženo moja mlada :).
2. (: Či ja ci Ňe žena, či ja ci Ňe muž :),
(: že pri tebe novotni frajer bul, novotni frajer bul :).
3. (: Mam ja taku zbroju, co Ňejc raz vistrelim :),
(: zastrelim ce ženo s druhim na posceli, s druhim na posceli :)
4. (: Mam ja taku zbroju, co Ňejc raz vistrelim :),
(: Abo ci darujem tvuj život do šmerci, tvuj život do šmerci :).
5. (: Tvuj život do šmerci s tebu žic Ňebudzem :)
(: Ňem ja v Americe gavaliirom budzem, gavaliirom budzem :).
6. (: Gavaliirom budzem nad gavaliiromi :),
(: za ručki še vodzic s tima Angličkami, s tima Angličkami :).
7. (: Mojo drobne dzeci pri jarečku Ňedza :),
(: pri jarečku Ňedza, drobni pisek jedza, drobni pisek jedza :).
8. (: Drobni pisek jedza, zimnu vodu piju :),
(: pametaj, Ňuhajku, že ci Ňepohinu, že ci Ňepohinu :).
9. (: Šicko mi, preŇicko bistra voda vžala :),
(: Ňem mi moja žena na brišku zostala, na brišku zostala :).
10. (: Ocovi bačkori a mŇe stare sari :)
(: a mojej maceri čižmi s ostrohami, čižmi s ostrohami :).
(Americká, vysiavovalecká.)

MLÉČNÉ HOSPODAŘENÍ

(Poznámka: Uverejnená ukážka: *Mléčné hospodaření* je časťou materiálu získaného na základnom výskume pastierstva, ktorý organizuje Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV. Uvedený materiál je uložený pod názvom *Salašné mliečne hospodárenie vo Vitanovej (Orava) v Archívnom fonde SNS pod. č. 189/63-V.*)

Dojení. Za celé mléčné hospodaření odpovídá bača. On dělá sýr, kontroluje dojení. Mimo bači dojí ovce valasi, kterým se potom říká *dojčiar*. Když se honelník naučí dojit, i on příležitostně dojí. Dobrý *dojčiar* se pozná podle toho, kolik mléka nadojí a jak vydojí ovci. Ze začátku sezóny kontroluje dojení bača. Liší se sice odměny mezi honelníkem a *dojčiar*em, ale *dojčiar* dostávají stejně, i když dojí jeden hůř a druhý lépe. Ovce z jara dojí 2 deci až půl litru. Nejméně mléka dávají na podzim. V létě se ovce dojí třikrát za den. Ráno — v 5. hodin, v poledne — v 1. hodinu, večer — v 7. hodin. Prvnímu mléku po okocení ovce se říká *mlezivo*. *To si jahňa samo ocicú.* Bosorky mohly odebrat ovčím mléko. Proto bača ovce *kadil* posvěcenými bylinami a kropil svěcenou vodou — při prvním příchodu na salaš. Kdyby při počátečním míchání ovci přešla kolem s prázdnou nádobou, také by ztratily mléko. Měření dojivosti: Na jaře, po příchodu na salaš (3–4 dny po příchodu) tři zkušební gazdové s bačou měří dojivost ovci. Vyberou si pět ovci a vydojí je. Zkoušejí, jestli nadojí určenou míru nebo ne. Podle toho potom určí bačovi množství sýra, který je povinen dát majitelům na jednu ovci. Před dojením si pastýři natáhnou na sebe jiné kalhoty, umyjí si ruce. Teď si zpravidla berou gumovou obuv a starší kalhoty.

Ovce mají před dojením odpočívat. Nejlepe, když jsou ve stínu. Místo na dojení nebylo nijak zvlášť upraveno. Ve *strunge* jsou tři otvory. Jimi jdou ovce k dojení. U každého otvoru sedí *dojčiar*. Sedí na stoličce — *sedáku* nebo *seďačke*. Byly ze samostatného dřeva. Aby se na nich lépe sedělo, dávali si na ni podušku z ovčí kůže. Nad každou stoličkou byla střecha z plechu, aby, když prší, *dojčiar* nezmokli. Před dojením se všichni pomodlí. Sedí zády ke *strunge*. Honelník stojí v košáru a *naháňa* ovce *ku strunge*. *Dojčiar* chytne ovci nejprve za zadní nohy, přitáhne si ji k sobě, aby vemeno měla nad *gelatou* a začne dojit. Nejdříve *rozdája*, oběma rukama *stíska* vemeno od vrchu dolů, potom dojí a *doďája* tak, že zkouší, jestli v cickách nezůstalo ještě mléko. Potom ovci pustí. Při dojení musí pastýř dávat pozor, aby mu ovce neutekly. Nádobu, do které se dojí, má název *gelata* dřevěná. Dojení 250 ovci, které jsou na salaši, trvá přibližně jednu a půl hodiny.

Honelník k nahánění ovci na dojení má palici nebo bič (ten prý se ale na ovce používat nemá). Ani nesmí používat suchého prutu. Aby ovce šly *ku strunge*, křičí na ně: *Hore! Do košiar!* Po skončení dojení se bača a ostatní zase pomodlí. Nadojené mléko nesou v *gelatách* v ruce. V kolibe se leje mléko do *puterky*. Je to velká nádoba ze dřeva. Je přikryta plátnem — lněným, *lanovým* nebo teď i silonovým. Plátno je připevněno k *putere* dřevěnou obručí. Plátnu se říká *cietka*. Na ni se položí ještě *čečina* smrkové větvičky. A přes ně se leje mléko, aby vonělo a veškerá špína se tam zachytila. Práce, související s přípravou sýra, vykonává bača. A když není přítomen, jeho zástupce. Ostatní valaši se zpravidla dívají, aby se to také naučili. Po vylití mléka, ten, který má ten den službu, jde umýt *gelaty* do potoka. *Do svatého Jána sa nesmela putera po vrchu umývať. Nesmela sa z gelaty, keď sa umývali, vyliať voda znova do potoka, ale do vrška na trávnik. Do svatého Jána voda z nádob sa nesmela vylievat dolu vrškom.*

Mléko v *putere* se nechává stát asi půl hodiny. Potom se do ní vlévá *sirídlo*, *kľag*. (Dříve si bačové vyráběli sířidlo sami — ze žaludků telat. Ty se nejprve nechaly usu-

šit, potom se postříhaly a daly do vody. Podle mínění bačů bylo siridlo z teľacích žalúkov lepší.) Ještě předtím, než se vleje do putěry siridlo, podloží se, aby byla nahnetě. A sice podkládá se *cápkom*. Mléko se potom nechává zase půl hodiny stát. Že je dobře *zrazené*, pozná bača podle zelenavé tekutiny, která vystoupí na povrchu. Potom se *zrazené* mléko *rozbije habarnikom* a *zamieša*. Mléko se rozbíjí proto, aby nebylo *plané*. A teď teprve bača *zbiera syr do kopy*, a to takovým způsobem: sedne si na stoličku, putěru sevře mezi koleny a pomalu pozorně, oběma rukama *stíska* sýr do *hrudarky*, *dáva dohromady*. Sýr se sbírá najednou, říká se mu potom *hruda*. *Hrudarka* je čtvercová plachta nejlépe ze lněného (*lanového*) plátna, nyní bývá i ze silonu. *Hrudarka* se pere třikrát denně.

Když je sýr vybrán, zavěšuje se plachta s ním na hřebík, pod ní se dává *gelata*, aby měla do čeho kapat *srvátka*. Sýr se nechává v plachtě, nedává se sušit, protože bača jej hned rozprodá, nebo dá majitelům, kteří si přijdou pro svůj díl. Až když mu zůstane, dělá z něj *oštiepky*. Sýru, který je v jedné plachtě, se říká *hruda*. Podišiar je police, která je umístěná proti vchodu do koliby. Je po celé délce stěny. Ukládá se na ní nejen sýr, ale i jiné věci.

Výroba uzených sýrů. Zde na salaši se vyrábí *oštiepky*. Bača je nedělá pravidelně. Jen tehdy, když má dostatek sýra. Sýr na *oštiepky* se musí dát *parit*; do kotle se dá horká voda a do ní se dá sýr. Přitom se musí také *miagať*, aby byl jako guma. *Oštiepok* se tedy vyrábí z hrudového sýru. Na jeden *oštiepok* se dává plný čerpák hrudového sýru, asi 1 kg. Když je sýr *vyparený ako guma*, rozděluje se do *oštiepkov*, t. j. dává se do dřevěných forem a konce se vytahují rukama. Potom se dávají *oštiepky* na 48 hodin do slané vody a dále se nechávají udit, *dávajú sa do dymu*. Bača má řemínky, kterými uváže každý *oštiepok* na palici pod střechou. Tam se nechají *oštiepky* udit 48 hodin. Mimo dřevěných objímek má bača i jiné formy, *jelenčeky*, *kamziky*, *kohútiky*, *srdcia*.

Žinčica: Po vybrání hrudky sýru zůstane v putěře tekutina, která se vleje do kotle a nechá se vařit na *vaterníku*. Tak dlouho se vaří, až se na povrchu objevují bílé bubliny. Bača zvrchu ji varechou vybere a dává do putěry (ta je menší než putěra na mléko). Potom se tekutina přelévá varechou, aby zchladla a *roztrepala sa*. Zbytek, který zůstává v kotli, se dává na krmení prasatům, psům, telatům. Říká se jí *psiarka*. Žinčice — vrchní vrstva — se nazývá *hurda*. Sladká žinčica je hned po vaření. Po dni je *kyslá*. Za kvalitní žinčici se zde považuje dobře *roztrepaná žinčica*. I nemocní na tuberkulózu pijí teplou žinčici a naparují se nad ní. Sladká a kyselá žinčice se pije, podřadná — *psiarka* — se dává na krmení. Ze žinčice se dělá i máslo, ale velmi málo. Spíše se dělá místo toho sýr.

Brynza se nevyrábí na salaši, jenom doma. Sýr se pomele, přidá se do něho cibule a sůl. Potom se *natláča* do nádoby, nejlépe dřevěné. Jsou to *súdky*. Aby se nekazila, je dobre *súdok postaviť hore dnom a zaliat maslom*. Tak *vydrží i dva roky*.

Majitelé ovcí si chodili pro sýr, jak jim bača sám řekl nebo vzkázal. Množství odebraného sýra si bača značí do sešitu. Sýr se váží na *minciери* (ruční váha). Na dopravu žinčice se používá nádoba *obvoňka*, vozili ji na voze. Hrudový sýr sloužil jak na prodej, tak i k vlastní potřebě. Dával se do buchet, halušek, švábky. Dříve *bačovia* chodili po domech a prodávali sýr. Dostávali za něj pálenku, maso, peníze. Nemocní na TBC chodili dříve na salaš na žinčici a *parili sa nad ňou*. Bača o významu ovcí řekl: *Všetko je dobré, ale syr z oviec najlepší*.

ZPRÁVY NSČ A SNS

SEZNAM PRISPEVKU O ZPŮSOBU ŽIVOTA A KULTUŘE ČESKÉHO LIDU ZASLANÝCH DOPISOVATELI NSČ

Kromě odpovědí na dotazníky rozesílané Národopisnou společností, posílají nám naši dopisovatelé ucelená pojednání o různých stránkách způsobu života a kultury českého lidu v minulosti i současnosti. Pokud nám místo dovolovalo, otiskovali jsme některá tato pojednání ve Věstníku a budeme je v něm otiskovat i nadále. Protože ovšem rozsah Věstníku je značně omezen, od roku 1958 se v archivu Národopisné společnosti nashromáždilo značné množství materiálu, dopisovateli zasláno. Jelikož se jedná o velmi cenný pramen k poznání způsobu života a kultury českého lidu, otiskujeme pro informaci národopisců a národopisných pracovníků seznam všech příspěvků, došlých od r. 1958, které pro nedostatek místa nemohly být dosud uveřejněny ve Věstníku. Příspěvky označené NSČ se dosud nacházejí v sekretariátě Národopisné společnosti, příspěvky označené ÚEF ČSAV jsou uloženy v archivním fondu NSČ v Archivu ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Lazarská 8, Praha 2, kde jsou k dispozici všem zájemcům. Další došlé národopisné materiály a pojednání, které velmi vřele vítáme jako velmi cenný a mnohdy ojedinělý pramen k poznání způsobu života a kultury našeho lidu, budeme podle možnosti otiskovat v našem Věstníku, ve kterém budeme pro potřeby všech národopisných pracovníků pravidelně i publikovat seznamy všech došlých příspěvků tohoto druhu. *Redakce*

Bartoň Jos., Žďárky:

- Jak došlo k založení osady Mokřiny na Náchodsku koncem 18. století — 3 str.
- opis — NSČ

Bém Jan, Tršice:

- O zaniklých a zanikajících řemeslech — 6 str. — NSČ
- Dějiny městečka Tršic — 6 str. — NSČ

Benda Adolf, Hrdlořezy u Suchdola n/Luž.:

- Příspěvky a zařízení obydlí v okolí Suchdola n/Luž. — 6 str — NSČ

Bělík Vratislav, Vladislav u Třebíče:

- Škrobínky — 5 str. — NSČ
- Děkování — společenská hra o dračkách na Třebíčsku — 7 str. — NSČ
- 5 textů lidových písní z Třebíčska — NSČ
- Co přicházelo se zimou — 5 str. — NSČ

Bělohávková Ema, Praha:

- Z lipenského kraje — těžba tuhy — 4 str. — NSČ

Bezděka J. V., Příbram:

- inventáře příbramských domácností ze 16. stol. — 3 str. — NSČ
- Jména kraviček na Příbramsku koncem 18. stol. — 2 str. — NSČ
- Smlouva starohuťského šichmistra r. 1826 — 1½ str. — NSČ
- Povinnosti a mzdy dobříšských kameníků r. 1804 — 2 str. — NSČ
- Jak si Dobříšští opatrovali zimní otop r. 1789 — 2 str. — NSČ
- Jak potrestán podvodný hajný r. 1781 — str. 2 — NSČ

Bílek Ant., Trhový Štěpánov:

- Získávání a zpracování vlny — NSČ

Blahůtka Frant., Násedlovice:

- Výroba kolomazi v Rašovicích u Slavkova — 2 str. — NSČ

Brodský Jos., Troskovice:

— Rohože, pletené kolébky, spožirny — 2 str. — NSČ

Broukal Václ., Žarošice:

— Otloukání píšťaliček — 2 str. NSČ

— Opis cirkuláře kraj. úřadu z r. 1849 — 2 str. — NSČ

— Zapomenutá lidová umění — kolářství — 5 str. — 5 kreseb, doplněk 1½ str. — NSČ

Bruna Jos., Klenovice na Hané:

— Výpis z kroniky obce Klenovice — 2½ str. — NSČ

Cedidla Jos., Seninka:

— O pálení domácí valašské slivovice — 3 str., 1 fotogr. — NSČ

Čapek Jos., Dolní Krupá:

— Názvy truhlářského nářadí — 2 str., 4 kresby — NSČ

— Druhy a rozdělení dřeva — 1 str. — NSČ

Čarková Jiřina, Praha:

— Pověry, dětské říkánky, recepty jídel z Heřmaně u Písku — dodatek — 16 str. — NSČ

Čejka Jos., Přeštovice:

— Vorařství na Otavě — 8 str. — NSČ

Čerych Frant., Hořice:

— Něco z historie výroby hraček v Hořicích v Podkrkonoší — 6 str. — NSČ

Davidová Eva, Praha:

— K otázce současného stavu lid. rukodělné výroby v okrese turnovském — 23 str., negat. — ÚEF ČSAV

Doleček Jos., Klášterec n/Orl.:

— O tkalcovství v Orlických horách — 3 str. — NSČ

— Jak se v Orlických horách bydlelo a jedlo koncem 19. stol. — 2 str. — NSČ

Doležálek Jos., Skuteč:

— Poslední pálení kolomazu na Skutečsku — 4 str., fotogr., 1 kresba — NSČ

Dubový Karel, Troubelice-Lazce:

— Poslední prástky na Hané — NSČ

Dyntar Jos., Ohnišov:

— O tkalcích — 2 str. — NSČ

Fojtů Jos., Valaš. Klobouky:

— Auf, auf, bude se ličit — 4 str. — NSČ

— Jak ptáčníci chytávali na Kloboucku kvičele — NSČ

— Ptáčníci na Valašsku — NSČ

— Mlatci (v nářečí) — NSČ

— O tetce Krchňákovéj — NSČ

Frömel Vilém, Ivančice:

— O palandách — NSČ

— Vzpomínky na loutkářskou rodinu Kopeckých — NSČ

Hanzelka E., Kopřivnice:

— Průvodce lašským muzeem v Kopřivnici — 4 str. — NSČ

Hanzelka E. — Šmíra:

— Pálení dřevěného uhlí na Frýdlantsku — NSČ

Havlíček Bedřich, Český Těšín:

— Nejstarší známé lidové vyšívaní na Valašsko-Kloboucku — 4 str. — NSČ

— Jak se oblékali na štitěnské farnosti (Valašsko-Kloboucko) — 2 str. — NSČ

Herman Jindř., Bartošovice n O. h.:

— Ruční výroba dřevěných hrábí — NSČ

Heroldová, Č. Budějovice:

— Recepty na staročeská jídla z již. Čech — 1 str. — NSČ

Holub Jos., Sušice p. Prachovice:

— Výbavy pro nevěsty — 1 str. — NSČ

— Obec Sušice u Prachovic — 2 str. — NSČ

Horáková Julie, Č. Budějovice:

— Staročeské snídaně a obědy — 2 str. — NSČ

Hořká Ludmila, Dvořisko u Hlučína:

— Koše — Strašidla — 6 str. — NSČ

— Strava lidu — 1 str. — NSČ

Hospodářská Ant., Č. Budějovice:

— Održky — 1½ str. — NSČ

— Kobyla s ohnivejma zubama (strašidlo kraje) — 2 str. — NSČ

— O hrnčírích v Ledenicích — 3 str. — NSČ

— Jak a čím si venkovské děti hrály ještě na začátku tohoto století — 2 str. — NSČ

— Odívání pokrojové — 5 str. — NSČ

— Ještě ke kroji doudebskému s černým šátkem — 1 str. — NSČ

Hospodářská — Smolík, Radostice:

— Pověst o utopené svatbě — 2 str. — NSČ

Hospodářská Ant., Č. Budějovice:

— Rozdíly v nářečí. Rytmus mláčení. Povídačky ke hrám — 2 str. — NSČ

— Jak se chlapci u nás bavili — 4 str. — NSČ

Hrdý Rud., Slavhostice:

— Opis inventáře domku v Slavhosticích 1811 — NSČ

Hůlková Klára, Jarošov n/Než.:

— Schránka na homolky — 1 str. — NSČ

Huml Jos., Cheznovice:

— O výrobě cvočků v Cheznovicích -- opis — 4 str. — NSČ

Hyhlík Vlad., Praha:

— Zpracování národopisných fotografických snímků — 1½ str. — NSČ

Chalabala Frant., Ždánice:

— Staré Ždánisko — 3 str., 29 fotogr. obrazů St. Ždániska — NSČ

— Staré Ždánisko — 1 půdorys venkov. malozeměděl. domku z konce 19. stol. — NSČ

— 1 fotogr. obr. světlice, 1 kuchyně, zařízení kol r. 1900 — NSČ

— Staré Ždánisko — 2 fotogr. obrazů selských jizeb — NSČ

— Staré Ždánisko — 6 kreseb stodol — NSČ

— Staré Ždánisko — 1 kresba kování vrat — NSČ

— Staré Ždánisko — 5 kreseb papučí, bot, kamaší — NSČ

— 1 fotogr. tanečního páru v dambořském kroji — NSČ

— 28 fotogr. obrazů Ždánic a okolí — NSČ

— Poslední barvíři látek ve Ždánicích — 2 str. — NSČ

— Ždánisko, kroje sváteční i všední, mužské, ženské, dětské — 10 str., 1 fotogr. — NSČ

Jakší Marie, Prachatice:

— Trochu z minulosti života lidu v Bavorově — 29 str. — NSČ

— Dětské hry z posledních let 19. stol. a začátku 20. stol. v Bavorově — 10 str. — NSČ

Janáček Karel, Sobiňov:

- Tkalcovství v Sobiňově a okolí — 3 str. — NSČ
- „Haltíři“ — 1 str. — NSČ
- Mláčení obilí v Sobiňově a okolí — 2 str. — NSČ
- Železářny na Starém Ransku — 3 str. — NSČ
- Historická črta z Chotěbořska — 3 str. — NSČ
- Ze vzpomínek Fr. Kárníka z Počátek u Chotěboře — 3 str. — NSČ
- Karník F.: Ze vzpomínek vojáka první světové války — 4 str. — NSČ
- Popis tkalcovského stavu a práce tkalce v Sobiňově — 1 str. — NSČ
- O měření řetězem (výpis ze školní pamětní knihy v Studenci u Chotěboře) — NSČ
- Chodby a skryše — 2½ str. — NSČ
- Pálení čarodějnic — 1 str. — NSČ
- Vyprávění K. Dočekala z Údav, Chotěbořsko — 4 str. — NSČ

Janáček Karel, Sobiňov:

- Pověry a říkadla — 2 str. — NSČ
- Výpis protokolu o užívání pozemků — 2 str. — NSČ
- Opis z Artikulí tkalcovského stavu ve Vojnově Městci z r. 1656 — 12 str. — NSČ
- 5 opisů z pamětní knihy F. Půži, Horní Studenec:
 - a) Prodej mlýna J. M. panu Jindř. Kustoši — NSČ
 - b) Mikoláš Klaba, koupě gruntu r. 1626 — NSČ
 - c) Kostelík sv. Vavřince na Ostrově — 4 str. — NSČ
 - d) Sopoty — 16 str. — NSČ
 - e) Výtah z příznávací knihy katastru josefského — 2 str. — NSČ
- Opis žádosti ONV, Havlíčkův Brod — 3 str. — NSČ
- Markoušovice u Trutnova a okolí — 8 str. — NSČ
- Vzpomínky na tragické události 5. května 1945 — 27 str. — NSČ
- Kronika obce Sobiňova — 50 str. — NSČ
- Železářství v Hutí — Nová Ves — 5 str. — NSČ
- Různé rozříkávačky při hře dětí v Sobiňově před 30 i více lety — 1 str. — NSČ

Jančář Josef, Uherské Hradiště:

- Ukládání obilí — 1 str., 5 fotogr. — NSČ
- Orebné náradí — 1 str., 2 fotogr. — NSČ
- Drugání a vázání rukavic na desce — ½ str., 1 fotogr., 1 kresba — NSČ
- 3 typy cepů, 1 kresba — NSČ

Jandová Frant., Horní Němčany:

- O lidové písni z okolí Maršova — NSČ

Jandová Frant., Vysoké n/Jiz.:

- Chodící Betlém J. Metelky, Sklenařice — NSČ
- Zdobení hrobů o Dušičkách na Vysocku — NSČ
- Popis točícího se vánočního stromku z Vysocka — NSČ
- Vysocké bačky a bačkoráři — 4 str. — NSČ

Javořík Frant., Štípa:

- Výroba papučí — 1 str. — NSČ

Jindrák Karel, Nadějkov:

- Život, obydlí, oblečení v již. Čechách — 6 str. — NSČ
- Jak to u nás chodívalo — 16 str. — NSČ

Jirásek Frant., Praha:

- Kroj, strava, nářečí v Bílém Újezdě — 7 str., 3 fotogr., 1 kresba — NSČ

Kalandra Ot., Planá u Mariánských Lázní:

- Pálení ohně — NSČ
- Nadílka na Štědrý den — NSČ
- Jak chodil Mikuláš — NSČ

Kamenický Frant., Chvojenec:

- Kronika na „oplotni“ — 2 str. — NSČ

Khun Jos., Čistá u Horek:

- Len a jeho zpracování kdysi — 3 str. — NSČ
- Pálení ohňů — 1 str. — NSČ
- Seznam památných staveb v obci Čisté u Horek — NSČ
- Domáci tkalcovina — 3 str. — NSČ
- Zpívání na smrtelnou neděli — NSČ
- 2 vánoční koledy z Čisté — NSČ
- Z mých pamětí o podomním obchodě — 3 str. — NSČ
- Písň děda J. Khuna. 1 pověst z Čisté — 3 str. — NSČ

Kolman Karel, Trhový Štěpánov:

- Dětské sedačky a chodáčky — 1 kresba — NSČ
- Vázání rohože — Pouť do Příbrami — NSČ
- Pověry v Trhovém Štěpánově — 4¹/₂ str. — NSČ

Korb Frant., Kynšperk n/Oh.:

- Hrázděná stavba v Kynšperku n/Oh. — 2 str. — NSČ
- Schéma trámů v chodbě k hrázděné stavbě — 1 str., 3 fotogr. — NSČ

Korb Frant., Kynšperk n/Oh.:

- Starobylý dům čp. 336 v Kynšperku n/Oh. — 2 str., 3 kresby, 2 fotogr. — NSČ

Korejš Jos., Javornice u Rychnova n/Kn.:

- Jak se žilo v Betlémě — Javornice — 5 str. — NSČ
- Životopis J. Korejse, lidov. malíře v Javornici — 2 str. — NSČ
- Javornice — 7 kreseb stavení a hospodář. náradí — NSČ
- Javornice — 6 kreseb starého bytového zařízení — NSČ
- Javornice — 5 kreseb věšáků, dřeváků, stoličky, stolu, kuchyně, sukně se živůtkem — NSČ
- 5 kreseb kolébky, truhly, kroje — NSČ
- Jak se dělají došky — 2 str. — NSČ
- Pošívání střech došky — 1 str. — NSČ
- 6 kreseb dělání došků s textem — NSČ

Koreš Jan, Vacov:

- Národopisné příspěvky 1 sešit 40 str. — NSČ
- Zařízení a využití obydlí — 11 str.
- Dřeváky — 5¹/₂ str.
- Mejšle — 3 str.
- Stůl, stolice, stolička — 5 str.
- Oblek, prádlo, pieny, šátky, plědy, fěrtochy, fěrtušky — 7 str.
- Muziky — 3 str.
- Příhoda strejdy Terezky (o duchách) — 2 str.
- Národopisné příspěvky — 1 sešit 39 str. — NSČ
- Zaniklá neb zanikající řemesla na Vacovsku — Uhlíři — 5¹/₂ str.
- Flusárnici — 2¹/₂ str.
- Šindeláři — 2 str.
- Mejšlaři — 2¹/₂ str.
- Výrobci dřeváků — 4¹/₂ str.
- Kolovrátníci — 3¹/₂ str.
- Loubkaři — 2 str.

- Pumpaři (dřevěné pumpy) — 4 str.
- Truhláři — 3 $\frac{1}{2}$ str.
- Národopisné příspěvky — 1 sešit 56 str. — NSČ
- Podlesí — 2 str.
- Zemědělské nářadí, náčiní a nádoby — 10 str.
- Hračky a jiné zboží — 3 str.
- Doškáři — 3 $\frac{1}{2}$ str.
- Přadleny, tkalci, barvíři, pláteníci a valcháři — 8 str.
- Cihláři, vápeníci, kameníci — 3 $\frac{1}{2}$ str.
- Ptáčníci — 4 str.
- Řezáči či myškáři — 1 str.
- Hokyně, hokynáři, husáci — 3 str.
- Pohodní — 1 str.
- Různé nářadí, náčiní — 4 str.
- Starosvati, dohazovači, tlampači — 1 str.
- Modliči, předříkávačky, předříkavači — 2 str.
- Houby a lesní plodiny — 2 str.
- Kořenářky — 1 str.
- Šamoňáci (řezníci) — 2 str.
- Řezání trámů, prken, fošen — dodatky — 2 str.
- Uhlíři, flusaři — doplňky — 1 str.
- Podlešáci (život na Vacovsku) — 2 sešity str. 59 a 68 — NSČ
- Zvyky a zlozvyky při narození nemluvňat — NSČ
- Svačinové v Dobrši — NSČ

Korhoň Jos., Drahanovice:

- Ze vzpomínek R. Turka — Čižba — NSČ

Kovařík Frant., Vizovice:

- Palandy na Valašsku — NSČ

Krejčová Frant., Chlum:

- Milíře ve zbirožských lesích — 3 str. — NSČ

Krejčová Frant., Chlum:

- Hromadné sušení švestek v záp. Čechách — NSČ

Krhoun Frant., Čižová:

- Jak se konaly svatby v Záboří — opis 14 str. — NSČ

Kříž Vladimír, Bystřice n/Pernšt.:

- Po stopách zaniklých řemesel v Bystřici n/Pernšt. — 10 str. — NSČ
- Soustružnictví v Bystřici n/Pernšt. — 4 str. — NSČ
- Hrnčířství v Bystřici n/Pernšt. — 5 $\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Perleťářství v Bystřici n/Pernšt. — 4 $\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Lidová ruční výroba na Bystřicku — slaměné zboží — 2 str., 1 barev. kresba — NSČ

Kubla Em., Staňkov:

- Dějiny Staňkovska — 12 str. — NSČ
- Kostel v Bukovci. Škola v Bukovci — 1 str. — NSČ
- Čečovice — 1 str. — NSČ
- Otevření železniční trati Plzeň—Brod n/Lesy — NSČ

Kubašta Ant., Třešť:

- Kroj obecného lidu r. 1800 — ženský kroj — 1 str. — NSČ

Kůs Rud., Sušice:

- Stará dřevěná chalupa na Stašsku — str. 3 — NSČ
- Zařízení domácnosti

- Výroba šindele na Stašsku — opis — 1 str. — NSČ
- Flusárny — opis — 1 str. — NSČ
- Domácký průmysl na Pošumaví — opis — 1 str. — NSČ

Lanštlák K. P., Praha:

- Čižba — 1 kresba — NSČ

Laun Ant., Lužná u Rakovníka:

- Výroba kolomazi v okolí Lužné — 2 str. — NSČ
- Lužná, historie a život lidu v ní — 6 str. — NSČ
- Kulturní život v Lužné — 2 str., 10 fotografií — NSČ
- Výsady udělené luženským rolníkům vrchností — 2 str. — NSČ

Löffelmann Karel, Krupka:

- Historická data o osadě Krupce — NSČ
- Ševcovský verpánek — 1 str. — NSČ
- Chodily vydělávat s kolovratem — Pošumaví — 4 str. — NSČ
- Slavení konce masopustu na Chodsku — 1 str. — NSČ

Macák Václav, Třimany:

- O třimanském vodníkovi — 2 str. — NSČ

Malá Marie, Ostrava:

- Strava na Frýdlantsku — 3 str. — NSČ

Malý Josef, Ostrava:

- Staré drevjanice ve frýdlantských Pasekách — 7 str. — NSČ
- Pěstování a zpracování lnu na Frýdlantsku před 80 lety — NSČ
- Církevní rok ve světle starých zvyků na Frýdlantsku — 22 str. — NSČ
- Frýdlantská přezvíska — 1 str. — NSČ
- Seznam slov frýdlantského nářečí — zapomenutých — 1 str. — NSČ

Malý J. — Návrat A:

- O zaměstnáních, která na Frýdlantsku zanikla — 3 str. — NSČ

Malý — Adamec:

- Sbírka frýdlantských nadávek v nářečí — 5 str. — NSČ

Malý — Šmíra:

- Ze života Frlančanův před 80 lety — 4 str. — NSČ
- Jak odbývali ve Frlantě Na lapaču za starých časův šindeláři a uhlaři bal — 6 str. — NSČ
- Valenta Burel — 6 str. — NSČ
- Hřebíkárnny ve Frýdlantě n/Ostr. a okolí — 3 str. — NSČ
- Pálení dřevn. uhlí ve Frýdlantě n/Ostr. — 2 str. — NSČ
- Zkazky ze života frýdlantských a ostravských hamerníků — 5 str. — NSČ

Mánková Marie, Trhový Štěpánov:

- O bývalých řemeslnících v Trh. Štěpánově — 8¹/₂ str. — NSČ

Mareček Frant., Sluhy:

- Kronika obce Sluh — 12 str. — NSČ

Marešová, Č. Budějovice:

- 2 recepty na místní jídla — NSČ

Martinů Jan, Slapy:

- Starý obyčej při svatbě — 2 str. — NSČ
- Slavnost stínání kohouta — 2 str. — NSČ
- Stínání krále — 2 str. — NSČ
- Stavění máje — 1/2 str. — NSČ
- Dovážná — 1/2 str. — NSČ

- Zařikávání nemocí -- 4 str. — NSČ
- Pomlázka -- 1 str. — NSČ
- Vynášení smrti — 1 str. — NSČ

Mařík Frant., Krchleby:

- O vystěhování Krchleb za okupace — 5 str. — NSČ

Matoušek Václav, Rožmitál p. Třemš.:

- Kraj třemšínských hvozdů — publikace — 16 str., 3 fotogr. — NSČ
- Okolí Rožmitálu p. Tř. — náčrt podle staré mapy — NSČ

Matula Jan, Hukvaldy:

- Výroba preclíků v Hukvaldech — 1/2 str. — NSČ

Mikoláš J. L., Skalice u Frýdku:

- Šindel a šindeláři v Pobežkydí na Frýdecku — 2 str. — NSČ
- Soupis ovocnického písemnictví slezského — 8 str. — NSČ
- Těšínští Čechové pomáhali zakládat Slezské muzeum v Těšíně r. 1898—1900 — 6 str. — NSČ

Milder Václav, Olomouc-Černovír:

- Paběrky o horáckém kroji na sev. Moravě — NSČ
- Obsah díla o obci Jedlí — 6 str. — NSČ
- Oděv v horské oblasti sev. Moravy — 4 str. — NSČ — opis
- Strava v horské oblasti sev. Moravy — 2 str. — NSČ — opis
- Další paběrky o stravování — 1 1/2 str. — NSČ — opis
- Zaměstnání a zemědělství — 3 1/2 str. — NSČ — oblast sev. Mor.
- „Dragar“ (trakař) — 1 str. — NSČ — oblast sev. Mor. — opis
- Slavnost kácení máje — 3 str. — NSČ — oblast sev. Mor. — opis
- Na sv. Mikuláše — 1 str. — NSČ — oblast sev. Mor. — opis
- „Máří“ (procesí) — 1 str. — NSČ — oblast sev. Mor. — opis
- Janoušovský drak — 1 str. — NSČ — lid. povídka — NSČ — oblast sev. Mor. — opis
- O ruční výrobě šindele v Jedlí — 1 1/2 str. — NSČ

Moravec Augustin, Čečovice:

- Jak starý Řežáb—Šefl v Čečovicích uměl zařikávat — 2 str. — NSČ

Müller Jaroslav, Oucmanice:

- Pazderna v Oucmanicích — 1 kresba, 1 půdorys — NSČ

Navrátil M., Kojetín:

- Lidoví lékaři. Kolomazníci. Pletené schrány. Jídla z řepy — 3 str. — NSČ

Novotný Jos., Nová Ves p. Kněžice:

- Plán stodoly — NSČ

Ogrodník Josef, Bojkovice:

- Zvěroklestiči — 24 str., 7 fotogr. — NSČ
- Výpis o počtech učitelů panství světlovského — 1 str. — NSČ
- Lidoví lékaři — 1/2 str. — NSČ
- Mudrování o J. A. Komenském — 2 str. — NSČ
- O rodišti J. A. Komenského — 3 str. — NSČ
- Čím a jak léčili jezuité na Hrozenkově a na Kopanicích — 29 str. — NSČ

Palička Frant., Slatiny p. Milčevce:

- Kovárna, kováři, kovařina (výpis z kroniky) — 8 str. — NSČ
- Vybavení nevěst nábytkem. Život v ratejnách — 3 str. — NSČ
- Naši lidoví muzikanti doma a v carském Rusku a věci kolem nich — 4 str. — NSČ

Páral Karel, Babice n/Svit.:

— Neovocné stromy ve vesnici — 1 str. NSČ

Pecháček Jan, Loukov:

— Způsob života našich předků v Loukově — 2 str. — NSČ

Pelán Ant., Pulkov:

— Módy z let 1880—1910 — NSČ

Petr Stan., inž., Černošice:

— Mláčení cepy na Hořicku — průpovídky — 2 str. — NSČ

Pilař Josef, Hlinsko:

— Kontrolor — Pytlák — Vyprávění mlynáře F. Homolky z Rataj — 3 str. — NSČ

— 11 textů lidov. písní — NSČ

— Popis stodoly z 60. let — 1½ str. — NSČ

— Popis špejchárku — 1½ str. — NSČ

— Počet a popis hospodářského náčiní — 1 str. — NSČ

Pospíšil Bohumil, Čáslav:

— Zpráva o používání kroje okresu čáslavského — výpis z kroniky obce Drobovice z r. 1888 — NSČ

Raindl Frant., Lišov:

— Černé kuchyně v Lišově — NSČ

Rydlo Stanislav, Šonov:

— Z historie obce Šonov, výpisky z archivu — 3 str. — NSČ

Rynešová, Č. Budějovice:

— Jak se žilo v Albrechticích před 50 lety — 3 str. — NSČ

Rysová Aloisie, Němčany:

— Ruční výroba cihel — 5 str. — NSČ

— Výroba nepálených cihel — 2 str. — NSČ

— Doškářství — 1½ str. — NSČ

— Domácí mletí — 3½ str. — NSČ

— Výroba ručně šité obuvi — 3 str. — NSČ

— Ruční stolařství — 6 str. — NSČ

— Bednářství — ½ str. — NSČ

— Pálení domácí slivovice — 1½ str. — NSČ

— Ruční krejčovství — 2 str. — NSČ

— Kolářství — 1 str. — NSČ

— Samouci — 1 str. — NSČ

Řízek Jos., Bílá Třemešná:

— Píseň tkalců — NSČ

— Lidové řezbářství v Bílé Třemešné v 19. stol. — 1 str. — NSČ

Slezák Václav, Dobrá Voda u Č. Budějovic:

— Preclikáři — 1 str. — NSČ

— Kudličkáři — ½ str. — NSČ

Sikora Josef, Bukovec:

— Výroba truby — 1 str. — NSČ

Slípková J., Kozlovice:

— Tři božské osoby — 1 str. — NSČ

— Povídačka o pokladu — 1 str. — NSČ

Smržová M., České Meziříčí:

— Recepty řepných jídel — NSČ

Snížková Růžena, Brandlín okr. Dačice:

- Krajová jídla nemasná — 2 str. — NSČ
- Louče — 1 str. — NSČ
- Výlov rybníka — 1/2 str. — NSČ

Sobotka Frant., Něžín:

- Zařikávání bouře a krupobití v Podbrdském kraji — 1 str. — NSČ

Soukal Jan, Žabčice:

- Dějiny obce Žabčic — 7 1/2 str. — NSČ — opis
- Staré kroje — 1/2 str. — NSČ — opis
- Dávné staré zvyky — 1 str. — NSČ — opis
- Dětské hry — 2 str. — NSČ — opis
- Malé hody v Žabčicích — 3 1/2 str. — NSČ — opis
- Slavení ostatků v Žabčicích — 2 1/2 str. — NSČ — opis
- Jídelní lístek našich předků — 1 str. — NSČ — opis
- Pohřby v Žabčicích — 1 1/2 str. — NSČ — opis
- Odvody v Žabčicích — 1 1/4 str. — NSČ — opis

Spáčil Antonín, Veselí na Mor.:

- Život a zaměstnání v zimě na Slovácku před 50 roky — 4 str. — NSČ

Svoboda Josef, Cekov:

- O čižbě — 3 1/2 str. — NSČ

Svobodová Alberta, Příbram:

- Studie o betlemářství na Příbramsku — 12 str. — NSČ
- Soupis zvyků starého Příbramska — 5 str. — NSČ
- Zaniklá a zanikající řemesla v Příbrami — 2 str. — NSČ
- Historie jedné peci a pekárny — 1 1/2 str. — NSČ

Svobodová Vlasta, Brno:

- Dolní Rožinka, obec, kraj — 13 str., 1 kresba — ÚEF ČSAV
- Stranecká Zhoř, obec, kraj, nábytek — 13 str., 4 kresby — ÚEF ČSAV
- Vlkov, obec, kraj, nábytek — 14 str. — ÚEF ČSAV

Sýkora Stanislav, Stará Voda u Chlumce n/Cidl.:

- Stavby z hlíny — 4 str. — NSČ
- Vzpomínky na mého dědečka — 1 str. — NSČ

Šašek Ota, Dobrovice p. Holešov:

- Dějiny obce Dobrotic — 3 1/2 str. — NSČ

Šebek Svatopluk, Poděbrady:

- První sraz sběratelů lidových písní a tanců z pražského kraje — 2 str. — NSČ

Široký Vojtěch, Kralovice:

- Z minulosti řemesla kolářského na Kralovicku, kresby — 9 str. — NSČ

Šmídová Josefa, Olešinky p. Zvole n. Peršt.:

- „Dělání“ oleje — NSČ

Štěpánek Ladislav, Praha:

- Česká lidová architektura ve vztahu k současnosti — 10 str. — NSČ — opis

Štumpfová V., Č. Budějovice:

- Třeboňské koblihy — staročeský recept z r. 1880 — 1 str. — NSČ

Tichánek Frant., Bozkov u Semil:

- Ukázky podkrkonošského nářečí na Semilsku — humorné příhody — 4 str. — NSČ
- Jak se u nás rybařilo — 5 str. — NSČ
- Brusičské historky ze starších dob — 1 str. — NSČ
- Když šlo sklo — 5 str. — NSČ — opis

Trochu historie o muzikantských rodech, o šumařích či světácích v Podkrkonoších — 2 str. — NSČ — opis

— O křesadlech a loučích — 1 str. — NSČ — opis

— O „Záklí“ a „Přimrazených“ (pověsti) — 1 str. — NSČ — opis

— O chytání ptactva v naší obci a okolí — 2½ str. — NSČ — opis

— Jak se žilo v našem Podkrkonoší v polovině minul. století — 4 str. — NSČ — opis

— O různé obživě a povoláních, která vznikla — 4½ str. — NSČ — opis

— Mládí před půl stoletím — 5 str. — NSČ — opis

Turek Rajmund, Drahanovice:

— Z oboru čižby a lovení ptáků — 20 str. — NSČ

Vaculík Frant., Kobylá n. Vid.:

— Historie obce Kobylé n. Vid. — 10 str. — NSČ

Vala Inocenc, Važany:

— Ze zajímavostí a pověr na dědině — 3 str. — NSČ

— O mûrách a hastrmanech — 3 str. — NSČ

— Jak tetička Hořavka vekládala o hastrmanech — 2 str. — NSČ

Vařeka Josef, Praha:

— Recenze materiálu Technického muzea v Praze, pobočka v Jablonci n/N., sklář. odd. — 5 str. — ÚEF ČSAV

— Koliby zv. „kram“ -- Karpaty — 23 str., 3 fotogr., 1 půdor. — ÚEF ČSAV

— Čižba v Podkrkonoší — fotogr. — 18 str. — ÚEF ČSAV

— Lidový dům v okr. Povážská Bystrica — 212 str., doplněk 34 str. fotogr. — ÚEF ČSAV

— Hospodářské stavby v okr. Pováž. Bystrica — 37 str. — ÚEF ČSAV

— Lidový lov ptáků v oblasti Krušných hor — fotogr. — ÚEF ČSAV

— Klátové úly v ČSR (Valašsko) — 9 str. — ÚEF ČSAV

Vašmucius Ant., Kralovice:

— Ze života na vsi — 14 str. — NSČ

— Truhla na obilí — 1 str. — NSČ

— Život na vsi (Kočiny u Kralovic) -- 10 str. — NSČ

— Pastýři — ½ str. — NSČ

— Výpisy z gruntovních knih ohl. truhlář. cechu r. 1622—1666 — 1 str. — NSČ

— Večery u hrnčíře — 20 str. — NSČ

— Ruční výroba bot, stříhy, míra, 1½ str. — NSČ

— Štědrá odměna obec. sluhy, výpis z r. 1877 — 2 str. — NSČ

— O truhlářích — 8 str. — NSČ

— Schema statku čp. 16 z Ondřejova ze 17. stol. — plát obytl. stavení — 2 str. — NSČ

Vašmucius Ant., Kralovice:

— Život na vsi Potvorově na Kralovicku po 30leté válce 1648—1813 — 15 str. — NSČ

— Ševci — kresby — 7½ str. — NSČ

— Soupis obyvatel města Manětína z r. 1718 — 2 str. — NSČ

— Dodatek k přísp. Truhláři — kresby — 3 str. — NSČ

— Trhy a jarmarky — 7½ str. — NSČ

— Pečení chleba — kresby — 3 str. — NSČ

— Vhodné dříví pro koláře — 1 str. — NSČ

— Stromořadí v Plasích — NSČ

Večerník Jaroslav, St. Ves p. Vysoké n/Jiz.:

— Palandy, sousky, lavice, košík pro nemluvňata — 2 str. — NSČ

Vermouzek Rud., Česká u Brna:

- O čižbě — 5 kreseb — 13 str. — NSČ

Voříšek Karel, Stržanov nyní Praha:

- Poslední missie — 1 str. — NSČ
- Stavění máje — NSČ
- Zvyky, pověry, pověsti — 51 str. — opis — NSČ

Zbořil Jan, Dambořice:

- Hody v Dambořicích — 15 str., 1 fotogr. — NSČ — opis
- Slaměné výrobky — $\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Vykládání slamou — $\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Rýsování kraslic — $2\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- J. Trumpeš, zemědělec — malíř — $\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Pletení z kukuřičného šustí — $\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Novější lidová výroba — umění — 1 str. — NSČ
- Naši muzikanti — 6 str. — NSČ

Zbořil Karel, Moravany:

- Jak žili na slovácké dědině okolo Kyjova — 20 str. — NSČ
- Sirotek (pohádka) — $2\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Kolikmáš (povídka) — $\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Hastrman (povídka) — $\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Doslov — 1 str. — NSČ
- Podhodenec (povídka) — $\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Ulehlíkuj pes (povídka) — 2 str. — NSČ
- Zdoženu, chytanu (povídka) — 1 str. — NSČ
- Cimburská paní (povídka) — $\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Stařeček a čerti (povídka) — 2 str. — NSČ
- Dobrý stařeček a zlá švakrová (povídka) — 2 str. — NSČ
- Raubčící (povídka) — 2 str. — NSČ
- Neznajek (povídka) — 3 str. — NSČ
- Dvě sestry (povídka) — 1 str. — NSČ
- Jak zbohatl (povídka) — 1 str. — NSČ
- Bílá husa (povídka) — $\frac{1}{2}$ str. — NSČ
- Dobrý hastrman (povídka) — 1 str. — NSČ
- Šelma (povídka) — 1 str. — NSČ
- Zázračný vozíček (povídka) — 1 str. — NSČ
- Vitáskůj strašidelný mlýn (povídka) — 1 str. — NSČ
- Prásky — 1 str. — NSČ
- Valach Pavel — 1 str. — NSČ
- Tři bratři (povídka) — $\frac{1}{2}$ str. — NSČ

Zuntová A., Č. Budějovice:

- Popis jídel na staročeské svatbě — NSČ
- Chléb (text, nářadí, pec) svatební koláče — NSČ

Žrout J., Trstěnice:

- Len, jeho zpracování, pazderna — 6 str. — NSČ
- Svatba vnorovská před 60 lety — 6 str. — NSČ
- O čižbě a lovení — 2 str. — NSČ

Práce, které byly zaslány Národopisné společnosti čs. k nahlédnutí a byly pak vyžádány autory zpět:

Broukal Václav, Žarošice:

- Knoflík v moravském národopisu — 4 str.

Chalabala Frant., Ždánice:

- Staříček Pěňčík
- Anita — pověst
- Co vyprávěla stará lípa

Javořík Frant., Štípa:

- Od neznáma do r. 1900 — 93 str.

Kouba Stanislav, Praha:

- Zvyky a obyčeje na Pacovsku
- Svatba na Pacovsku
- Mezi třemi vrchy

Krejčí Stanislav, Kopeček u Olomouce:

- Dolanské cechy — 23 str.

Kříž Vladimír, Bystřice n/Pernšt.:

- Barvířství — 13 str.
- Tkalcovství — 8 str.
- Pernikářství — 4 str.
- Provaznictví — 3 str.
- Mydlářství — 2 str.
- U mistrů bednářských — 12 str. a doplněk — 3 str.

Pomahač Jiří, Praha:

- „Na hrádkách“

Pospíšil Josef, Vojtěchov:

- „Na Hradské cestě“ — 5 str., 3 kresby

Soukal J. A., Žabčice:

- Svatební říkání — 23 str.
- 3 svazky písní
- Dějiny Žabčic — 129 str.
- Staré pověsti a zvyky — 9 str.
- Dětské hry a obyčeje — 7 str.
- Svatby — 4 str.
- Význační rodáci — 21 str.
- Poměry hospodářské a kulturní — 18 str.
- Obyvatelstvo — 14 str.

Spáčil Antonín, Veselí na Mor.:

- Velikonoce — Šlehačka — 4 str.
- Veselský jarmark — 3 str.
- Naši staří muzikanti — 2 str.
- 8 různých povídek — 14 str.

Tichánek Frant., Bozkov u Semil:

- O spisovateli P. J. Koublovi — 30 str.
- Dějiny divadelní a dramatické činnosti v Bozkově — 38 str.
- Bozkovské jeskyně — 5 str.
- Sebrané názvy z naší podkrkonošské mluvy v 18. stol.
- Masopustní outerek — 1½ str.
- Bozkovské dějinné a pomístní názvy — 45 str.
- Různé zajímavé historky — 18 str.

- Zvyky a obyčeje na Bozkovsku — 20 str.
- Dějinné zajímavosti — 38 str.
- K poudačkám — 3 str.
- O zajímavých figurkách naší obce — 2 str.
- 7 různých pověstí — 7 str.

Vašmucius Ant., Kralovice:

- Mlynáři — 5 str.
- Jak milostpán Metternich kšeftoval — 2 str.
- 800 let města Kralovic a život v nich — 28 str.

Voříšek Karel, Stržanov nyní Praha:

- Pověry, zvyky, pověsti — 160 str.

Seznam sestavila B. Danešová

PRÁCE SLOVENSKÝCH HUDOBNÝCH FOLKLORISTOV

L. Leng *Slovenský hudobný folklór*, strán 176. Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave 1961. Náklad 550 výtlačov. Vyšlo ofsetom. Cena výtlačku brož. Kčs 13,60.

A. Elscheková — O. Elschek *Úvod do štúdia slovenskej ľudovej hudby*, I. diel strán 61, II. diel strán 134, III. diel strán 62. Vydal Osvetový ústav v Bratislave 1962. Náklad 200 kusov. Vyšlo rotaprintom. Publikácia je nepredajná, cena nevedená.

Hoci posledné roky v slovenskej hudobnej folkloristike sa vyznačujú pozoruhodným zberateľským ruchom (najmä na Ústave hudobnej vedy SAV) ha dosiahli sa na tomto poli potešiteľné výsledky, predsa slovenská hudobná folkloristika trpí nedostatkom základných prác teoretického a metologického charakteru. Od vydania práce *Slovenská ľudová pieseň zo stanoviska hudobného* od J. Kresánka a kratších prác uverejnených v *Hudobnovedných štúdiách* odrážali sa výsledky hudobnofolkloristického bádania prevažne v systematickom dopĺňaní archívnych fondov a vo vydávaní piesňových zbierok obsahujúcich či už materiál nový alebo edíciu starších piesňových fondov (napr. Bartók). Preto treba kladne uvítať iniciatívu slovenských hudobných folkloristov L. Leng a manželov Elschekových, ktorí sa podujali nahradiť nedostatok teoretických a metodologických prác pripravením príručiek z oblasti hudobnej tvorby slovenského ľudu. Hoci príručky pri súčasnom nedostatku inej odbornej spisby spĺňajú funkciu dočasných vysokoškolských učebníc a najmä druhá z nich je predovšetkým zameraná na aktuálne potreby osvetovej činnosti, považujeme za osožné upozorniť na ne širší okruh záujemcov.

Prvou prácou z tejto série je monografia L. Leng *Slovenský hudobný folklór*. V jej úvode zdôrazňuje autor zámer, ktorý ho viedol k napísaniu pomôcky tohto druhu a podáva v ňom tiež stručný tematický prehľad častí podrobnejšie rozpracovaných v rámci jednotlivých kapitol. Všeobecná časť zahŕňa v sebe okruh základných pojmov a z nich vyplývajúcu problematiku. Vychádzajúc z historických poznatkov snaží sa autor o definíciu folklóru a z hľadiska dnešnej folkloristiky podáva ďalej vysvetlenie termínov primitívny a národný. Skúma folklór ako jav umelecký i nadvstavbový, vyhraňuje pojmy národ a trieda a z toho stanoviska rieši i prejavy ľudovej kultúry. Vytyčuje podstatné znaky ľudovej a individuálno-umeleckej tvorby a v rozsiahlejšej časti spracúva oblasť ľudovej hudobnej predstavivosti. Nadväzujúc na prácu *Slovenská ľudová pieseň zo stanoviska hudobného* od J. Kresánka uvádza podrobnejšie jej vývoj a činitele, ktoré ho podmieňovali a usmerňovali. V poslednej kapitole tejto časti sa venuje autor dejinám slovenskej hudobnej folkloristiky. Časť hudobno-štruktúralna sa zameriava na analýzu hudobno-folklórneho prejavu. Autor sa v nej zaoberá pojmami, ako: melódika, tonalita, forma, rytmus a metrika. Svoje vývody dopĺňa vhodným notovým materiálom. Prehľad o jednotlivých druhoch vokálneho a inštrumentálneho prejavu slovenského ľudu nachádzame v časti s názvom Interpretácia hudobnofolklórnych foriem. Pozoruhodne je stavaná kapitola Slovenské hudobné nárečia, hoci, ako uvádza i sám autor, pohľad, o ktorý sa usiluje, nebude celkom úplny a vyčerpávajúci. Vychádza z troch základných teritoriálne a hudobne folklórne vyhranených oblastí, jestvujúcich v slovenskej ľudovej hudbe: východoslovenské ľudové hudobné nárečia, nárečia pastierskej kultúry severného a stredného Slovenska a nárečia starej roľníckej kultúry južného a juhozápadného Slovenska. Svoje teoretické poznatky dokumentuje opäť notovými zápismi. V kapitole *Ľudová pieseň a hudba v školách* poukazuje autor na historickú závažnosť piesne v živote ľudu v minulosti, z čoho vyplýva i nutnosť zainteresovať ju čo v najväčšej

miere, najmä v súčasnej dobe do školskej hudobno-výchovnej práce. Obracia sa na učiteľov hudobnej výchovy a upozorňuje ich na niektoré pedagogické a didaktické problémy. V ďalšej kapitole popisuje autor podmienky, poslanie a sociálnu funkciu ľudového hudobného umenia v minulosti i prítomnosti. Záverom informatívne zaznamuje čitateľa so súčasnou situáciou vo výskume hudobného folklóru a v záujme dosiahnutia čo najlepších výsledkov uvádza základne požiadavky a postup práce skúmateľa.

Ďalšia práca s touto tematikou je *Úvod do štúdia slovenskej ľudovej hudby* od A. Elschekovej a O. Elscheka. Obsahuje tri zväzky. V prvom zväzku sa riešia niektoré všeobecno-úvodné otázky slovenského hudobného folklóru a podáva sa náčrt doterajších odborných záujmov o ľudovú hudobnú tvorbu na Slovensku. Prvá kapitola objasňuje termín folklór (slovesný, hudobný, tanečný a zložené folklórne prejavy) a niektoré základné problémy štúdia ľudových hudobných prejavov, napr. otázky sociálneho pôvodu a sociálnej funkcie hudby, osvetlenie pojmov primitívna a exotická, národná a kmeňová hudba a pod. Dotýka sa tiež definície ľudovej hudby. V tej súvislosti rieši problematiku sociálneho nositeľa ľudovej hudby, otázku autorstva, jej rozšírenia, variantov, ako aj problémy jej umeleckých a hudobno-štýlových hodnôt. Autorove vývody sú doplnené notovými a textovými ukážkami. Druhá kapitola, uvedená pod názvom *Vývin slovenskej hudobnej folkloristiky*, podáva dosiaľ azda najucelenejší prehľad o zapisovaní hudobných prejavov slovenského ľudu, ako aj spôsoby ich dokumentárneho spracovania a vydávania. Hoci ťažisko kapitoly spočíva najmä v chronologickom obraze edičnej činnosti na tomto úseku od začiatku 19. stor. po súčasnosť, autori poukazujú aj na staršie piesňové zápisy, ktoré sa sporadicky objavujú od polovice 16. stor. Úmerne k významu jednotlivých vydání sa hodnotia piesňové zbierky P. J. Šafárika a J. Kollára, teoretické vývody J. L. Bellu, zberateľská a edičná činnosť prvej Matice slovenskej, okolnosti vydania súborného diela *Slovenské spevy*, záujem neslovenských zberateľov a hudobných umelcov o slovenskú ľudovú pieseň (F. Bartoš, L. Janáček, J. Horák, K. Plicka, B. Bartók) a snaženie súčasných bádateľov na pôde SAV i mimo nej.

Druhý zväzok sa zameriava už na konkrétnu hudobnú analýzu, ktorá je prvým predpokladom pre akúkoľvek hudobno-folkloristickú prácu. V úvodnej kapitole poukazujú autori na účel hudobných rozborov folklórnych prejavov a oboznamujú čitateľa s ich metodikou. Podrobne sa zaoberajú hudobno-teoretickými pojmami, nevyhnutnými pre hudobnú analýzu (tonalita, tonina, tonála kostra, centrálny a finálny tón, melodika, rytmika, metrika, formová stavba), podčiarkujú závažnosť syntetickej analýzy a vytyčujú chronologický postup jej uskutočnenia v prax. Druhá kapitola s názvom *Štýlové vrstvy slovenskej ľudovej hudby* rozoberá pojem hudobný štýl a jeho vývoj. Okrem faktorov, ktoré podmieňujú vývoj štýlových vrstiev a ich dvoch vývinových period, autori seriózne rozpracovali a notovým materiálom dokumentovali hudobno-štýlové epochy, ktorými prešla slovenská ľudová hudba. Ide o kapitolu, ktorá svojou tematikou, náročnosťou a úplnosťou tvorí azda ťažisko tejto práce. O etnickom a hudobno-nárečovom rozvrstvení slovenskej ľudovej hudby pojednáva ďalšia kapitola. V jej úvodnej časti vychádzajú autori zo základného poznatku pri štúdiu hudobného folklóru, že štýlové hodnoty určitej národnej kultúry nie sú vždy etnicky čisté, ale ich časť je prebraná od niektorých susedných národov. Zisťujú jednak špecifické črty slovenského folklóru, jednak jeho spoločné črty s hudobným folklórom moravským, maďarským, poľským (Podhalie), tiež s hudobným folklórom Rusínov, Lemkov, Huculov a Ukrajincov. Súčasne upozorňujú na významných zahraničných odborníkov z úseku porovnávacieho štúdia tohoto predmetu. Napokon podávajú stručnú charakteristiku hudobných nárečí na Slovensku.

Tretí zväzok sa zapodieva ľudovou inštrumentálnou hudbou ako najmladšou a najzanedbanejšou oblasťou v hudobno-folkloristickom bádání. Po zadelení nástrojov do skupín a typov, po objasnení pojmov sólová inštrumentálna hudba a kolektívna sú-

hra, po oboznámení s ich tradíciou, funkčnosťou a po vyhranení pojmu ľudová hudba pristupu autori k samotnému popisu jednotlivých ľudových hudobných nástrojov. Zoznamujú s obsadením a funkciou nástrojov v najbežnejšie sa vyskytujúcich „kolektívnych združeniach“, s nástrojovou reprodukčnou technikou a hudobno-štýlovými znakmi našej inštrumentálnej hudby. V rozsiahlejšej časti, kde poukazujú na závažnosť harmonickej štruktúry ľudovej inštrumentálnej hudby, rozoberajú tri typy v nej sa vyskytujúcich vertikálnych vzťahov: heterofóniu, homofóniu a polyfóniu. Opäť, ako i v predchádzajúcich zväzkoch, dopĺňajú svoje poznatky rozsiahlym notovým materiálom. V závere tejto časti charakterizujú formálnu tektoniku hudobných prejavov našich kapiel, vyzdvihujú závažnosť a charakter tempovej osnovy pri interpretácii ľudových muzík a s ňou súvisiacu dynamickú a interpretačnú zložku.

Tri zväzky uvedenej práce znamenajú v slovenskej odbornej spisbe základný prínos k poznaniu hudobnej kultúry slovenského ľudu. Bolo by účelné, keby autori boli pripojili k jednotlivým zväzkom obsahy a na konci tretieho zväzku prípadne aj vecný index.

Možno si iba želať, aby naša odborná spisba bola obohatená o ďalšie práce tohto druhu a najmä aby sa všeobecne nastolené problémy ďalej systematicky rozpracovávali v základných materiálových monografiách, ktoré by v ďalšom štádiu bádateľskej činnosti tvorili podklad k vypracovaniu syntetického obrazu o bohatstve hudobnej tvorby slovenského ľudu.

РЕЗЮМЕ

В. Д. Ганд:

FOLKLORE STUDIES IN AMERICA

(Стр. 3—8)

Содержание лекции, прочитанной в Этнографическом обществе. Докладчик излагает краткую историю американской фольклористики и говорит о влиянии на нее фольклористики европейской. В дальнейшей части лекции В. Д. Ганд обращает внимание на специфику отдельных типов американского народно-устного творчества, в частности на так называемые „tall stories,, — песни лесорубов и ковбоев, а также на негритянский фолклор, которым исследователи стали интересоваться в течение последних лет.

Р. Ержабек: ПРОЕКТ РЕТРОСПЕКТИВНОЙ БИБЛИОГРАФИИ ЧЕШСКОЙ И МОРАВСКОЙ ЭТНОГРАФИИ И ФОЛЬКЛОРИСТИКИ (Стр. 8—13)

Составители проекта задались целью до 1971—1972 гг. опубликовать по частям в ВЕСТНИКЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА и в других специальных изданиях библиографию всех трудов по чешской и моравской этнографии и фольклористике, а также работ, относящихся к родственным отраслям, поскольку их проблематика тесно связана с проблематикой этнографии и фольклора. В библиографический обзор предполагается включить как книжные издания, так и статьи, печатавшиеся в различных периодических органах ЧССР и других стран.

М. О. Ружичка: КОРЗИНОЧНЫЕ И ПЛЕТЕННЫЕ ИЗДЕЛИЯ В ЗБРАСЛАВСКОМ КРАЕ (Стр. 14—22)

Разведение ивняка, сбор прутьев, их подготовка для плетения, инструменты для корзиночного производства, отдельные виды изделий, исследования корзиночного производства в Збраславской обл.

А. Плессингерова: ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ САНИТАРНЫХ УЗЛОВ В СЛОВАЦКОЙ ДЕРЕВНЕ ПОД ЯВОРНИКАМИ (ЗАПАДНАЯ СЛОВАКИЯ) — стр. 23—28

А. Плессингерова рассматривает еще мало разработанный вопрос жилищной культуры Словакии. Она указывает на то, что еще 30 лет тому назад большинство жилых построек не имело уборных. Положение изменилось в 1936—1940 гг. Проводниками новой санитарной техники были странствующие словацкие проволочники («дротари»), лица побывавшие в Америке, вернувшиеся из армии солдаты и фабричные работницы.

Г. Людвикова: ПОВЕРЬЯ, СВЯЗАННЫЕ С РОЖДЕНИЕМ И СМЕРТЬЮ ЧЕЛОВЕКА (стр. 29—36)

Обзор материалов, связанных с предугадыванием пола будущего ребенка и запретами, которые были действительны для будущих матерей, а также с обычаями, касающимися подарков роженицам. Кроме того автор говорит об обычаях, связанных с предсмертными минутами человека, обряжением покойников, похоронами и смертью детей.

В. Жабайова: МЕТОДЫ СКОТОВОДСТВА В ЧИЧМАНАХ (ЗАПАДНАЯ СЛОВАКИЯ) — стр. 37—40

Материалы, касающиеся разведения крупного рогатого скота, торговли скотом и поверий с этими вопросами связанных. Автор рассматривает также вопрос кормовых рационов.

Ш. Боровский: ТРАДИЦИОННЫЕ РОЖДЕСТВЕНСКИЕ БЛЮДА В ДЕРЕВНЕ ТЯГАНОВЦЕ (ВОЭТОЧНАЯ СЛОВАКИЯ) — стр. 41—47

Ответы на анкету, посвященную вопросам народного стола

Э. Маерникова: МАТЕРИАЛЫ ПО ФОЛЬКЛОРУ ВОСТОЧНОЙ СЛОВАКИИ (стр. 48—51)

Тексты народных песен, записанные в 1963 г.

Р. Тигларзова: МОЛОЧНОЕ ХОЗЯЙСТВО (стр. 52—53)

Часть материалов, относящихся к исследованию пастбищного хозяйства в Оравской области (Северная Словакия) и описание техники доения овец и дальнейшей обработки их молока.

В ВЕСТНИК включен также обзор статей, посвященных быту и культуре чешского народа. Эти материалы хранятся в архиве общества (стр. 54—67), В номере приведен также перечень изданий по музыкальному фольклору (стр. 68—70).

К номеру присоединены два библиографических приложения.

RESUMÉ

W. D. Hand, *Folklore in America* (p. 3—8). A lecture presented to the Ethnographic society in which the author deals with the history and development of American folklore. At first he devotes considerable attention to the influence of European folklore and then proceeds with the question of studying specific types of American folk art, such as e. g. „Tall stories“ lumbermen's and cowboy sons and negro folklore, to which interest has turned most recently.

R. Jeřábek, *The project of retrospective bibliography of Bohemian and Moravian ethnography and folklore studies* (p. 8—13). The aim of this project is to publish gradually until 1971—72 the bibliographies of all works on Bohemian and Moravian ethnographic and folklore studies as well as on works of related fields, as far as these are closely linked to ethnographic or folklore studies in the Bulletin of the Ethnographic Society or other professional publications. The published bibliographies will cover book publications as well as articles printed in journals or magazines edited in Czechoslovakia as well as abroad.

M. O. Růžička, *Basket weaving and wicker work in the region of Zbraslav* (vicinity of Prague) (p. 14—22). The cultivation of osiers and their preparation for wicker work, tools for basket weaving, different types of products, the history of basket making in the region under study.

A. Plessingerová, *The origin and development of hygiene facilities as part of popular housing in Slovak communities under the Javorník Mountains* (W. Slovakia) (p. 23—28). The authoress deals with a branch of popular housing which has not been elaborated before. She shows that up to 1930 the majority of homes did not have their own toilets and that this situation began to change particularly around 1936—1940 under the influence of tinkers, returning immigrants from America, soldiers coming back into civilian life and women working in factories.

H. Ludvíková, *Superstitions about birth and death in the region of Brno* (p. 29—36). A study dealing with the prophesy of the sex of the coming child, taboos for the expectant mother, gifts to the new mother, prohibitions after confinement, prophesy of death, dying, dressing of the dead, the funeral, death of children, etc.

V. Žabkayová: *Methods of raising cattle at Čičmany* (W. Slovakia) (p. 37—40). A study dealing with the raising of cattle, its sale, treatment of diseases, superstitions related to cattle, methods of grazing and the significance of cattle for the economy as well as composition of nutrition.

Š. Borovský, *Traditional Christmas dishes at Ťahanovce* (dish. of Košice) (p. 41—47). Reply to an inquiry poll held by a commission for the research of popular nutrition.

E. Majeríková, *Folklore material from eastern Slovakia* (p. 48—51). Publication of the texts of folk songs collected in 1963.

R. Tihlaříková, *Milk and dairy products* (p. 52—53). Part of the material from a research study of sheep pastures in the region of Orava (n. Slovakia), describing the technique of milking sheep and the processing of this milk.

The Bulletin further contains a list of contributions on the life and culture of the Czech people submitted by correspondents of the Ethnographic Society and deposited in its archive (p. 54—67) and a report on the new Slovak publications from the field of folk music (p. 68—70).

The Bulletin has two bibliographic enclosures.

O B S A H

Vzpomínáme památky doc. dr. D. Stránské (J. Kramařík)	3
Folkloristika a etnografie v USA (W. D. Hand)	5
Projekt retrospektivní bibliografie české a moravské etnografie a folkloristiky (R. Jeřábek)	10

MATERIÁLY:

Košíkářská a pletařská výroba na Zbraslavsku (M. O. Růžička)	16
Vznik a vývoj hygienických zařízení jako součást lidového bydlení ve sloven- ských obcích pod Javorníky (A. Plessingerová)	25
Pověry o narození a smrti na Brněnsku (M. Ludvíková)	31
Spôsoby chovu hovädzieho dobytká v Čičmanoch (V. Žabkayová)	39
Tradičné štédrovečerné jedlá v Ťahanovciach (okr. Košice) (Š. Borovský)	43
Folklórny materiál z východného Slovenska (E. Majeriková)	50
Mléčné hospodaření (R. Tihlaříková)	54

ZPRÁVY NSČ A SNS:

Seznam příspěvků o způsobu života a kultuře českého lidu zaslaných dopisovateli NSČ (sestavila B. Danešová)	56
Práce slovenských hudobných folkloristov (V. Hlinková)	70